

**UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE**

Magda Razímová

**FUNKCE ADVERBÁLNÍHO DATIVU
V HLOUBKOVÉ A POVRCHOVÉ STAVBĚ ČESKÉ VĚTY**

Diplomová práce

Praha 2004

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila výhradně literaturu, kterou cituji a uvádím v přiloženém seznamu literatury.

Magda Razímová

V Praze dne 11. srpna 2004

Děkuji paní prof. Jarmile Panevové za laskavost, trpělivost a cenné připomínky při vedení této diplomové práce. Za trpělivost a podporu patří mé poděkování také všem mým blízkým.

Obsah

1	Úvod	4
2	Zásady funkčního generativního popisu	7
2.1	Koncepce rovin jazykového systému.....	7
2.2	Jednotky rovin jazykového systému	7
2.3	Teorie valence ve FGP.....	9
2.3.1	Valence jako vlastnost slovesa	9
2.3.2	Doplnění vnitřní a volná, obligatorní a fakultativní.....	10
2.3.3	Dialogový test	11
2.3.4	Obligatorní doplnění povrchově vypustitelná	11
2.3.5	Druhy vnitřních a volných doplnění	13
3	Kategorie pádu ve FGP a v dalších koncepcích.....	16
3.1	Pojetí kategorie pádu ve FGP	16
3.2	Koncepce výchozí pro pojetí pádové kategorie ve FGP	17
3.2.1	Skaličkovovo pojetí pádu	17
3.2.2	Kategorie pádu v pojetí J. Kuryłowicze	18
3.3	Kategorie pádu v dalších koncepcích a postavení dativu v nich..	20
3.3.1	Jakobsonova teorie obecného významu	20
3.3.2	Mikova modifikace Jakobsonovy koncepce.....	23
3.3.3	Kategorie pádu v pojetí H. Běličové	24
3.3.4	Novákovy sémantické typy pádových funkcí.....	26
3.3.5	Pádový systém češtiny v koncepci O. Uličného	27
3.3.6	Pád v koncepci tzv. větných vzorců.....	30
3.3.6.1	Slovesná intence a valence, gramatický větný vzorec	31
3.3.6.2	Členy obligatorní, potenciální a fakultativní	32
3.3.6.3	Pojetí pádové kategorie a funkce dativu.....	33
3.3.7	Pád v modifikované valenční teorii P. Karlíka	35
3.4	Závěrem k představeným teoriím pádu.....	37
4	Funkce adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty	38
4.1	Prototypické funkce dativního tvaru	39
4.1.1	ADDR.....	39
4.1.2	PAT	40

4.2	Dativ agentu	41
4.2.1	Určení dativního tvaru jako agentu	42
4.2.2	Nerealizace agentu v povrchové stavbě věty se slovesy vyjadřujícími tuto funkci dativem	44
4.2.3	Všeobecný agens u sloves vyjadřujících agens dativem	45
4.2.3.1	Všeobecnost agentu	45
4.2.3.2	Všeobecnost agentu u sloves, která tuto funkci realizují jedině dativem	48
4.2.4	Typy konstrukcí s dativním agentem	49
4.2.5	Dativní agens u plnovýznamových sloves	49
4.2.5.1	Slovesa se dvěma valenčními doplněními	50
4.2.5.1.1	ACT(3) PAT(1 / inf / sent)	52
4.2.5.1.2	ACT(3) PAT()	62
4.2.5.1.3	ACT(3) PAT(sent)	67
4.2.5.1.4	ACT(3) MANN(adv)	68
4.2.5.2	Slovesa s dativním agentem jako jediným valenčním doplněním	70
4.2.5.2.1	ACT(3)	70
4.2.5.2.2	ACT(k+3)	70
4.2.6	Agens reprezentovaný dativem v konstrukcích se slovesem <i>být</i>	71
4.2.6.1	Dativní agens v konstrukcích se slovesem <i>být</i> a predikativem, které vyjadřují subjektivní pocit / stav agentu	74
4.2.6.1.1	Dativní agens v konstrukcích s <i>být</i> a predikativem, které vyjadřují jedině subjektivní pocit / stav agentu	75
4.2.6.1.2	Dativní agens v konstrukcích s <i>být</i> a predikativem, které kromě subjektivního pocitu / stavu agentu mají ještě další významy	78
4.2.6.2	Dativní agens v dalších typech konstrukcí se slovesem <i>být</i> a predikativem	83
4.2.6.2.1	Konstrukce s dativním agentem, v nichž <i>být</i> a predikativ tvoří frazém	83
4.2.6.2.2	Konstrukce s dativním agentem a slovesem <i>být</i> , v nichž predikativ plní funkci patientu	88

4.3	Dativ jako fakultativní volné doplnění	89
4.3.1	Případy tzv. volného dativu plnicí funkci benefaktoru	89
4.3.1.1	Tzv. posesivní dativ a názvy částí těla	90
4.3.1.2	Tzv. posesivní dativ a relační substantiva	97
4.3.1.3	Tzv. posesivní dativ a substantiva bez obligatorního určení přináležitosti	98
4.3.1.4	Tzv. dativ zřetelový a prospěchový.....	100
4.3.2	Tzv. dativ sdílnosti jako „kontakto­vý“ prostředek	102
4.4	K TG zápisu vět s probranými typy dativního doplnění.....	103
4.4.1	TG zápis vět, v nichž dativ plní prototypickou funkci.....	104
4.4.2	TG stromy reprezentující věty s dativním agentem	104
4.4.3	TG zápis vět, v nichž dativ vystupuje jako volné doplnění	108
5	Závěr	112
6	Seznam zkratk užitých v textu.....	118
7	Seznam literatury.....	119

1 Úvod

Pádu jakožto jmenné morfologické kategorii¹ je v českých mluvnicích již tradičně věnována značná pozornost, pád se stal také tématem řady monografických studií a diskuzních příspěvků. Těžiště studia kategorie pádu se v posledních desetiletích – především v souvislosti s důsledným rozlišováním povrchové a hloubkové stavby věty a s rozpracováním valenční teorie slovesa (a později také jiných slovních druhů) – přesunulo ze zkoumání povahy této kategorie a jejího vztahu k jiným morfologickým kategoriím na výzkum funkcí, které pád plní na obou syntaktických rovinách.

České substantivum disponuje sedmi pády, a to jak v singuláru, tak v plurálu. Tato soustava tvarů substantiva vytváří jeho deklinační paradigma. Pád je vyjádřen koncovkou substantiva – pádový význam se tu sdružuje s významy čísla, často i rodu. Pro češtinu je charakteristická vysoká homonymie pádových koncovek.² V české lingvistice se pro výklad o problematice pádu užívá – nutno poznamenat, že ne vždy jednotně – řada termínů. Nominativ a akuzativ jsou označovány jako tzv. pády přímé, ostatní pády jsou nepřímé.³ Účastí předložky na formálním vyjádření pádu se předložkový pád liší od pádu bezpředložkového, prostého. Podle slovního druhu řídicího členu, který je substantivem v daném pádu rozvíjen, se pády dělí na adnominální a adverbální.

Podle druhu větného členu, jehož funkci pádový tvar plní, se hovoří o pádu subjektu (zpravidla nominativ), o pádech objektových (počítá se s pády prostými) a o pádech adverbálních nebo o pádu atributu (nejčastěji

---

¹ Morfologická kategorie jako gramatická kategorie, která se vyjadřuje „prostředky morfologické povahy“ (Dokulil 1967, 17).

² Homonymii substantivních koncovek vyčísluje Čechová (v práci Čechová a kol. 1996, 141): k vyjádření 14 pádových tvarů 14 deklinačních paradigmat (tj. 196 tvarů) je k dispozici 24 různých koncovek. Ke kumulaci morfologických významů v jediném morfému i k homonymii koncovek srov. také Sgall (1960). Sgallova studie však vedle substantivních koncovek, které jsou pojaty jako morfémy kumulující několik morfologických významů, počítá i s koncovkami dalších skloňovaných slovních druhů – u adjektiv a adverbii také s morfémy vyjadřujícími významy stupňování.

³ Takto vymezuje pády přímé a nepřímé např. V. Šmilauer (1973, 138) nebo M. Čechová (v práci Čechová a kol. 1996, 141). Oproti tomu H. Běličová (1982, 50) nebo O. Uličný (v *Encyklopedickém slovníku češtiny* 2002, 306) označují za pád přímý nominativ (a vokativ – Běličová s tímto pádem ve své práci, srovnávající český a ruský pádový systém, nepočítá), za nepřímé ostatní pády.

genitiv). Typickým pádem objektu českého (tranzitivního) slovesa je akuzativ – mluví se o přímém objektu. Má-li takové sloveso další, druhý objekt, je jím často tvar dativní – dativ je v takových případech předmětem nepřímým, př. *Petr dal babičce knihu*. Dativ však může vystupovat i jako jediný (*Petr lékaři věřil.*) nebo „bližší“ předmět⁴ slovesa (*Jana se podobá chováním své matce.*), tedy v pozici charakteristické pro akuzativ – pro tyto případy se užívá označení „dativ přímého objektu“. Je však nutné poznamenat, že hodnocení dativu jako pádu přímého předmětu je nesporné právě a pouze v případě, že je dativ objektem jediným. V kombinaci s jiným pádem než akuzativem – v této kombinaci bývá dativ jednoznačně hodnocen jako předmět nepřímý – se názory jednotlivých lingvistů, užívající-li vůbec těchto termínů, různí.⁵ V případě ostatních pádů se rozlišení přímý / nepřímý předmět zpravidla neuplatňuje.

Pojmy předmět přímý / nepřímý, subjekt nebo atribut se popisují syntaktické funkce pádových tvarů substantiva, tj. jejich funkce na rovině povrchové syntaxe. K popisu sémantických funkcí pádových forem, jejich funkcí v hloubkové struktuře věty, jsou v české jazykovědě zavedeny termíny jako *patiens*, *konatel* a další.

Právě funkce jednoho z pádů v povrchové i hloubkové struktuře české věty jsme si zvolili za téma diplomové práce: naším cílem bude analyzovat a klasifikovat syntaktické a sémantické funkce prostého dativu. Omezíme se přitom na dativní tvar substantiva (popř. zájmena) v případech, kdy rozvíjí sloveso. Nebudeme tak věnovat pozornost ani dativním tvarům jiných slovních druhů než substantiv (např. adjektiv), ani dativnímu tvaru substantiva ve funkci doplnění jiného než slovesného (např. jako doplnění substantiva). V centru našeho zájmu stojí sémantické funkce adverbálního

---

⁴ Dativ přímého předmětu je nejčastěji vymezen jako jediný předmět daného slovesa (Kopečný 1958, 209; Šmilauer 1969, 213, a 1973, 278n.; *Encyklopedický slovník češtiny* 2002, 350). Domníváme se však, že dativ „zůstává“ přímým předmětem i v případech, kdy se u stejného slovesa vyskytne ještě další předmět (v jiném pádu než v prostém akuzativu) – srov. příklady přímého dativu, které uvádí Šmilauer (1969, 214n.): *Děkuji vám za slavné uvítání. Ni slovem jediným ti křivdit nebudu*. Pro přímý dativní objekt v souvýskytu s jiným objektem užíváme Běličové (1982, 106) označení „bližší“ objekt. Zřejmě stejný případ míní Čechová (v práci Čechová a kol. 1996, 278), mluví-li o předmětu (jediném nebo „základním“.

⁵ Srov. např. zatímco Běličová (1982, 55) považuje dativ v souvýskytu s instrumentálem za objekt přímý, pro Kopečného (1958, 209) je dativ u slovesa *chlubit se komu čím* objektem nepřímým.

dativu, v případě jeho syntaktických funkcí se často omezíme na pouhé konstatování.

Teoretickým rámcem, jehož zásad i terminologie budeme v diplomové práci využívat, je tzv. funkční generativní popis češtiny. Funkční generativní popis (dále FGP) byl formulován v 60. letech 20. století na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze a je nadále rozpracováván a modifikován. První systematickou formulaci této teorie přináší práce P. Sgalla (1967). K základním postulátům FGP patří rozdělení jazykového systému na několik přesně vymezených rovin a pojetí hloubkové větné stavby jako závislostní struktury, jejímž jádrem je sloveso. Zásady FGP budou blíže představeny v následující kapitole (kap. 2).

Pojetí kategorie pádu ve FGP vychází především z pádových teorií autorů V. Skaličky a J. Kuryłowicze. Základní myšlenky a terminologii těchto a dalších koncepcí – snažíme se vybrat ty, které reprezentují nejdůležitější názory na pojetí kategorie pádu v české lingvistice – nastíníme v kapitole 3.

K vlastnímu tématu diplomové práce, funkcím prostého dativu jako slovesného doplnění v hloubkové a povrchové stavbě české věty, přistoupíme v kapitole 4. Hlavní pozornost přitom nebude zaměřena na typické funkce dativního tvaru v české větě (tyto funkce krátce zmíníme v první části kapitoly), naopak se chceme koncentrovat na ty funkce dativu, které lingvistickému zájmu někdy unikají. Podstatná část této kapitoly bude proto věnována dativnímu tvaru s významem konatele (kap. 4.2): s dativní realizací konatelského významu se v češtině setkáváme jednak u sloves plnovýznamových (*Kniha se nakladateli líbila.*), jednak v konstrukcích se slovesem *být* (*Petrovi bylo smutno.*). Dalším typem adverbálního dativního doplnění, jehož funkce v hloubkové stavbě věty dosud byly jen málo prozkoumány, názory na jeho syntaktickou funkci jsou navíc značně rozdílné, je tzv. volný dativ – možný přístup k tomuto typu dativu se pokusíme navrhnout ve třetí části čtvrté kapitoly. V její závěrečné části pak ve stručnosti představíme principy schematizace zápisu hloubkové struktury věty s probranými typy adverbálních dativů.

2 Zásady funkčního generativního popisu

2.1 *Koncepce rovin jazykového systému*

Základním postulátem FGP je dělení jazykového systému na několik rovin – jejich počet se ve vývoji FGP mění, přesněji redukuje. Sgall (1967) počítá s pěti jazykovými rovinami – po řadě od „nejnižší“ k „nejvyšší“⁶ jsou to rovina fonetická, morfonologická, morfologická, rovina povrchové stavby věty (rovina větných členů) a rovina tektogramatická (rovina hloubkové / významové větné stavby; dále TG rovina). Rovinu povrchové a hloubkové syntaxe rozlišuje Sgall (1967, 53nn.) na základě podmínky různosti kontextů, argumenty pro i proti nutnosti roviny povrchové syntaxe zvažuje J. Panevová (1980, 13nn.). V 90. letech 20. století však dospěl FGP k závěru, že je tuto rovinu možno z popisu vypustit (srov. Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 91n.; Bémová – Panevová – Sgall 1989, 132nn.). Pro řešení problematiky syntaktických a sémantických funkcí dativu je podstatná především rovina morfologická a rovina větné stavby – v diplomové práci budeme pracovat jak s rovinou hloubkové, tak s rovinou povrchové větné stavby, jak to odpovídá neredukovanému modelu.⁷ Právě na tyto tři roviny, TG rovinu, rovinu povrchové větné stavby a rovinu morfologickou, se zaměříme v dalším výkladu.

2.2 *Jednotky rovin jazykového systému*

Ve FGP přísluší každé rovině dva druhy jednotek: jednotky elementární a jednotky komplexní. Jednotka komplexní buď může být pouhým řetězcem jednotek elementárních (např. morf jako řetěz fonémů), nebo kombinací elementárních jednotek různého typu (např. deklinační

---

⁶ Označení „nejvyšší / nejnižší rovina“ koresponduje s obvyklým číslováním rovin – TG rovina jako n-tá, větněčlenská jako n-1. atd. Možné je ale také opačné hledisko: od TG roviny jakožto roviny hloubkové větné stavby „směrem nahoru“ k rovině povrchové stavby věty atd. V diplomové práci však volíme možnost první: TG rovina jako nejvyšší, od níž se při hodnocení dvou rovin jako roviny vyšší a nižší vždy vychází.

⁷ Rozlišování dvou rovin větné stavby je také základem koncepce tzv. větných vzorců (srov. kap. 3.3.6), v návaznosti na ni pak také základem teorií O. Uličného a P. Karlíka (srov. 3.3.5 a 3.3.7).

morfém sestává ze sémat pádu, čísla a rodu).⁸ Elementární jednotka TG roviny se nazývá sémantém, komplexní jednotkou této roviny je propozice, na rovině povrchové syntaxe vytvářejí tagmémy (jako elementární jednotky) větu.⁹ Na morfologické rovině je za elementární jednotku považováno séma (např. séma dativu, séma plurálu, séma feminina),¹⁰ sémata vytvářejí jednak morfém (např. deklinační morfém dativu pl. feminina), jednak formém (složený ze sématu předložky a sématu pádu, např. *k*+dativ).

Vztah mezi jednotkou / jednotkami roviny vyšší a jednotkou / jednotkami roviny bezprostředně nižší je sémantickým vztahem mezi výrazem a významem, vztahem funkce a formy (vztahem reprezentace, srov. pozn. 8; Sgall 1967, 39nn.). V sémantickém vztahu jsou propozice (jakožto význam) a věta (jako výraz; tzn. propozice je funkcí věty, věta je formou propozice), dále sémantém a tagmém, tagmém a formém; morfém je v sémantickém vztahu s morfem, komplexní jednotkou roviny morfonologické.¹¹

Od jazykového významu, významu gramatických a lexikálních jednotek, je třeba odlišit kognitivní (ontologický / myšlenkový) obsah. Obsah není součástí jazykového systému, je na konkrétním jazyce nezávislý. Obsah je odrazem skutečnosti ve vědomí, prostřednictvím formy

---

⁸ Vztah mezi jednotkou elementární a komplexní vzniká na jedné a téže rovině, je vztahem typu C; oproti tomu vztah mezi jednotkami dvou rovin je vztahem typu R, vztahem reprezentace (srov. níže; Sgall 1967, 45nn.). Ke vztahu reprezentace a hlavně k jeho složitějším případům, synonymii a homonymii jako případům asymetrického dualismu, srov. Panevová (1980, 87nn.) – tam (s. 109nn.) i kritéria pro testování synonymie vět (srov. také Sgall 1976).

⁹ Sgall (1967, 54n.) rozlišuje tři druhy tagmémů: sémémy (lexikální jednotky), sufixy („jednotky morfologického významosloví“, např. nástroj jako funkce formému *s*+instr.) a větné členy (jako vztahy / syntaktické funkce). Termíny pro jednotky jednotlivých rovin uvádíme pro úplnost a přesnost našeho výkladu. V diplomové práci budeme dále užívat místo protikladu „propozice – věta“ spíše rozlišení „hloubková – povrchová struktura věty“ a místo s nadřazeným pojmem „tagmém“ budeme (už pro obvyklost těchto termínů) pracovat s termínem „větný člen“ a s konkrétními druhy větných členů.

¹⁰ Termín „séma“ jako „nejmenší gramatická jednotka“ zavedl do české lingvistiky Skalička (1935, 13) – Skalička (1935, 7) přitom s R. Jakobsonem chápe gramatiku jako „všechno, co se týká jazyka, kromě fonologie“. Skaličkově pojetí kategorie pádu se věnujeme v kap. 3.2.1.

¹¹ Např. deklinační morfém dativu pl. feminina je reprezentován morfem *-ám*. Na rozdíl od morfému, který je zpravidla reprezentován jedním morfem, je formém (další komplexní jednotka morfologické roviny vedle morfému) reprezentován několika morfy – např. formému *k*+dativ odpovídají morfy *k* a *-ám*. Srov. Sgall 1967, 50nn.

se transformuje do jazykového významu: význam je „obsah v zrcadlení formy“ (Dokulil – Daneš 1958, 232).¹²

Vedle jazykového významu a kognitivního obsahu se pracuje také s pojmem „smysl“. Smysl přináší ne větu jako součásti jazykového systému, ale konkrétnímu výskytu věty (výpovědní události): aby adresát pochopil smysl sdělení, musí kromě významu jazykových jednotek „dešifrovat“ také referenční informaci jednotlivých výrazů, tj. k čemu odkazují. Smysl je jazykový význam obohacený o konkretizovanou referenci (Sgall 1994 a 1995).

2.3 Teorie valence ve FGP

Vedle koncepce rovin patří k základním postulátům FGP závislostní pojetí syntaxe založené na teorii valence.¹³ Valenční teorie, rozpracovávaná v rámci FGP od 70. let 20. století, navazuje na pojetí valence L. Tesnière (1965) a na práce dalších lingvistů (např. na Fillmorovu teorii tzv. hloubkových pádů) – k hlavním vývojovým krokům této teorie srov. práce Panevová (1974; 1975; 1977; 1978 a 1980), z nejnovějších příspěvků např. Panevová (1998), Sgall (1998), Hajičová – Panevová – Sgall (2001) nebo Hajičová – Panevová – Sgall (2002).

2.3.1 Valence jako vlastnost slovesa

FGP chápe TG strukturu věty jako závislostní strukturu, jejímž jádrem je sloveso. Toto výsadní postavení slovesa je dáno jeho specifickou vlastností: sloveso svým významem vyžaduje doplnění určitého typu. FGP hovoří o valenci slovesa.¹⁴ Tím se terminologie FGP liší od koncepce tzv.

---

¹² Problematika významu a obsahu je velmi komplikovaná a vztahuje se k ní rozsáhlá diskuze (k jednotlivým názorům srov. např. Sgall 1976, Sgall – Panevová 1976).

¹³ Ve FGP je termín „valence“ chápán jako synonymum pojmu „intence“: zatímco ve starších pracích (Panevová 1978 a 1980) se hovoří o „intenci“, je v mladších pracích ve stejném významu užíván termín „valence“ (Panevová 1998; Sgall 1998; Hajičová – Panevová – Sgall 2001 a 2002). Také v této práci hovoříme o valenci. Může být rozlišena valence v širším a v užším smyslu: v širším chápání jsou valenčními všechna možná doplnění daného slova, v užším smyslu pouze doplnění tímto slovem vyžádaná (Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 94n.). V této práci používáme pojmy „valence / valenční“ výhradně v užším smyslu.

¹⁴ Ve FGP je věnována pozornost nejen valenci sloves, ale i jiných slovních druhů (substantiv, adjektiv a adverbí) – vzhledem k tématu naší diplomové práce se však omezíme právě na valenci slovesnou.

větných vzorců, která terminologicky rozlišuje intenci na hloubkové rovině od valence na rovině povrchové větné stavby (srov. kap. 3.3.6).

2.3.2 Doplnění vnitřní a volná, obligatorní a fakultativní

Na TG rovině jsou jednotlivé členy větné stavby (přesněji, TG funkce bezpředložkových i předložkových pádů, adverbíí atd.) podle vztahu ke slovesu rozlišeny jednak na vnitřní a volná, jednak na sémanticky obligatorní a fakultativní.

Vnitřním doplněním (aktantem; také argumentem / participantem) slovesa je takové doplnění, které se u daného slovesa může objevit pouze jednou a navíc se vyskytuje jen u omezeného počtu sloves. Na základě těchto kritérií se jako vnitřní doplnění jeví ta slovesná doplnění, která jsou na povrchové rovině reprezentována členy objektového typu, ale také určením původu a výsledku.¹⁵ Vnitřní doplnění se rozlišují na sémanticky obligatorní a sémanticky fakultativní vzhledem ke slovesu. Jak obligatorní, tak fakultativní vnitřní doplnění jsou součástí valenčního rámce slovesa.

Doplnění, které může rozvíjet jakékoli sloveso a u jednoho slovesa se může vyskytnout víc než jednou,¹⁶ je doplněním volným. Volná doplnění jsou zpravidla v povrchové stavbě věty reprezentována určením adverbiálním (Panevová 1974, 11nn.; 1978, 35; 1980, 32n.; Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 94). Také volná doplnění se dělí na sémanticky obligatorní a fakultativní, proti aktantům je zde však podstatný rozdíl: obligatorní volné doplnění je součástí valenčního rámce slovesa, volné doplnění fakultativní nikoli.

---

¹⁵ Členy povrchové větné stavby, které vyjadřují doplnění původové a výsledkové, bývají řazeny k určením adverbiálním. Šmilauer (1969, 329nn.) tyto dva typy doplnění označuje spolu s doplněním původce děje jako zvláštní druhy příslovečného určení, jejichž společným znakem je, že nemohou být realizována vedlejší větou. Na základě uvedených kritérií však FGP určení původu a výsledku z doplnění reprezentovaných adverbiálním určením (z doplnění volných – srov. níže) vyjímá a řadí je mezi aktanty.

¹⁶ Obě tyto hypotézy neplatí bez omezení: kombinovatelnost volného doplnění s konkrétním slovesem závisí na obsahových vztazích (na slučitelnosti lexikálního významu slovesa a doplnění). Kumulace více volných doplnění (ať stejného, nebo různého typu) v jedné větě je zpravidla limitována srozumitelností a stylistickou přijatelností. Srov. Panevová (1974, 13; 1978, 35; 1980, 33n.) nebo Hajičová – Panevová – Sgall (2002, 94).

2.3.3 Dialogový test

K určení sémantické obligatornosti jak aktantů, tak doplnění volných slouží tzv. dialogový test (také test dialogu nebo test *Nevím*; Panevová 1974, 17nn.; 1978; 1980, 29nn.; Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 93n.). V testovacím dialogu¹⁷ není na otázku po obligatorním doplnění přípustná odpověď *Nevím* (př. k obligatornímu vnitřnímu doplnění: *Pomoz mu – S čím? – *Nevím, Odpovězte písemně – Na co? – *Nevím*, stejně nepřipustné je **Karel potkal*; k obligatornímu doplnění volnému: *Rodiče už přijeli – Kam? – *Nevím, Karel odjel včera – Odkud? – *Nevím*, nepřipustná je také věta **Karel se chová*). Neobligatorní vnitřní doplnění jsou fakultativní a – jak už bylo řečeno – jsou spolu s obligatorními součástí valenčního rámce (př. *Karel včera napsal dopis – Komu? – Nevím, Babička přešila Evě šaty – Na co (na sukni nebo na košili)? – Nevím*). Neobligatorní volné doplnění je rovněž fakultativní, nepatří však do valenčního rámce slovesa (př. *Rodiče už přijeli – Odkud? – Nevím, Karel odjel včera – Kam? – Nevím* nebo *Proč? – Nevím*).

Uvedený dialogový test určí jako sémanticky obligatorní doplnění slovesa také dosud neprobraný agens (také konatel / aktor).¹⁸ Ačkoli je postavení agentu mezi ostatními aktanty speciální – může u jednoho slovesa vystupovat pouze jedinkrát, přitom se však vyskytuje (téměř) u všech sloves –, počítá s ním FGP jako s jedním ze sémanticky obligatorních valenčních doplnění slovesa (Panevová 1980, 33).

2.3.4 Obligatorní doplnění povrchově vypustitelná

Jak plyne z příkladů ilustrujících testování pomocí dialogu, mezi sémanticky obligatorními doplněními (vnitřními stejně jako volnými) existuje rozdíl: některá z nich nemusejí být na rovině povrchové syntaxe realizována, jiná však povrchově realizována nutně být musejí.¹⁹ Přijatelné

---

¹⁷ Nejedná se o autentický dialog – tento dialog je test, „umělá situace vytvořená za účelem testování hypotézy (hypotézy o obligatornosti)“ (Panevová 1978, 34).

¹⁸ FGP nerozlišuje mezi činitelem a nositelem – tento rozdíl je považován za rozdíl obsahový, vyplývající z lexikálního významu slovesa (Panevová 1978, 37; 1980, 51).

¹⁹ Někdy však i věta jako **Karel potkal*, která se v běžném kontextu jeví jako neúplná, pro českého mluvčího nepřijatelná, může dobře fungovat v komunikaci: nejčastěji jako odpověď na zjišťovací otázku (např. *Potkal Karel Martinu? – Potkal.*). Takové užití slovesa bez jeho sémanticky obligatorních a povrchově (běžně) nevypustitelných doplnění

jsou např. věty *Pomoz mu, Odpovězte písemně, Rodiče už přijeli* nebo *Karel odjel včera*, jsou-li povrchově nevyjádřené členy – po řadě „s čím“, „na co“, „kam“, „odkud“ – komunikačním partnerům známy z kontextu nebo ze situace (tzn. na otázku po takovém členu je známá odpověď, jinak by komunikace postrádala smysl), naopak nepřijatelné jsou věty **Karel potkal* nebo **Karel se chová* (přijatelné např. *Karel potkal Martinu, Karel se chová shovívavě*).

Vedle povrchově nerealizovaných obligatorních doplňků, která však na základě kontextu nebo situace mohou být do větné struktury jednoznačně doplněna, existují i takové případy nerealizovaných obligatorních členů, kdy otázka po tomto členu může být zodpovězena jen velmi obecně. Hovoří se o všeobecnosti doplňku. Typy všeobecného patientu, které identifikoval Daneš (1971, 135n.; také Daneš – Hlavsa 1987, 66n.; zde srov. pozn. 75), revidovala J. Panevová (1974, 20nn.; 1980, 35nn.). Tato autorka rozlišuje tři typy všeobecnosti patientu: do prvního typu patří věty jako *Dítě už čte* – otázka *co?* je zodpověditelná slovem *cokoli*, věta vyjadřuje schopnost („dítě už umí číst“), takové užití je možné pouze u sloves nedokonavých. Druhým typem jsou věty jako *Hospodyně dopoledne ustele a uvaří* – takový všeobecný patients se vyskytuje pouze u omezeného počtu sloves (a to obou vidů), jedná se o uzuální činnost, která je obecně známá a je spojována s konkrétními předměty. Bezpředmětové užití je u těchto sloves frazeologizované. Třetím typem je všeobecný patients ve větách vyjadřujících tzv. dispoziční modalitu, př. *Z téhle vlny se mi dobře plete*: povrchová nerealizace patientu, jemuž by v povrchové stavbě věty zpravidla odpovídal subjekt, je možná pouze u omezené množiny imperfektiv.²⁰ K vyjmenovaným třem typům všeobecného patientu lze připojit ještě typ čtvrtý, jehož zařazení sem však není nesporné: jde o věty jako *Neruš ho, on čte* nebo *Učitel píše na tabuli, žáci píšou do sešitu* – patients je v těchto případech fakultativní, jeho doplnění není možné (nevhodné je i doplnění *něco*: TG zápis vět se všeobecným patientem by splynul se zápisem vět

---

je silně vázané na konkrétní kontext a bývá označováno jako aktuální elipsa (Daneš 1971, 131, pozn. 2; Daneš – Hlavsa 1987, 62n.).

²⁰ Podstatu konstrukcí s tzv. dispoziční modalitou, které jsou pro nás zajímavé tím, že agens v nich lze vyjádřit jedině dativním tvarem substantiva / zájmena, vyložíme až v souvislosti s problematikou všeobecného agentu (kap. 4.2.3.1).

s vyjádřeným *něco*). Toto užití se omezuje také na slovesa nedokonavá, jedná se o „vlastní bezpředmětové užití předmětového slovesa“ (Panevová 1980, 39). Vedle všeobecného patientu jsou časté také případy všeobecnosti agentu. Této problematice se věnují práce J. Panevové (1973), J. Ružičky (1968a) a dalších autorů (zde srov. kap. 4.2.3).

Podle stupně sémantické obligatornosti ve vztahu ke slovesu se tedy rozlišují vnitřní a volná doplnění sémanticky obligatorní a přitom povrchově nutně realizovaná (př. doplnění „koho“ u *potkat*, „jak“ u *chovat se*), doplnění sémanticky obligatorní a přitom povrchově vypustitelná (př. doplnění „na co“ u slovesa *odpovědět*, „odkud“ u *odjet*; ale také agens a jednotlivé typy všeobecného patientu),²¹ dále vnitřní doplnění fakultativní (př. *komu* u *koupit* nebo *říkat*, popř. také bezpředmětové užití předmětových sloves) a volná doplnění fakultativní (nevalenční; př. „kam“ nebo „proč“ u *odjet*). (Srov. Panevová 1974; 1978, 34n.; Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 96.)

2.3.5 Druhy vnitřních a volných doplnění

Ve valenční teorii FGP se počítá s pěti druhy vnitřních doplnění. V případě, že má sloveso jeden aktant nebo aktanty dva, neřídí se jejich klasifikace sémantikou těchto doplnění, ale jejich pořadím:²² jediný / první

²¹ Vedle těchto typů obligatornosti – obligatorních členů povrchově vypustitelných a nevypustitelných – pracovala původní verze teorie valence FGP ještě s tzv. relativní obligatorností (Panevová 1975, 23nn.): u některých sloves bylo sémanticky dostačující, když se z doplnění tvořících jeho valenční rámec v konkrétním užití vyskytlo aspoň jedno, mohla však být přítomna i obě (př. sloveso *volat* mělo v rámci obligatorní ACT a dvě relativně obligatorní doplnění, PAT a ADDR; k druhům valenčních doplnění srov. níže). Symbolicky se tato doplnění zapisovala do tzv. překřížených závorek. Takové pojetí valenčního rámce však bylo později opuštěno. U některých sloves bylo rozlišeno více významů, jimž odpovídaly rámce s běžným zápisem (s obligatorními a fakultativními doplněními, nikoli však s relativně obligatorními: př. *volat*₁ s rámcem ACT PAT a dokonavým protějškem *zvolat*; *volat*₂ s rámcem ACT a dokonavým protějškem *zavolat*; *volat*₃ s významem *zatelefonovat* a s rámcem ACT (PAT) ADDR – závorky u PAT značí fakultativnost). U jiných sloves bylo jedno z doplnění v překřížených závorkách identifikováno jako součást lexikálního významu slovesa. U dalších sloves bylo na základě rozsáhlejšího materiálu jedno z relativně obligatorních doplnění určeno jako fakultativní. Těmito třemi způsoby bylo dosaženo toho, že užití překřížených závorek nebylo v zápisech valenčních rámců dále nutné, čímž se popis valence zjednodušil (Panevová 1977; 1978, 37n.; 1980, 51nn.).

²² Klasifikací aktantů podle pořadí navazuje pojetí valence ve FGP na pojetí L. Tesnière (1965; pracujeme s druhým, přehlednutým a opraveným vydáním, poprvé vyšla kniha roku 1959). Tesnière (1965, k valenci zvl. 238nn.) vypracovává závislostní popis větné stavby a zavádí k tomu pojem valence. Doplnění slovesa jsou rozlišena na aktanty (actants) a určení okolnostní (circonstants). Aktanty jsou ohodnoceny podle pořadí vzhledem ke slovesu – Tesnière (1965, 108nn.) hovoří o aktantu prvním, druhém a třetím (bez ohledu na

aktant je vždy agentem (v textu budeme užívat také zkratku této funkce, tzv. funktor: ACT),²³ druhý aktant v pořadí je hodnocen jako patiens (funktor PAT). Zbývající tři druhy aktantů – adresát (ADDR) a již zmíněný původ (origo, ORIG) a výsledek (efekt, EFF) – jsou ohodnocením aktantu třetího a dalších. Ohodnocení aktantu některou z těchto tří funkcí se již řídí sémantikou tohoto aktantu (př. *Otec.ACT četl pohádku.PAT dětem.ADDR*;²⁴ *Babička.ACT plete tašku.PAT z lýka.ORIG*; *Kolegové.ACT zvolili Petra.PAT vedoucím.EFF*).

Je však třeba zdůraznit, že klasifikace aktantu jako ADDR, ORIG nebo EFF je uvažována právě až u třetího a dalšího doplnění slovesa: nejsou-li totiž obsazeny „první“ dvě valenční pozice slovesa, které jsou bez ohledu na jejich sémantiku považovány za ACT a PAT, je jako (nejdříve) ACT nebo (dále) PAT hodnoceno každé přítomné doplnění, i když by svou sémantikou spíše odpovídalo adresátu / origu / efektu. Tato nutnost obsadit nejdříve pozici ACT a (potom hned) pozici PAT byla formulována jako pravidlo o posouvání.²⁵ Posun PAT do pozice ACT ilustruje příklad *Kniha.ACT vyšla*, posouvání ADDR do pozice PAT např. věta *Pavel oslovil Petra.PAT* (Panevová 1974, 30n.; 1978, 36; 1980, 44nn.; Hajičová – Panevová – Sgall 2002, 96n.).

Volná doplnění, ať obligatorní, nebo fakultativní, jsou klasifikována na základě jejich sémantiky: počítá se s několika druhy určení časových (na otázku „kdy“, „odkdy“, „jak dlouho“ atd.), s určením místním („kde“), určeními směrými („odkud“, „kudy“, „kam“), dále s určením způsobu,

---

sémantiku slov plnicích funkcí těchto aktantů). Podle počtu aktantů se slovesa dělí na nevalenční (čes. př. *Prší.*), monovalenční, dvouvalenční a trojvalenční (Tesnière 1965, 239nn.). Více o vztahu pojetí valence ve FGP k pojetí Tesnièerovu srov. Panevová (1974, 29nn.; 1980, 44nn.; také 1998, 1) – tam i poměr FGP k teorii Fillmorově.

²³ ACT je v prototypické (dvojčlenné aktivní) české větě vyjádřen nominativním jmenným tvarem, jsou však i případy jiné: např. dativní ACT ve větách *Je mi dobře* nebo *Daří se mu hůř* – k tomuto typu srov. kap. 4.2. Sémantika (př. „ten, kdo děj způsobuje, vykonává, je jeho nositelem“) i realizace na rovině povrchové syntaxe (př. nominativ) je určující při klasifikaci aktantu jako ACT, má-li sloveso dvě a více doplnění.

²⁴ Příkladové věty jsou v textu (výše a dále) vyznačeny kurzivou. Ohodnocení členů bude vepsáno uvedenými funktory přímo do vět za daný člen (bude odděleno tečkou) normálním (nekurzivním) písmem. Příklady jsou zčásti přejaty z probíraných prací, některé jsou vytvořeny na základě tam uvedených příkladů.

²⁵ Přitom existuje jistá hierarchie: jestliže by se ve větě vyskytla doplnění odpovídající sémantikou ADDR, ORIG a EFF, ale funkce PAT by nebyla obsazena, je jako PAT hodnocen nejdřív aktant odpovídající svou sémantikou EFF; ADDR a ORIG by zůstaly neposunuty (Panevová 1974, 31; 1980, 45).

příčiny, účelu a řadou dalších doplnění (srov. zvl. Hajičová – Panevová – Sgall 2001, 10nn.).

Na závěr výkladu o valenční teorii FGP tedy můžeme shrnout: doplnění slovesa jsou rozlišována na aktanty a doplnění volná, doplnění obou typů jsou vzhledem k sémantice slovesa buď obligatorní, nebo fakultativní. Protiklad vnitřní – volný postihuje sémantický typ samotného doplnění, tj. jaký druh informace daný člen do struktury přináší: zda informaci o objektu děje, adresátovi či původu (počítá se pouze s pěti aktanty) nebo informaci o okolnosti časové, místní apod. (doplnění volná). Protiklad obligatorní – fakultativní postihuje „nutnost“ tohoto doplnění vzhledem ke slovesu: bez sémanticky obligatorního doplnění není význam slovesa kompletní. Některá obligatorní doplnění slovesa musejí být v povrchové stavbě věty realizována, jiná nikoli. Valenční rámec slovesa tvoří jeho vnitřní doplnění obligatorní (bez ohledu na jejich povrchovou vypustitelnost) i fakultativní a obligatorní volná doplnění, o těchto třech typech hovoříme jako o doplněních valenčních. Mimo valenční rámec naopak stojí vždy fakultativní volná doplnění, jsou doplněními nevalenčními.

Na problematiku valence narazíme už v následující kapitole, která přibližuje pojetí pádu ve FGP a pojetí této kategorie v dalších teoretických koncepcích. Podrobně budou ve smyslu valenční teorie FGP probrány funkce prostého dativu jako slovesného doplnění v hloubkové a povrchové stavbě věty v kapitole 4.

3 Kategorie pádu ve FGP a v dalších koncepcích

3.1 Pojetí kategorie pádu ve FGP

Pojetí kategorie pádu ve FGP navazuje především na pojetí Skaličkovo (1935, 1950) a Kuryłowiczovo (1949). Ve FGP jsou jak bezpředložkové, tak předložkové pády chápány jako jednotky roviny morfologické: bezpředložkový pád jako séma, které se v deklinačním morfému kombinuje se sématy dalšími (se sématem čísla atd.), předložkový pád jako kombinace sématu předložkového a pádového, jako formém (kap. 2.2). Pád reprezentuje jednotky rovin vyšších – roviny povrchové větné stavby, zprostředkovaně i roviny TG (srov. Sgall 1960; 1967, 50nn. a jinde; 1976, 189n.).

Funkce substantiv s dativním sématem na obou rovinách větné stavby jsou hlavním tématem této diplomové práce. Dativnímu tvaru s větněčlenskou platností objektového doplnění odpovídá na TG rovině funkce doplnění vnitřního – někdy obligatorního, jindy fakultativního. V české větě plní dativní substantivum prototypicky funkci nepřímého objektu slovesa, na TG rovině plní takový tvar zpravidla funkci adresátu. V této funkci vystupuje zpravidla životné substantivum, př. *O svém plánu.PAT neprozradil Petr.ACT bratrovi.ADDR nic.EFF*. Dativní tvar v pozici přímého předmětu bývá na základě principu posouvání hodnocen jako PAT: *Dcera.ACT se zpravidla podobá otci.PAT*. Dativ objektu však může v české větě reprezentovat také význam agentu, př. *Je mu dobře, Práce se mu daří* nebo *Jde mu o princip*. Této TG funkci dativu je v diplomové práci věnována největší pozornost (srov. kap. 4.2).

Od dativních tvarů s funkcí aktantu se liší dativní tvary ve funkci volného doplnění slovesa. Případy, kdy dativní forma doplnění není řízena slovesem, jsou v českých syntaxích probírány jako tzv. volný dativ, př. *Narodila se jim dcerka, Na kalhotách se mu udělala skvrna*. Názory na větněčlenskou platnost takového tvaru se liší. TG funkcím tzv. volného dativu se věnujeme ve třetí části čtvrté kapitoly (4.3).

Ještě před analýzou dativních funkcí se však zastavíme u pojetí pádu v již zmiňovaných pracích V. Skaličky a J. Kuryłowicze (kap. 3.2). Potom

(kap. 3.3) představíme i další teoretické koncepce, které k diskuzi o pojetí kategorie pádu v české lingvistice přímo přispěly nebo ji výrazně ovlivnily. I tam se přitom soustředíme na to, jaké má v jednotlivých teoriích postavení dativ a jaké funkce jsou mu připisovány.

3.2 *Koncepce výchozí pro pojetí pádové kategorie ve FGP*

3.2.1 Skaličkovovo pojetí pádu

Jak už bylo uvedeno, pojetí pádu jako morfologického sématu, které se v morfému sdružuje s dalšími sématy (např. čísla, ale také předložky), přejal FGP z koncepce Skaličkovy (1935). Vztah pádového sématu k vyjadřované skutečnosti není však tak zřejmý jako u sémat jiných kategorií, význam pádu je složitější, složený z několika částí. Skalička (1935, 21nn.; podrobněji 1950, 137nn.) stanoví jako základní složku pádového významu složku syntaktickou. V jazycích, ve kterých se pád neomezuje pouze na syntaktickou funkci (jako je tomu např. v angličtině a čínštině, kde jsou pády „vyjádřeny slovosledem“; Skalička 1950, 141), je nutno počítat s dalšími složkami pádového významu: s tzv. samostatnými významy jednotlivých pádů, s významy adverbialními (pádový tvar plní funkci lokálního, kauzálního či temporálního doplnění slovesa) a s tzv. složkou lexikální (pád vyjadřuje pouze přináležitost ke slovu, jehož rekce si doplnění v daném pádu vyžádá; Skalička 1950). V českém pádovém systému jsou nominativ, akuzativ a dativ pády primárně adverbialními, genitiv primárně pádem adnominálním (k termínu „primární“ a „sekundární“ funkce srov. následující kap.). Pro lokál a instrumentál je charakteristická složka adverbialní. Vokativ stojí podle Skaličky mimo syntaktické vztahy.

Základní, syntaktickou, funkcí dativu je funkce nepřímého předmětu. Z této funkce vyplývá i tzv. samostatný význam dativu: dativní tvar vyjadřuje entitu slaběji zasaženou dějem (než předmět akuzativní) i jinde než jako nepřímý předmět – jak ve funkci přímého předmětu slovesa (*pomáhat někomu, učit se něčemu, lichotit někomu*), tak i tam, kde vůbec není objektovým doplněním (typy tzv. volného dativu). Lokální významy

dativu, které se uplatňují např. ve finštině (také v řečtině: dativ jako inessiv – Skalička 1950, 148; Erhart 1982, 94n.), jsou v češtině zpravidla přesunuty na předložku.

3.2.2 Kategorie pádu v pojetí J. Kuryłowicze

Rozlišením základní složky pádového významu, pádové funkce primární, od pádových funkcí druhotných navazuje Skalička na Kuryłowiczovu (1949) teorii funkcí indoevropských pádů. Tato práce je další koncepcí, z níž pojetí pádu ve FGP vychází.

Také Kuryłowicz požaduje stejný přístup k pádům bezpředložkovým i předložkovým (předložka jako „hlavní podmorfém“ jediného morfému sestávajícího z předložky a pádové koncovky – Kuryłowicz 1949, s. 98 čes. překladu). Kuryłowicz rozlišuje primární a sekundární funkce pádu. Rozlišení těchto dvou typů funkcí využil Kuryłowicz (1936) k objasnění vztahu mezi lexikálním významem a syntaktickými funkcemi slova z určité slovnědruhové kategorie. Primární funkce jsou zakotveny v jazykovém systému, funkce sekundární vznikají působením specifických syntaktických nebo sémantických kontextů. Primární funkcí tzv. pádu gramatického („syntaktického“, např. akuzativu přímého předmětu) je funkce syntaktická, jeho sekundární funkcí je být adverbialním doplněním (např. v lat. *Romam ire*). U tzv. pádu konkrétního („sémantického“) je tomu naopak: primárně je pádem adverbialním, sekundárně syntaktickým. Přejít od funkce primární k sekundární je chápán jako adverbializace, u konkrétního pádu jako gramatikalizace. Centrum systému indoevropských pádů tvoří nominativ, akuzativ a genitiv. Ostatní pády (dativ, instrumentál, lokál, ablativ) jsou konkrétní a na pádovém systému se podílejí pouze svou sekundární funkcí (jako varianty akuzativu přímého předmětu), tvoří periferii systému, přechod mezi substantivy a adverbii. Pro vokativ je určující jeho apelativní funkce, což ho ze systému ostatních pádů, majících funkci reprezentativní, vylučuje.

Proti chápání dativu jako pádu nepřímého předmětu, tedy pádu gramatického, argumentuje Kuryłowicz (1949, s. 107 čes. překladu) právě slabší řízeností ze strany slovesa a dominující adverbialní funkcí: dativ je

pádem konkrétním „se základním významem odpovídajícím významu předložky *pro*“.

V návaznosti na Kuryłowicze se K. Hausenblas (1958) ve své práci, aplikující teorii primárních a sekundárních slovnědruhových funkcí na problematiku vyjadřování syntaktické závislosti, zabývá funkcí nepřímých pádů bezpředložkových i předložkových jakožto jednoho (i když nikoli primárního) z prostředků vyjadřování příslovečného určení, přívlastku a předmětu. Hausenblas (1958, 39nn.) zmírňuje Kuryłowiczovo striktní odlišení „syntaktických“ a „sémantických“ pádů: každý pád má funkci syntaktickou, některé pády pak k tomu i funkci sémantickou. V tom je Hausenblasovo pojetí pokračováním pojetí Skaličkova, v němž je syntaktická funkce základní složkou pádového významu (srov. 3.2.1).²⁶ V případě předložkového pádu chápe Hausenblas (1958, 39n.) – stejně jako Kuryłowicz – předložku a pádovou koncovku jako součásti jediného morfému, vyjadřujícího závislost slova na slově řídícím, upozorňuje však na důležitou distinkci: je nutné rozlišovat mezi předložkovým pádem v syntaktické funkci předmětu a ve funkci příslovečného určení nebo přívlastku. Předložkový pád je jako předmět ve vztahu silné závislosti ke svému řídícímu členu a z hlediska sémantiky se předložka již zpravidla vyprázdnila. Předložka je spolu s pádovou koncovkou pouze syntaktickým prostředkem vyjadřujícím reakci řídícího slovesa. Oproti tomu jsou příslovečné určení a přívlastek vyjádřené předložkovým pádem jen slabě závislé na členu, který rozvíjejí, a předložka si v takových konstrukcích svůj lexikální význam ponechává. Mezi sémantikou předložky a stupněm závislosti větného členu v předložkovém pádu je tedy vztah nepřímé úměrnosti.

J. Panevová (1980, 97) rozšiřuje koncepci primárních a sekundárních funkcí také na oblast formy: primární formy se vyskytují nezávisle na kontextu, kdežto formy sekundární jsou kontextově podmíněné. Funkce tedy může být reprezentována primární nebo sekundární formou, forma může mít primární nebo sekundární funkci. Ve FGP se ukazuje jako obecně

---

²⁶ Uličný (2000, 18nn.) Kuryłowiczovo dělení ještě více relativizuje: každý „syntaktický“ pád je zároveň pádem „sémantickým“ a „sémantické“ pády jsou zapojeny do syntaktických vztahů, jsou tedy zároveň „syntaktické“.

platné, že funkci valenčních doplnění slovesa vyjadřují primárně bezpředložkové pády (agens bývá typicky realizován nominativním tvarem, adresát dativem, patiens akuzativem; Bémová – Panevová – Sgall 1989, 134), pády předložkové naopak mají funkci doplnění nevalenčních.

Na základě probraných závěrů lze zkonstruovat hypotézu o funkcích bezpředložkových a předložkových pádů na TG rovině: primárně plní funkci slovesných valenčních doplnění bezpředložkové pády; vystupují-li v těchto funkcích pády předložkové, je lexikální význam předložky výrazně oslaben. Lexikální význam předložky v předložkovém pádu se uplatňuje, vyjadřuje-li tento pád slovesné doplnění nevalenční – funkce nevalenčního doplnění je primární funkcí předložkového pádu, fungování bezpředložkového pádu v této funkci je sekundární.

3.3 Kategorie pádu v dalších koncepcích a postavení dativu v nich

V následujícím přehledu se pokusíme shrnout hlavní rysy několika dalších koncepcí, které reprezentují jednotlivá stanoviska v pojetí kategorie pádu, a tím velmi zhruba nastínit vývoj názorů na tuto problematiku v české lingvistice. Věříme, že poznatky nebo postupy těchto koncepcí také mohou být užitečné pro naši analýzu dativních funkcí v kapitole 4.

3.3.1 Jakobsonova teorie obecného významu

Zásadním pokusem v pojetí pádové kategorie je Jakobsonova teorie tzv. obecného významu pádů z roku 1936.²⁷ Koncepce obecného významu ruských (bepředložkových) pádů²⁸ patří k prvním a – nutno říct – velmi

---

²⁷ V této práci užíváme jako českého ekvivalentu termínu „Gesamtbedeutung“ Sgallův (1967, 34) překlad „obecný význam“. Skalička (1950, 135) volí překlad „význam celkový“, Miko (1962) a Novák (1974a, 93) hovoří o „významu celostním“.

²⁸ Jakobson (1936, 245n.) pojednává předložkové pády odděleně od bezpředložkových: zatímco předložkový pád vyjadřuje primárně „vztah sám o sobě“, označuje bezpředložkový pád „vlastnost“ předmětu. Vývoj jazyka od flektivní k analytické stavbě je podle Jakobsona (1936, 245) také přechodem od systému bezpředložkových pádů k systému pádů předložkových. Jakobson rozlišuje v ruštině dva genitivy a dva lokály, do svých úvah nezahrnuje vokativ (který v ruštině zanikl, resp. splynul s nominativem; Skalička 1950, 151). Oddělování předložkových pádů od bezpředložkových však většina koncepcí odmítá (srov. 3.1, 3.2 i dále).

podnětným příspěvkům v diskuzi o pojetí pádu, která pokračovala celé 20. století.²⁹

Vedle obecného významu rozlišuje Jakobson význam hlavní (Hauptbedeutung) a jednotlivé významy speciální (specifické; Sonderbedeutungen). Obecný význam pádu je nezávislý na větovém okolí – je předmětem nauky o slově. Naopak jednotlivé pádové významy jsou podmíněny kontextově a mají být zkoumány v syntaxi – jednotlivé významy jsou „kombinatorickými variantami celkového významu“³⁰ (Jakobson 1936, 252; Kuryłowicz, 1949, s. 99 čes. překladu, sám upozorňuje na jistou paralelnost své koncepce s Jakobsonovou).

Koncepce obecného významu vychází především ze vztahů uvnitř pádového systému, Jakobson (1936, 245) odmítá vyjít ze syntaktických funkcí jednotlivých pádů.³¹ Podle Jakobsona (1936, 246) jsou dva pády (přesněji, jejich obecné významy) ve vztahu privativního protikladu – privativní protiklad se zakládá na signalizaci určitého příznaku a jeho nesignalizaci: všechny relevantní vlastnosti mají oba členy opozice stejné, příznakový člen má však oproti nepříznakovému jednu vlastnost navíc.³² Pro pádový systém jsou nejpodstatnější dvě binární opozice: první spočívá v účasti (Bezug) předmětu vyjádřeného skloňovaným jménem na ději,³³

---

²⁹ Jakobson (1936, 243nn.) svou teorií tzv. obecného významu navazuje na některá východiska Hjelmslevovy lokalistické koncepce pádů (srov. pozn. 40). Tyto dvě koncepce bývají někdy (např. Skalička 1950, 135) považovány za jeden z extrémů mezi popisy pádového systému, opačným extrémem jsou popisy podávající pouhý výčet pádových funkcí.

³⁰ Obecný význam je určitým uspořádáním jednotlivých významů daného pádu, nikoli však prostě jejich „jmenovatelem“ (Jakobson 1936, 252) – absenci jasných kritérií pro stanovení obecného významu kritizuje V. Skalička (1950, 135n.).

³¹ K tomu se také vztahuje podstata pozdější Skaličkovy kritiky: podle V. Skaličky (1950, 146) spočívá nedostatečnost Jakobsonovy koncepce v tom, že se soustředí na jedinou složku pádového významu – Skaličkou nazvanou jako tzv. samostatné významy jednotlivých pádů –, která je v ruském pádovém systému zvláště rozvinutá.

³² Dokulil (1958, 88nn.; 1967, 19n.) odmítá konstruování výhradně binárních vztahů mezi členy morfologických kategorií (převádění vícečlenné řady na binární vztahy) jako málo odpovídající jazykové realitě. Existenci invariantního významu připouští pouze jako „pracovní hypotézu“, která zůstává abstrakcí (Dokulil 1967, 21).

³³ Akuzativ v opozici k nominativu signalizuje účast skloňovaného jména na ději a jistou hierarchii významů ve větě – nominativ účast na ději ani hierarchii významů nesignalizuje (zároveň je však nepopírá). Akuzativ je kategorií příznakovou, nominativ bezpříznakovou. Obdobný je vztah mezi dativem a instrumentálem.

druhá se týká pozice významu daného jména v hierarchii významů ve větě.³⁴

Obecný význam dativu postuluje Jakobson (1936, 268nn.) na základě toho, že slovo v dativu se děje sice účastní, není však dějem zasaženo (srov. pozn. 33 a 34): dativ je „pádem nepřímého objektu nebo objektu vedlejšího“. Zvláštní důležitost přikládá Jakobson (1936, 273n.) dativu adresátu u tranzitivních sloves – v této funkci dativ zpravidla není nahraditelný jiným pádem (čes. př. *říkat bratrovi pravdu, dát bratrovi knihu*; kdežto v jiných funkcích ano, čes. př. *divil se tvému dopisu – byl udiven tvým dopisem*).

Je zřejmé, že stanovení obecného významu dativu a dalších pádů – jakožto invariantního (společného) významu všech užití daného pádu, z něž lze jednotlivé (kontextově podmíněné) významy pádových forem vyvodit – je nutně doprovázeno jistým zjednodušením. Zkoumány jsou především vztahy pádů mezi sebou, význam pádu je formulován na základě několika typických funkcí daného pádu, jeho aplikace na jednotlivé případy pádového výskytu by si zřejmě vyžádaly konkretizaci, někdy i pozměnění takové obecné formulace.

Podstatné výhrady proti teorii obecného významu vznesl už J. Kuryłowicz (1949, s. 108nn. čes. překladu), jako „nesprávnou schematizaci“ ji odmítl také V. Skalička (1950, 136; zde srov. pozn. 31).³⁵ S přesvědčivou kritikou popisu jazykových kategorií pomocí binárních opozic přišel M. Dokulil (1958, také 1967; zde srov. pozn. 32), jeho názor podpořil P. Novák (1959). Ani FGP nepovažuje koncepci obecného významu pro popis pádového systému a pádových významů za dostatečnou (srov. Sgall 1967, 34 a jinde).

---

³⁴ Jakobson (1936, 262nn.) rozlišuje bezpříznakový „Vollkasus“ (pád centrální; nominativ, genitiv, akuzativ) a příznakový „Randkasus“ (pád okrajový; dativ, lokál, instrumentál – slova s těmito pádovými sématy zaujímají ve větě periferní postavení, pouze spoluurčují význam věty). V opozici přitom stojí akuzativ a dativ, nominativ a instrumentál, genitiv a lokál. Jakobson ještě uvádí další dvě opozice (jednak vymezuje lokál a genitiv jako „Umfangkasus“ oproti ostatním pádům, jednak genitiv I a lokál I jako „Gestaltungskasus“ ve vztahu ke genitivu II a lokálu II) – ty jsou však pro náš přehled méně podstatné.

³⁵ Proti těmto názorům vystupuje např. Uličný (2000, 13) s tvrzením, že „pádová forma neposkytuje argumenty ani pro předpoklad existence pádového invariantu, ani proti němu“ – „různé významy téhož pádu, stejně jako různé významy různých pádů, nejsou ničím jiným než různými relačními znaky“ (Uličný 2000, 15). Ve své koncepci se o stanovení invariantních významů pádů nepokouší.

3.3.2 Mikova modifikace Jakobsonovy koncepce

Na právě probrané pojetí pádového systému R. Jakobsona přímo navazuje F. Miko (1962) ve své práci o gramatických kategoriích slovenských substantiv. Pro Miku je výchozí jak Jakobsonova terminologie, tak jeho metoda, dospívá však k částečně odlišným výsledkům.

Také Mikovým cílem je vymezit invariantní význam (tentokrát slovenských) prostých pádů (v Mikově termínech: celostní význam; srov. pozn. 27): invariantní význam pádu je uspořádáním jeho významů parciálních. Jeden z parciálních významů stojí zpravidla invariantnímu významu nejbližší, je chápán jako význam základní. Teprve z něj se ostatní parciální významy odvozují. Parciální významy jednoho pádu (stejně jako obecné významy různých pádů) lze uspořádat do binárních opozic, v nichž jeden člen je vůči druhému příznakový, tedy do opozic privativních. Tyto opozice jsou zpravidla několikastupňové – základní význam jako význam výchozí přibírá další příznaky, ostatní parciální významy jsou specializací významu základního.

Podle Miko (1962, 89, zvl. pozn. 3) však pád substantiva vyjadřuje účast děje na předmětu / jevu pojmenovaném substantivem (předmět je dějem zasažen), nikoli účast předmětu na ději, jak to chápe Jakobson (srov. první opozici v 3.3.1, také pozn. 33). Pád substantiva tedy „udává polohu ním pomenovaného javu vzhľadom na iné javy, ktoré na tento jav predchádzajú, alebo sa ho akokoľvek dotýkajú“ (Miko 1962, 89). Nominativ signalizuje neúčast děje na skloňovaném jménu, ostatním (pěti slovenským) pádům je společná signalizace příznaku účasti. Akuzativ vyjadřuje účast obecně, oproti němu genitiv, dativ a instrumentál účast nějak omezenou. Genitiv vyjadřuje účast prostě omezenou (bez dalších příznaků), instrumentál a dativ účast omezenou fázově³⁶ – udávají pořadí při zasažení předmětů dějem: substantivum se sématem instrumentálu pojmenovává předmět, přes nějž je děj směřován k objektu jinému (instrumentál jako pád „prechodnej, tranzitnej účasti na označenom predmete“, Miko 1962, 93), naopak k předmětu označenému dativním substantivem směřuje děj až poté,

---

³⁶ Mikův „fázový pád“ je blízko Jakobsonovu „pádu okrajovému“ (Miko 1962, 92, pozn. 7; k „okrajovému pádu“ zde pozn. 34). Lokál, kterému se však jakožto pádu předložkovému Miko blíže nevěnuje, vyjadřuje účast periferní.

co zasáhl jiný předmět (dativ pádem perspektivní účasti). S užitím pojmu intence,³⁷ kterou však Miko (1962, 93n.) plně ztotožňuje se zaměřením děje na *patiens* (toto zaměření se projevuje rekcí slovesa), čímž z intence vylučuje *agens*, je instrumentál pádem fázové účasti před hlavní intencí, dativ pádem účasti po této intenci³⁸ – směr intence je dán slovesem.

Ačkoli Miko vychází primárně z pojetí Jakobsonova, chápání pádu jako prostředku pro vyjádření polohy předmětu pojmenovaného pádovým tvarem vzhledem k ději (ke slovesu) a k ostatním předmětům (substantivům) spojuje jeho koncepci s teoriemi lokalistickými.³⁹ Většinu kritických ohlasů, uvedených na konci kapitoly o koncepci Jakobsonově a v některých případech (např. Skalička 1950, 136, nebo Sgall 1967, 34) směřovaných rovněž proti koncepcím lokalistickým, lze jistě dobře uplatnit i na Mikovo pojetí pádového systému.

3.3.3 Kategorie pádu v pojetí H. Běličové

Novější prací zabývající se stanovením invariantního významu pádů je práce H. Běličové (1982). Autorka se věnuje komparaci pádového systému češtiny a ruštiny. Stejně jako FGP a koncepcí probírané dále také tato

---

³⁷ Pojem intence zavedl do slovenské lingvistiky E. Pauliny (1943): intencí je označován „fakt, že sloveso jako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje vyslovenie agensa alebo patiensu svojho dejania“, je jevem roviny sémantické (Pauliny 1943, 16). Předpokládají se tři komponenty každého děje: sám děj (vyjádřený slovesem), jeho *agens* a *patiens* – na rovině formálně syntaktické však pokaždé neodpovídá *agens* děje subjektu věty (subjekt jako *patiens* děje: *otec stárne*) a *patiens* přímému předmětu. Navíc v jediném výrazu mohou splynout *agens* a *patiens* (př. *brat ide*) nebo jeden z nich nebo oba naráz splynou s dějem (př. *patiens splývá s dějem: kostolník zvoní*). Také Pauliny (1943, 30nn.) uznává Jakobsonovu koncepci pádu jako výchozí, v jednotlivostech ji však koriguje: prostý dativ neoznačuje předmět (jak tvrdí Jakobson), ale zpravidla osobu, která (a to už v souhlasu s Jakobsonem) se ani nepodílí aktivně na ději, ani ho nezpůsobuje, ani jím není zasažena (Pauliny 1943, 36n.).

³⁸ Směrový význam je označen jako základní význam dativu. Jeho parciální významy jak u doplnění intenčního (tj. v tomto pojetí: u doplnění vyžádaného rekcí slovesa, tedy u větného členu předmět), tak neintenčního (jiný člen než předmět) se odvozují z významu základního: Miko (1962, 185nn.) vymezuje 7 typů „volného dativu“ a dva typy dativu „intenčního“. Jednotlivé typy zde probírat nebudeme.

³⁹ Lokalistické koncepcí jsou teoretické konstrukce pádových významů vybudované na předpokladu, že jednotlivé pádové výskyty lze vysvětlit z jediného (základního) užití, a tím je užití pro vyjádření lokálních vztahů (Novák 1974a, 93). Pády jsou chápány jako odraz prostorových vztahů v jazyce (vztahů mezi denotáty): substantiva pojmenovávají předměty, slovesa děje, pády vyjadřují místní vztahy mezi předměty a změny v těchto vztazích. Vztahy mezi předměty konkrétními se uplatňují i ve vztazích jevů nekonkrétních. Z lokalistických koncepcí jmenujeme významnou koncepci L. Hjelmsleva (*La catégorie des cas*, I, II. Aarhus 1935–1937).

I přes společné principy s postupy lokalistickými nelze Mikovu koncepci označit za lokalistickou: jeho (základní ani obecné) pádové významy nutně nejsou lokální.

autorka pracuje se dvěma rovinami větné stavby. Organizačním centrem sémantické struktury věty je sloveso, jehož lexikální význam určuje výběr ostatních komponentů struktury i jejich roli v této struktuře (vlastnost zvaná jako valence / intence slovesa, srov. dále). Těžištěm autorčiny práce je analýza těch slovesných doplnění, která plní v povrchové stavbě věty funkci objektu (bez ohledu na to, zda se jedná o doplnění vyžádané valencí slovesa či nikoli).

Běličová předpokládá, že každý pád má svůj vlastní význam. Vlastní sémantika pádu se zpravidla shoduje se sémantikou pozice, která byla doplnění reprezentovanému pádovým tvarem určena predikátem. Význam jednotlivých pádů nejlépe vynikne ve strukturách, v nichž jsou významově různá doplnění téhož slovesa reprezentována substantivy v různých pádech.⁴⁰ Význam pádu identifikovaný v různých kombinacích s jinými pády je chápán jako jeho významový invariant.⁴¹ Běličová (1982, 80nn.) stanoví čtyři distinktivní rysy, z nichž invariantní významy jednotlivých prostých pádů sestávají: intenčnost,⁴² neaktivní účast na ději (srov. první jmenovanou opozici v koncepci Jakobsonově), sféra efektu platnosti děje nebo stavu (srov. Mikovu modifikaci Jakobsonovy opozice: předmět zasažen dějem), neplnost kontaktu s dějem.⁴³

Pro invariantní význam bezpředložkového dativu jsou charakteristické druhý a třetí ze jmenovaných rysů: (zpravidla životné) substantivum v dativním tvaru reprezentuje neaktivního účastníka děje, vůči němuž se jeví kladný či záporný efekt dějové platnosti. Tento význam si dativ uchovává i ve strukturách, v nichž je dativní substantivum jediným objektovým

---

⁴⁰ Běličová (1982, 39nn.) hovoří o pozici maximálního rozlišení: jde o pozici, v níž vystupují „jako kontrastní aspoň dva pádové tvary, ať už jde o komplementární distribuci, nebo naopak o souvýskyt“. Tento termín je přímo přejet z Jakobsonovy (1936, 259) práce.

⁴¹ Autorka zpravidla hovoří o významu „základním“, z vlastností připisovaných tomuto významu je však zřejmé (např. Běličová 1982, 39 a 78), že se jedná o význam (u Jakobsona označený jako) obecný, invariantní.

⁴² „Přítomnost / nepřítomnost tohoto rysu charakterizuje substantivum jako aktant, na který je / není vázán děj jako na své východisko / cíl.“ (Běličová 1982, 80)

⁴³ Srov. podobnost tohoto rysu s Jakobsonovou opozicí Vollkasus – Randkasus (zde pozn. 34) nebo s fázovým pádem F. Mika (pozn. 36). V koncepci H. Běličové je však tento rys součástí pouze genitivního invariantu.

doplněním slovesa⁴⁴ – autorka takto vykládá i dativní tvar plnicí funkci agentu věty (podle rusistické tradice hovoří o dativu subjektu).⁴⁵

K lokalistickému výkladu sahá Běličová (1982, 123nn.) při stanovení invariantních významů pádů předložkových. Ty nelze ztotožňovat s významy pádů prostých, i když z nich vycházejí – podstatně se na nich podílí lexikální význam předložky. Význam předložkových pádů ve funkci objektu slovesa je (s výjimkou lokálu) analyzován jako motivovaný adverbialními funkcemi těchto pádů, především významem prostorové lokalizace děje. Jako konstitutivní jsou pro invariantní významy jednotlivých předložkových pádů určeny rysy „cíl děje“ a jeho „východisko“. Invariantní význam cíle se konkretizuje v doplnění zasaženém dějem či v určení výsledku děje, za kontextové modifikace východiskového významu jsou považována určení původu (materiálu) nebo nástroje (Běličová 1982, 123nn.).

Obdobné sémantické rysy – východisko predikačního příznaku děje, směřování predikačního příznaku, spoluúčast na realizaci predikačního příznaku (a prostorový / časový rámeček platnosti predikačního příznaku)⁴⁶ – jsou také základem pro třídění funkcí aktantů v sémantické struktuře věty. Klasifikaci aktantů podle polohy jimi označovaných denotátů vzhledem k ději vyjádřenému slovesem vypracoval pro češtinu – paralelně s H. Běličovou – O. Uličný. Tento přístup k sémantické struktuře věty blíže představíme v rámci výkladu o Uličné koncepti v kap. 3.3.5.

3.3.4 Novákovy sémantické typy pádových funkcí

Svérázným příspěvkem, směřujícím obdobným směrem jako koncepce obecného významu a koncepce lokalistické, jsou v české lingvistické diskuzi o pojetí pádové kategorie práce Novákovy (1974a, 1974b). Novák (1974a, 91n.) popírá syntaktickou funkci pádů: i pád objektu, pád vyžádaný

---

⁴⁴ Jde o tzv. pozici minimálního rozlišení (Běličová 1982, 65nn.). Obdobně při interpretaci funkcí dativu přímého předmětu postupuje V. Skalička (kap. 3.2.1; Skalička hovoří o funkcích syntaktických).

⁴⁵ „Aktivní postoj aktantu v dativu k ději / stavu, jehož nositelem je, jímž je zasahován, je vyloučen a neaktivní postoj je dativem jednoznačně vyjádřen“ (Běličová 1982, 42) – dativu agentu se v diplomové práci věnujeme v kap. 4.2.

⁴⁶ Každý z vyjmenovaných čtyř rysů je dále diferencován, takže vzniká (čtyř- až pětistupňová) struktura s binárním větvením, srov. Běličová (1982, 135nn.).

rekcí slovesa, plní především funkci sémantickou.⁴⁷ Autor stanoví pět sémantických typů pádových funkcí: pádová forma jednak plní funkci prostředku signalizujícího „sounáležitost predikátů a jejich argumentů“ (funkce F₁, může být plněna také slovosledem; Novák 1974a, 88n.), jednak vyjadřuje „diferenciaci současně se vyskytujícími různými argumentů téhož vícemístného predikátu“ (F₂; Novák 1974a, 89). Třetí funkcí pádové formy je funkce „paradigmaticky diferenciativní“ (F₃): u téhož slovesa si „v totožné (nebo velmi podobné) syntaktické pozici pády konkurují s významovým rozdílem“ (Novák 1974a, 89).⁴⁸ Funkce čtvrtá (F₄) postihuje fakt, že stejné pádové formy se vyskytují u různých sloves – jednotlivé pády mají u různých sloves podobnou funkci.⁴⁹ Pátá funkce (F₅) se týká genitivu: genitiv signalizuje pouze přináležitost substantiva k substantivu řídicímu, o typu této přináležitosti však nic nevyovídá. Základními funkcemi pádové formy („funkčním minimem pádů“; Novák 1974a, 91) jsou přitom funkce druhá a čtvrtá.⁵⁰

Stanovení sémantických pádových funkcí je pro Nováka (1974b) pouze dílčím výsledkem zkoumání sémantických pravidelností jak v rámci jednoho jazyka, tak ve strukturách jazyků různých. K řešení těchto úkolů je vhodná právě metoda vyvozování některých funkcí z funkcí jiných, reprezentativních – tedy metoda lokalistická (Novák 1974b, 260).

3.3.5 Pádový systém češtiny v koncepci O. Uličného

Jako poslední z pádových teorií, ve kterých lze identifikovat rysy lokalistického pojetí, probereme Uličného (1973; 2000)⁵¹ koncepci.⁵² Uličný

---

⁴⁷ Autor však zároveň uvádí, že hlavní problémy s pojetím pádového systému plynou z toho, že „pády jsou synsémantika [...], a musí se proto při jejich postižení počítat i s formálními a sémantickými vlastnostmi [...] relevantních slovních tvarů jiných (sloves aj.)“ (Novák 1974a, 92).

⁴⁸ Novák (1974a, 89) toto tvrzení dokládá příklady: *spálit se sirkou – o sirku, koupit něco u někoho – od někoho, sáhnout na něco – po něčem*. Nesouhlasíme s Novákem, že rozdílné pády v uvedených typech mají vždy blízkou nebo shodnou větňčlenskou funkci, rozdílné je i ohodnocení funkcí srovnávaných pádových tvarů na rovině TG (př. *koupit něco*.PAT *od někoho*.ORIG – *koupit něco*.PAT *u někoho*.LOC).

⁴⁹ „Formální klasifikaci [...] odpovídají [...] nějaké sémantické (obsahové, věcné) distinkce“ (Novák 1974a, 90).

⁵⁰ Pojetí pádu ve FGP je nejbližší Novákova funkce F₂ (Panevová 1975, 35n., pozn. 7).

⁵¹ Uličného (1973) článek obsahuje základní teze koncepce rozpracované v monografii *Instrumentál v struktuře české věty*, vydané na PedF UK v poměrně malém nákladu v roce 1984. K dispozici nám bylo až druhé, upravené vydání této monografie (z roku 2000), které uvádíme v seznamu literatury na konci diplomové práce a z něhož také citujeme.

se zabývá hlavně systémem českých bezpředložkových pádů včetně vokativu. Na základě výsledků, ke kterým dospěl, pak naznačuje interpretaci pádů předložkových (Uličný 2000, 137nn.).⁵³

Podobně jako FGP rozlišuje také O. Uličný dvě roviny větné stavby, rovinu sémantické větné stavby a rovinu formální syntaxe.⁵⁴ Centrem větné struktury na sémantické rovině je tzv. sententém,⁵⁵ jehož sémantika vyžaduje jistý počet doplnění⁵⁶ určitého typu. Tato vlastnost sententému se nazývá sententémovou intencí.⁵⁷ Uličný odlišuje jednak doplnění intenční od neintenčních, jednak doplnění sémanticky obligatorní od fakultativních – intenčnost a neintenčnost doplnění je řešena zvlášť u doplnění obligatorních a zvlášť u fakultativních.⁵⁸ Sémanticky obligatorní doplnění je ve větné struktuře významové (sekundárně i ve struktuře formální) nutně přítomné, má-li být věta považována za smysluplnou (za gramatickou). Fakultativní doplnění je – z hlediska smysluplnosti a gramatičnosti – jak v sémantické,

---

⁵² Uličný (2000, 147, pozn. 18) sám se proti označení své teorie jako lokalistické (Novák 1974a, 93, pozn. 26) ohrazuje. Ke vztahu jeho koncepce k lokalismu srov. Uličný (2000, 56).

⁵³ Podle Uličného – stejně jako v pádových koncepcích V. Skaličky, J. Kuryłowicze nebo FGP – tvoří předložka spolu s pádovou koncovkou jediný morfém. Uličný (2000, 145) rozlišuje čtyři významy předložek, které jsou „díličními významy předložkově pádového dvojsématu“.

⁵⁴ Uličného pojetí vychází z Danešovy koncepce dvou rovin větné stavby (srov. Uličný 1973, 347; 2000, 22nn.; k Danešově koncepci zde 3.3.6). Daneš rozlišuje gramatický větný vzorec (odpovídá Uličného rovině formální syntaxe) od větného vzorce sémantického (Uličného rovina sémantické stavby). V Uličného (2000, 30) koncepci jsou obdobně jako ve FGP obě syntaktické roviny ve vztahu reprezentace, rovina formální syntaxe je tu však (oproti rovině povrchové syntaxe ve FGP) chápána širše: zahrnuje formálně gramatické prostředky nejen roviny větných členů, ale i roviny morfologické.

⁵⁵ Sententém je funkcí tzv. sententu, jednotky roviny formální syntaxe, na rovině sémantické. Pod termín sentent (jakožto „potenciální výpověďotvorný prostředek“) zahrnuje Uličný (2000, 26nn.) nejen výrazy obsahující finitní tvar slovesa, ale také vokativní tvar substantiva a citoslovce (jako slovní druh) – vokativ a citoslovce však na rozdíl od slovesných finitních tvarů nejsou schopny vytvářet větnou strukturu. Dvojice sententém – sentent je paralelou Danešovy dvojice predikát – predikátor, Uličného termíny jsou však, jak bylo uvedeno, širší (k termínům predikát a predikátor srov. 3.3.6).

⁵⁶ Uličný hovoří o sémantémech, konkrétně o substantémech (sémantických substantivech), adjektémech atd.

⁵⁷ Sententémová intence je určována lexikálním významem sententému spolu s „gramatickou sémantikou sententémové formy“. Lexikální význam sententému sestává z pojmenovací a usouvztažnovací složky, pro intenci je podstatná druhá ze složek (Uličný 2000, 42). Uličného pojetí intence je širší než pojetí valence ve FGP.

⁵⁸ Uličného třídění odpovídá klasifikaci slovesných doplnění ve FGP, kterou užíváme v diplomové práci: protiklad obligatornosti – fakultativnosti se uplatňuje jak u aktantů, tak u volných doplnění, chápání obligatornosti / fakultativnosti se však v obou koncepcích liší (srov. níže; také Uličný 2000, 40).

tak ve formální struktuře věty postradatelné (Uličný 2000, 23).⁵⁹ Obligatorní doplnění jsou považována za intenční. Fakultativní doplnění jsou buď intenční, nebo neintenční – fakultativní doplnění je intenční tehdy, „má-li nejméně jedna lexikální třída z jeho lexikálně-morfologických reprezentací aspoň jeden sémantický rys společný s lexikální sémantikou sententému“ (Uličný 2000, 44), ostatní fakultativní doplnění jsou chápána jako neintenční.⁶⁰

Pro stanovení funkcí pádů na sémantické rovině⁶¹ je důležitý počet, druh i pořadí sententémových doplnění. Pořadí doplnění je vztah, který lineárně stylizuje „prostorové i neprostorové denotativní vztahy předmětné, pro něž je ve většině jazyků vyhrazeno substantivum“ (Uličný 1973, 349). Doplnění mohou být uspořádána podle několika principů, základním principem je směr sententémové intence (o „směru intence“ hovoří už Miko – kap. 3.3.2).⁶² Pádová sémata (jako relátory)⁶³ vyjadřují vztah pořadí mezi doplněními (nikoli mezi sententémem a doplněním; Uličný 1973, 349; 2000, 51n.)⁶⁴ – za základní se považují tři vztahy: vztah / relace typu Z (tj. „být na

---

⁵⁹ Uličného protiklad obligatornost – fakultativnost je zřejmě paralelou Danešova protikladu obligatornost – potenciálnost (poměr těchto protikladů k protikladu intenční – neintenční je však v obou koncepcích různý). Pak i určení obligatornosti / fakultativnosti členu se zřejmě řídí kritérii Danešovými (představíme je v kap. 3.3.6) – Uličný žádná (vlastní) kritéria pro toto rozlišení (kromě požadavku smysluplnosti, který odkazuje právě ke kritériím Danešovým) explicitně neudává. Pro účely popisu pádové sémantiky, soustředící se plně na rovinu významu, však Uličný (2000, 39) označuje protiklad obligatornost – fakultativnost za nerelevantní a hodnocením doplnění jako obligatorních či fakultativních se v analyzovaných příkladech nezabývá.

⁶⁰ Uličného rozlišení doplnění intenčních od neintenčních vychází tedy z porovnání sémantiky sententému se sémantikou daného doplnění (srov. Uličný 2000, 45) – intence spočívá hlavně v lexikálním významu sententému (srov. pozn. 57). Ke stanovení „intenčně relevantních sententémových sémantických rysů“ srov. Uličný (2000, 50n.). K členění intenčních doplnění obligatorních i fakultativních srov. Uličný (2000, 35nn.).

⁶¹ Uličný (2000, 18n.) ostře nerozlišuje mezi syntaktickou a sémantickou funkcí pádů (srov. pozn. 26).

⁶² Uličný (2000, 77n.) vymezuje celkem 9 typů tzv. uspořádacích substantémových / sémantémových principů, v této práci se však jimi nebudeme blíže zabývat. Podle Uličného (2000, 52) nelze postulovaný vztah uspořádanosti doplnění ztotožňovat ani s povrchoým slovosledem, ani se základním uspořádáním doplnění na rovině sémantické.

⁶³ Specifikum kategorie pádu v porovnání s jinými morfologickými kategoriemi spočívá podle Uličného (2000, 13) v její „primární interní, větně relátorové povaze“. Jazykový vývoj modifikoval „zřejmě morfologický význam pádových morfémů tak, aby ve stále vyšší míře vyhovovaly větným mezisémantémovým vztahům“.

⁶⁴ Pomocí pádového sématu jsou ale zároveň substantiva vztahena k sententému, který rozvíjejí, a jsou tak prezentována „ve funkci participantů jako složek sémantické větné struktury“ (Uličný 2000, 52). Uličný (2000, 52) tak rozlišuje dvě složky pádového sématu: složka, která určuje statut doplnění vůči zbytku větného významu, se nazývá funktorová; druhá složka usouvztažňuje „vzájemně nezávislé, avšak na stejném stupni závislosti se nalézající a na tomtéž dominantním prvku závisující substantémy“, tedy vyjadřuje vztah

začátku struktury sententémových doplnění na sémantické rovině větné stavby“), relace typu M („být uprostřed této struktury“) a typu K („být na konci této struktury“). Relace typu M se nerealizuje ve všech strukturách. Jednu pozici sententémové struktury může obsadit několik doplnění najednou. Pozice doplnění v sémantické struktuře věty je primárně dána jeho lexikálním významem (Uličný 2000, 56).

Doplnění s dativním sématem se v Uličného (2000) koncepci může vyskytovat v pozici typu Z nebo typu K – základní funkcí dativního tvaru je funkce adresátu, tedy výsledný vlastník („koncový bod procesu vlastnictví“, Uličný 2000, 68).⁶⁵ Ve strukturách se slovesy prožívání (typu *Líbilo se nám to. Je mi zima.*) je dativní tvar hodnocen jako proživatel,⁶⁶ jeho pozici však podle Uličného (2000, 359) ohodnotit nelze.

3.3.6 Pád v koncepci tzv. větných vzorců

Jak už bylo zmíněno, Uličného koncepcí se opírá o koncepci dvou rovin větné stavby, která byla vypracována F. Danešem a dalšími autory a přijata do koncepcí *Mluvnice češtiny*.⁶⁷ Pojetí kategorie pádu v rámci Danešova dvourovinného syntaktického popisu rozpracoval J. Kořenský (1972). Toto pojetí pádové kategorie bylo dále rozvinuto v *Mluvnici češtiny* (zvl. *Mluvnice češtiny 2* 1986, 53nn.): z hlediska vzájemného vztahu obou syntaktických rovin je pád chápán jako formální prostředek pro vyjádření funkce substantiva ve větné struktuře (v základové větné struktuře, srov. níže), v *Mluvnici češtiny* je však větší pozornost věnována právě „směru opačnému“: funkcím, které jednotlivé pádové tvary plní na rovině větného významu. Nejdříve se tedy pokusíme shrnout základní postuláty tohoto

---

mezi doplněními. I tento (vzájemný) vztah je však primárně určen sémantikou sententému (Uličný 2000, 51).

⁶⁵ Dativ v pozici typu Z připouští až Uličný (2000), v původní koncepci (Uličný 1973) byla pozice dativu vždy hodnocena jako koncová (typu K).

Příkladem s dativem v pozici K je věta *Rodiče poslali synovi balík*, ale i věty s dativem etickým, které Uličný hodnotí jako dvouzákladové konstrukce. Výsledkem dvouzákladové transformace je v tomto pojetí také věta *Bystrouška utekla hajnému z boudy do lesa* – dativní tvar tu reprezentuje procesora a původního vlastníka, od kterého ztvárnění děje vychází, je tedy v pozici Z (srov. Uličný 2000, 62).

⁶⁶ Také nositel či experient. Jako experient však vystupuje nejen dativ, ale i nominativ (*Tomáš uviděl Jirku.*) – oba pády u sloves vnímání a prožívání, u nichž vyjadřují „aktivně činnou substantémovou sémantiku“ (Uličný 2000, 37).

⁶⁷ Podle hlavního autora, F. Daneše, označujeme tuto koncepci v našem přehledu (výše a dále) jako koncepci Danešovu, popř. jako koncepci větných vzorců.

syntaktického popisu a poté se vrátíme k funkcím pádů v této koncepci, zvláště k funkcím dativu.

3.3.6.1 Slovesná intence a valence, gramatický větný vzorec

Danešova koncepce větných vzorců, koncepce popisující stavbu české věty na základě valenční teorie, vzniká od počátku 60. let 20. století a dospěla k následujícímu pojetí větné stavby (prezentovanému nejúplněji v Daneš – Hlavsa, 1987, a v *Mluvnici češtiny 3*, 1987).⁶⁸ Jak už bylo řečeno, rozlišuje tato koncepce dvě syntaktické roviny, rovinu formálně gramatickou a rovinu sémantickou – struktura věty na jednotlivých rovinách je popisována (po řadě) pomocí gramatického větného vzorce (dále GVV) a větného vzorce sémantického (SVV).

Také tato koncepce považuje za centrum české věty – jak na rovině formální syntaxe, tak na rovině sémantické – sloveso. Formálně syntaktická schopnost slovesa (přesněji, predikátoru)⁶⁹ vázat k sobě určitý počet určených tvarů dalších slov se nazývá valence slovesa (jeho valenční potenciál), jejím protějškem na rovině větného významu je slovesná intence, tedy schopnost slovesa / predikátu vyžadovat jistý počet doplnění.⁷⁰ Doplnění vyžádaná intencí predikátu tvoří jeho intenční pole.⁷¹

GVV sestává z minimálního nutného počtu prvků, jejichž lexikálním obsazením vznikne tzv. základová větná struktura (tedy minimální věta,

---

⁶⁸ Dílčí studie, v nichž byla tato koncepce formulována, jsou např. Dokulil – Daneš (1958), Daneš (1971 nebo 1985) – vedle toho existuje ještě dlouhá řada studií dalších (srov. Daneš – Hlavsa 1987, 41). Praktickou, lexikografickou aplikací této valenční koncepce je slovník *Slovesa pro praxi* (Svozilová a kol. 1997), rozebírající 767 českých nejfrekventovanějších sloves. Některé závěry tohoto slovníku budeme konfrontovat s naší analýzou dativních funkcí v kap. 4.

⁶⁹ Vedle slovesa je pod pojem predikátoru zahrnováno také spojení kategoriálního slovesa s výrazem jmenným (např. *provádět sběr, upadnout do rozpaků*).

⁷⁰ Pojmy valence a intence ve smyslu, jak je užívá koncepce větných vzorců, rozlišil J. Ružička (1968b): hovoří o valenci slovesa a intenci slovesného děje. Intence „je vlastně sémantická hodnota slovesa, lebo reprezentuje vztahy deja k okolitým javom“. V návaznosti na Paulinyho (1943) identifikuje Ružička jako základní intenční strukturu trojčlennou strukturu sestávající z agentu, akce a patientu – jednotlivá slovesa však tyto tři složky realizují různě: některá slovesa ve svém významu implikují agens, u jiných je agens a patiens neutralizován atd. (srov. zde pozn. 37). Koncepce větných vzorců počítá s tím, že valence a intence si zcela neodpovídají, není mezi nimi vztah jednoznačného přiřazení. Valence je projevem intence na rovině gramatické formy.

⁷¹ Intenční pole predikátů se zachycuje schématem, tzv. sémantickou formulí (př. *Petr bydlí v Praze*. – predikát *bydlí* tu vystupuje jako relátor *L* (lokace) a implikuje dvě pozice (*x* Petr, *y* v Praze); sémantická formule predikátu *bydlí* je tedy: *x L y*). SVV je chápán jako modifikace sémantické formule uskutečňovaná skrze GVV (Daneš – Hlavsa 1987, 58). Přiřazením SVV odpovídajícímu GVV vznikne tzv. komplexní větný vzorec.

kteřá je gramaticky úplná, správná) – takové prvky GVV se nazývají funkční pozice vzorce a jsou vyjádřeny v termínech slovnědruhových, doprovázených nezbytnými údaji morfologickými. V zápisu SVV jsou uvedeny sémantické funkce jednotlivých doplnění (např. agens) a typ predikátu (např. actio causativa).⁷² Pozice zapisované vlevo od symbolu zastupujícího slovesa jsou nazývány levovalenční / levointenční (ve dvojčlenné aktivní větě jsou vyjádřeny nejčastěji nominativem, v termínech větných členů: subjektem). Pozice zapisované napravo jsou pravovalenční / pravointenční.⁷³

3.3.6.2 Členy obligatorní, potenciální a fakultativní

Koncepce rozlišuje členy větné struktury na obligatorní, potenciální a fakultativní. Obligatorní člen je ve větné struktuře nutně přítomen – neobsazením obligatorní pozice GVV vzniká negramatická věta.⁷⁴ Členy potenciální jsou obdobně jako členy obligatorní vyžadovány valencí slovesa, avšak na rozdíl od nich nemusí být za jistých podmínek lexikálně realizovány: pravovalenční potenciální člen nebývá vyjádřen, jestliže je jeho význam všeobecný,⁷⁵ vyplývá-li z kontextu či ze situace⁷⁶ nebo je-li levovalenční doplnění v dané větě dějem kvalifikováno (např. *Bedřich učí* –

⁷² K třídění predikátů do sémantických tříd srov. Daneš – Hlavsa (1987, 69nn.) nebo *Mluvnice češtiny 3* (1987, 30nn.).

⁷³ Tato koncepce vyhrazuje větným členům obsazujícím pravovalenční pozice termín „doplnění“ („komplement“; Daneš 1985, 70; *Mluvnice češtiny 3* 1987, 28). Jak je však zřejmé z našeho textu, užíváme (a budeme užívat v této kapitole i dále) termín „doplnění“ k označení jakéhokoli členu, který se u slovesa může vyskytnout – tedy valenčního / intenčního (a to levo- i pravovalenčního / -intenčního) i nevalenčního / neintenčního.

⁷⁴ Gramaticky defektní větu zpravidla pozná běžný mluvčí, pociťuje ji jako neúplnou (př. *Petr potkal, *Chová se). Zda je daná pozice obligatorní, proto není možné rozhodnout v abstraktním vzorci (GVV nebo SVV), nutné je konkrétní lexikální obsazení nejméně pozice predikátové (někdy i pozic ostatních; Daneš – Hlavsa 1987, 62). Pravidlům o posuzování obligatornosti pozice se vymykají případy tzv. aktuální elipsy (srov. pozn. 19).

⁷⁵ Jako potenciální člen se všeobecným významem je chápán jednak tzv. všeobecný předmět (jako příklad je uvedena nulová realizace objektové pozice ve větách typu a/ *Čte na zahradě* – význam nerealizovaného členu se zpravidla parafrázuje jako „něco, co je psanou informací“, b/ *Vít už čte* – rozumí se „cokoli, co lze číst“; tomuto významu zhruba odpovídá *všechno, cokoli*; všeobecný předmět je označován jako elipsa systémová), jednak nevyjádřené směrové doplnění „kam“ u predikátorů typu *přinést, přijít* (rozumí se k mluvčímu nebo na místo známé z kontextu). Srov. Daneš (1971, 135n.), také Daneš – Hlavsa (1987, 66n.) nebo *Mluvnice češtiny 3* (1987, 25n.). Typy vymezené Danešem jako všeobecný předmět revidovala J. Panevová (1974, 20nn.; 1980, 35nn.) a dospěla ke třem (resp. ke čtyřem) typům všeobecného pacientu (srov. zde kap 2.3.4).

⁷⁶ Význam takového členu nemusí být nutně jednoznačně doplňitelný. Tento typ potenciálního členu se vyskytuje u sloves, které mohou bez tohoto členu fungovat jen v souvislém kontextu (v jisté situaci): např. *věřit, doufat, rozumět, dostat* (*Bedřich stále ještě doufal.*) (Daneš – Hlavsa 1987, 68; Daneš 1971, 133nn.).

tj. je učitelem, *Žák rychle chápe* – rozumí se „všechno“, tj. je chápavý; podmínkou je zde neaktuální význam slovesa). (Srov. Daneš 1971; Daneš – Hlavsa 1987, 61nn.; *Mluvnice češtiny 3* 1987, 25n.) Specifickým případem mezi potenciálními pozicemi je pozice levointenční (člen levovalenční, tradičně označovaný jako subjekt) – je potenciální téměř u všech predikátů.⁷⁷ Zatímco pozice obligatorní a potenciální, které se podílejí na vytváření větné struktury (jako pozice konstitutivní),⁷⁸ jsou součástí zápisu GVV a SVV, stojí členy fakultativní (nekonstitutivní) mimo větný vzorec.⁷⁹ Členy fakultativní vstupují do větné struktury na základě tzv. rozvíjecích pravidel, stávají se součástí (konstitutivních) větných pozic nejčastěji jako jmenné přívlastky (specifikují vlastnosti objektu) nebo jako příslovečná určení (specifikují okolnosti děje) (Daneš 1971; Daneš – Hlavsa 1987, 64n.; *Mluvnice češtiny 3* 1987, 37nn.).

3.3.6.3 Pojetí pádové kategorie a funkce dativu

Pád je v této koncepci chápán jako nejvýznamnější gramatický prostředek, pomocí kterého substantivum vstupuje do jednotlivých pozic větné struktury.⁸⁰ Pádový význam je vyjádřen tzv. komplexní výrazovou strukturou pádu – na této struktuře se podílejí nejen deklinační morfém (který vedle pádového sématu vyjadřuje i sémata jiná; je považován za jádro této struktury), popř. ještě předložka (tak je vyjádření pádového významu popsáno ve většině předchozích koncepcí), ale také funkční pozice deklinovaného substantiva v GVV (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 53; Kořenský

⁷⁷ Specifičnost potenciálnosti této pozice spočívá v tom, že informace o subjektu je vyjádřena už slovesnou koncovkou. Přitom je nutno rozlišovat 1. a 2. slovesnou osobu od osoby třetí: lexikální realizace subjektu (možná jen osobním zájmenem) je v 1. a 2. osobě příznaková. Srov. také uchopení této problematiky u P. Karlíka (2000) – zde kap. 3.3.7.

⁷⁸ Pozice obligatorní a potenciální mají syntakticky distinktivní charakter: odlišují daný větný vzorec od vzorců ostatních (Daneš – Hlavsa 1987, 61nn.).

⁷⁹ Fakultativní členy ve větě distinktivní funkci nemají. Pro členy fakultativní je vyhrazeno označení „suplement“ („rozvíť“; Daneš 1985, 67; *Mluvnice češtiny 3* 1987, 37) – ani to však v našem přehledu nebudeme zavádět. Jako fakultativní (rozvíjecí) vzhledem k predikátoru jsou v této koncepci chápány i členy vyžádané valencí jiného prvku věty než valencí predikátoru: např. fakultativním členem vzhledem k predikátoru je přívlastek neshodný (*k nemocem* ve větě *Je náchylný k nemocem* – tento přívlastek je valenčním doplněním adjektiva *náchylný* (Daneš 1985, 67).

⁸⁰ Kořenský (1972, 14) zdůrazňuje, že pro pád chápáný důsledně jako vztah (přesněji, jako „forma vztahu“; srov. také Uličného koncepci navazující na toto pojetí) je charakteristický rys „pasivnosti“ / vztažnosti z hlediska substantiva. Tento rys vztažnosti je společný všem pádům s výjimkou nominativu a vokativu. Pro zápis pádového vztahu zavádí Kořenský (1972, 26nn.) tzv. pádový vzorec (p-vzorec) – v naší práci však s tímto pojmem nepracujeme.

1972, zvl. 62nn. a 75n.). V jednotlivých pozicích GVV vystupuje substantivum ve své primární nebo sekundární funkci.⁸¹ Primární funkcí substantiva je být objektem (nejčastěji tvar akuzativní a dativní) nebo být subjektem (substantivum v nominativu). Ve své sekundární funkci vystupuje substantivum jako adverbialní určení (především předložkové pády, také instrumentálové tvary). Za specifické sekundární funkce jsou považovány funkce přívlastku neshodného (substantivum v genitivu; zpravidla členem fakultativním) a funkce predikativu (ve vzorcích se slovesem *být*; nejčastěji tvar nominativní a instrumentálový, př. *Otec je Maďar, Je učitelem*, ale také tvar genitivní, př. *Ten člověk byl vysoké postavy*, pády předložkové, př. *Šaty jsou ve skříni*, nebo adverbium *Venku je horko*; ke konstrukcím se slovesem *být* a predikativem, v nichž vystupuje dativní tvar s funkcí agentu, srov. zde kap. 4.2.6). Zvláštní postavení zaujímá vokativ – stojí mimo systém pádů, které se podílejí na konstituování základové větné struktury (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 53nn.).

Dativ se uplatňuje jak v substantivní funkci primární, tak ve funkci sekundární. V primární objektové funkci vyjadřuje dativní tvar doplnění, na nějž se sémantika slovesa zaměřuje.⁸² Významový rys zaměřenosti je společný také sémantice dativních tvarů ve funkci adverbialního určení (valenčního i nevalenčního):⁸³ dativní adverbiale vyjadřuje jednak směr „kam“ (dosažení prostorového nebo časového bodu), jednak význam příčiny (a účelu, př. *udělat to kvůli rodičům*), přípustky (př. *udělal to navzdory*

---

⁸¹ Uvažovány jsou ještě funkce terciální: např. elidováním slovesa z věty *Cesta vedla lesem*, v níž instrumentálový tvar *lesem* plní sekundární funkci substantiva, vstoupí tvar *lesem* do funkce atributu, což je jeho terciální funkcí (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 19). Terciální funkce substantiv v našem přehledu probírat nebudeme.

⁸² *Mluvnice češtiny 2* (1986, 56nn.) vymezuje pro popis sémantiky pádů ve funkcích subjektu, objektu a adverbiale dva základní funkčně-sémantické rysy: 1/ integrace („sepětí v celek“) a 2/ hierarchizace („soustava způsobů vzájemného významového uspořádání integrovaných prvků“). Soustava hierarchického uspořádání (2) je založena na čtyřech základních rysech: 2a/ posloupnost geneze – zásah – inertní zásah, 2b/ zaměřenost, 2c/ zahrnutost, 2d/ katalýza. Nominativ je charakterizován pouze rysem integrace (1), ostatní pády jsou tzv. hierarchizační: genitiv plní všechny funkce 2a–d, akuzativ plní funkci 2a, lokál 2d, instrumentál 2c. Pro dativ je charakteristický právě rys 2b, tedy rys zaměřenosti. Rozlišuje se šest typů dativních doplnění objektového typu (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 59): vedle doplnění s funkcí adresátu (popř. beneficenta; př. *Četl dítěti pohádku. Hrozí jí stěhování.*) sem patří také objekty vyjadřující stimul aktivity doplnění agentového typu (př. *Obdivuje se jí.*) nebo dativní objekty vyjadřující proživatele děje (př. *Alkohol mu nedělá dobře.*), ale i doplnění označovaná jako „objekty lokálního směřování“ (př. *Míříme ku Praze.*), která jsou v pojetí FGP považována za obligatorní adverbialní doplnění směřová.

⁸³ Pro popis významu adverbialních určení pádových tvarů není rozdíl mezi doplněním valenčním a nevalenčním považován za relevantní (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 61).

domlouvám), způsobu (př. *vryla se mi do paměti k nevy mazání*), míry (př. *les se táhl až k horám*) nebo zřetele (př. *ocenit práci vzhledem k výsledkům*). Sémantika dativního tvaru v sekundární substantivní funkci „být neshodným atributem“ vyplývá plně ze sémantiky konstrukce, jejíž transformací atributivní konstrukce vznikla (*příkaz vojákům – přikázal vojákům*).

3.3.7 Pád v modifikované valenční teorii P. Karlíka

Z Danešova dvourovinného popisu větné stavby vychází také P. Karlík (2000) ve své „modifikované valenční teorii“, která chce naznačit nové směřování valenční teorie.⁸⁴ Karlík rozlišuje sémantickou valenci od valence syntaktické,⁸⁵ dále rozlišuje jednak syntaktickou valenční strukturu makrovalenční a mikrovalenční, jednak syntaktickou valenci interní a externí. Nositel valence (substantivum, adjektivum, adverbium a sloveso, které nás v této práci zajímá především) určuje jak počet doplnění a jejich gramatickou formu, tak obligatornost / fakultativnost⁸⁶ jejich realizace. Jako makrovalenční jsou chápána ta doplnění, která jsou realizována ve valenčních syntaktických pozicích. Mikrovalenční doplnění jsou realizována morfémem.⁸⁷ Doplnění obsazující interní valenční pozici jsou vybrána na základě lexikálního významu slovesa,⁸⁸ jsou realizována různými pádovými tvary i jinými slovními druhy než jmény, jejich tvar se však v závislosti na tvaru slovesa nemění. Jako externí valenční pozice je v této koncepci chápána pozice subjektová: slovesný morfém vyžaduje doplnění

---

⁸⁴ Karlík (2000, 171n.) zdůrazňuje, že valenční teorii lze považovat pouze za jednu z částí gramatiky (tako už ovšem většina koncepcí valenci chápe). Karlík (2000, 172) však další části vlastní gramatiky prozatím nespecifikuje.

⁸⁵ Pojetí sémantické valence je blízké pojetí valence ve FGP (kap. 2.3). Terminologicky odpovídá Karlíkova sémantická valence intenci v Danešově pojetí, Danešova valence je v Karlíkově pojetí syntaktickou valencí (srov. kap. 3.3.6).

⁸⁶ Karlík nerozlišuje mezi doplněním potenciálním a fakultativním (jako to činí koncepce Danešova): jako protiklad pojmu „obligatornost“ uvádí ve svém textu dvojici „potenciálnost / fakultativnost“, kterou jsme v naší charakteristice této koncepce zjednodušili pouze na „fakultativnost“.

⁸⁷ Rozdíl mezi makrovalenční a mikrovalenční pozicí je ilustrován následujícím příkladem. Makrovalenčně je realizován agens i patiens ve větě *Petr vidí Pavla*, ale i agens i patiens ve větě *Já vidím tebe*. Ve druhé větě je agens vyjádřen dvakrát: makrovalenčně osobním zájmenem *já* a mikrovalenčně slovesným morfémem. Jako mikrovalenční je chápána také realizace doplnění krátkým tvarem zájmena (př. *Vidím tě*, oproti makrovalenční realizaci tvarem dlouhým: *Vidím tebe*; Karlík 2000, 173nn.)

⁸⁸ Lexikální význam slovesa jako podstatnou složku slovesné (sententémové) intence podtrhuje také Uličný (2000) – srov. pozn. 57.

odpovídající sémému osoby (obsaženému ve slovesném morfému; př. *já píšu, Petr píše*), externí pozice je vyjádřena jedině nominativem.

Uvnitř pádového systému je základní rozlišení pádů strukturních od nestrukturních. Morfologické vyjádření strukturního pádu je závislé na gramatickém okolí: v souvislosti se změnami v okolí se realizace takového pádu mění. Strukturním pádem je nominativ (jakožto pád externí valence, v pasivní větě je jemu odpovídající doplnění vyjádřeno instrumentálem) a akuzativ (jako pád valence interní, v pasivu „se mění“ na nominativ). Nestrukturní pád je oproti tomu na gramatické formě syntaktického okolí nezávislý. Nestrukturní pády se dále dělí na lexikální (ideosynkratické) a na sémantické. Lexikální pád je určen významem slovesa, a je-li předložkový, vystupuje zde vždy předložka původní, která však ztrácí svůj lexikální význam. Sémantický pád je naopak určen lexikálním významem samotného substantiva, které v pádovém tvaru vystupuje – v předložkovém sémantickém pádu vystupují i předložky nepůvodní. Pád je podle P. Karlíka v těchto případech určen rekcí předložky.⁸⁹

V Karlíkově (2000, 180) koncepci je dativ „druhým nejvíce strukturním pádem“ interní valence – hned po akuzativu (samozřejmě „strukturním pádem par excellence“, tj. strukturním pádem externí valence, je nominativ): má-li sloveso jedno (pravovalenční) doplnění a neexistuje-li přitom sémantický důvod, aby v této pozici vystupoval jiný pád, je toto doplnění vyjádřeno akuzativem. Další (pravovalenční) doplnění má pak zpravidla formu dativu. Ostatní pády (tedy jiné než dativ, akuzativ a nominativ) jsou chápány jako lexikální.

---

⁸⁹ S Karlíkovým dělením pádů na lexikální a sémantické koresponduje naše hypotéza o formě valenčních a nevalenčních doplnění vyslovená v závěru kap. 3.2.2. Sám Karlík (2000, 179n.) zvažuje podobné souvislosti, označuje je však za „spekulaci“ – při důsledném uplatňování jeho koncepce by totiž vysvětlení takových souvislostí bylo možné jen na základě několika dalších (ne příliš přijatelných) tvrzení. Např. sémantické předložkové pády jsou doplnění prototypicky adverbialní (v termínech FGP jako doplnění volná), a jsou podle P. Karlíka vždy vyžádány valencí předložky (nikoli valencí slovesa či adjektiva), předložka je však někdy na povrchu elidována (tomuto tvrzení vyhovuje akuzativ ve větě *Petr spal (po) celou noc*, nikoli však ve větě *Petr váží (?) metrák*).

3.4 Závěrem k představeným teoriím pádu

Cílem této přehledové kapitoly bylo nastínit rozdíly a společné postoje jednotlivých pádových koncepcí v české lingvistice. Kromě koncepcí českých autorů jsme uvedli také teorie některých lingvistů cizích – vybrali jsme ty, o kterých se domníváme, že měli na českou lingvistiku výrazný vliv. Pojetí pádu jako morfologického sématu přejal FGP z koncepce V. Skaličky. Teorii tohoto autora a koncepci J. Kuryłowicze, na niž FGP rovněž navazuje, jsme představili v kap. 3.2. Hlavním kritériem pro řazení dalších koncepcí nám bylo hledisko časové: postupovali jsme od teorií nejstarších k nejmladším. V některých případech byla však chronologie porušena a teorie zařazeny podle názorové příbuznosti.

Od Jakobsonovy teorie tzv. obecného významu pádů, vystavěné na několika privativních opozicích, jsme se přes koncepcí pracujících s principy lokalistických teorií dostali ke koncepcím, které striktně rozlišují dvě roviny větné stavby, za významové jádro věty považují sloveso a jednotlivé členy věty jako naplnění slovesné valence. Tyto teorie zkoumaly především funkce pádových tvarů na obou syntaktických rovinách.

Vedle koncepce větných vzorců, z níž řada českých lingvistů vychází, je druhou významnou valenční koncepcí FGP. V následující kapitole nám bude FGP, jak jsme již několikrát uvedli, teoretickým rámcem pro analýzu funkcí prostého dativu jako slovesného doplnění v hloubkové a povrchové struktuře české věty.

4 Funkce adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty

Za hlavní téma naší diplomové práce jsme si zvolili analýzu a klasifikaci sémantických a syntaktických funkcí dativního tvaru substantiva (popř. zájmena) jako slovesného doplnění. Mimo naši pozornost tedy stojí jak dativní tvar jiných slovních druhů než substantiv (např. adjektiv), tak dativní tvar substantiva ve funkci doplnění jiného než slovesného (např. jako doplnění substantiva). Těžiště naší analýzy bude spočívat ve funkcích sémantických.

Výchozím teoretickým a metodologickým rámcem pro rozbor funkcí adverbálního dativu je pro nás FGP. Základní postuláty tohoto popisu byly představeny ve druhé kapitole. Za primární považujeme postup od formy k funkci: sledujeme funkce dativu, jednotky roviny morfologické, na rovinách vyšších, na rovině povrchové syntaxe a na rovině TG. Jako doplňující však užíváme i postup opačný: jakými formálními prostředky je daná funkce vyjádřena na rovinách nižších. Slovesná doplnění vyjádřená dativním tvarem rozlišujeme na vnitřní (aktanty) a volná. Vnitřní i volná doplnění se dělí na sémanticky obligatorní a fakultativní – základním kritériem pro zjišťování obligatornosti nám je dialogový test. Dále sledujeme, u jakých sémantických skupin českých sloves se dativní doplnění s danou funkcí vyskytuje a jaká doplnění valenční rámeček konkrétního slovesa spoluvytvářejí.

4.1 Prototypické funkce dativního tvaru

Jen krátce se zastavíme u prototypických funkcí dativu v sémantické struktuře české věty. Dativní tvar substantiva / zájmena je hodnocen nejčastěji jako předmět slovesa, někdy nepřímý, jindy přímý.⁹⁰ Prototypickou funkcí nepřímého dativního předmětu na TG rovině je funkce adresátu (ADDR).⁹¹ V pozici objektu přímého je dativ po uplatnění pravidla o posouvání hodnocen jako patiens (PAT).

4.1.1 ADDR

Jak už bylo uvedeno, adresát je jedním z aktantů: může se vyskytnout jen u omezeného počtu sloves, u každého ze sloves pak pouze jednou (nehovoříme o koordinaci a apozici). Adresát je vždy součástí valenčního rámce daného slovesa, někdy jako aktant obligatorní, jindy jako fakultativní. Sémanticky obligatorní adresát je v některých případech povrchově vypustitelný, jindy nikoli. Funkce ADDR přichází pro dativní tvar v úvahu až tehdy, jsou-li dvě „první“ valenční pozice obsazeny. Zatímco jsou dvě „první“ pozice ohodnoceny vždy jako agens a patiens, je ohodnocení ADDR „třetímu“ (a dalšímu) valenčnímu doplnění slovesa udělováno na základě jeho sémantiky. Při hodnocení druhu „třetího“ / dalšího aktantu totiž konkuruje funkce ADDR s funkcemi EFF a ORIG. Jako adresát je pak nejčastěji interpretováno životné substantivum, k němuž je děj směřován. Funkci adresátu slovesného děje odpovídá na rovině povrchové syntaxe zpravidla nepřímý objekt.

Význam adresátu, který je na rovině povrchové syntaxe reprezentován dativním tvarem substantiva / zájmena, ve svém významu implikují např. slovesa s významem dávání (*Babička.ACT vnoučatům.ADDR peníze.PAT nedává.*), pravení (*Petr.ACT řekl o svém plánu.PAT babičce.ADDR*

---

⁹⁰ Dativní tvar označujeme jako nepřímý předmět v případě, kdy je „druhým“ předmětem daného slovesa vedle akuzativu. Funkci přímého předmětu plní dativ v případě, že je jediným nebo „bližším“ objektem slovesa. K tomuto rozlišení a problémům s ním spojeným srov. v úvodu diplomové práce.

⁹¹ Typičnost této funkce českého dativu potvrzuje např. také experiment D. Konečné (1960), při němž mělo několik informátorů za úkol identifikovat význam izolovaných substantivních tvarů: všechny dativní tvary, ať se jednalo o dativ jmen osob, nebo věcí (zde se většinou předpokládala personifikace, př. v názvu básně *Vysokým Tatrám*), byly určeny jako označení adresátu.

všechno.EFF.) nebo ukazování (*Učitel.ACT ukázal dětem.ADDR nové knihy.PAT.*) a u řady dalších sloves. Výčet sémantických skupin sloves, u nichž se vyskytuje dativ jako nepřímý předmět, kterému zpravidla odpovídá na TG rovině funkce adresátu, uvádí V. Šmilauer (1969, 217nn.). Zvláště důkladný seznam sloves s nepřímým objektem v dativním tvaru sestavil pro slovenštinu J. Oravec (1967, 150nn.).

4.1.2 PAT

I v případě, že by větný člen svou sémantikou odpovídal funkci adresátu, ale pozice patientu daného slovesa by nebyla obsazena, je tento člen v souladu se zvoleným teoretickým rámcem nutno hodnotit – na základě vyloženého pravidla o posouvání – jako *patiens*. V termínech větněčlenských tedy plní funkci patientu nejčastěji dativní tvar vystupující jako přímý předmět slovesa. Jako dativní přímý předmět vystupují jak substantiva životná, tak neživotná.

Rovněž slovesa, u nichž dativní tvar vystupuje jako přímý předmět, jsou uvedena v práci Šmilauerově (1969, 213nn.) – jsou to např. slovesa s významem pohybu k cíli (*Horolezci.ACT se blížili vrcholu.PAT.*), slovesa vyjadřující podobnost dvou lidí / předmětů / jevů (*Dcera.ACT se častěji podobá otci.PAT.*) a řada dalších. Obdobný seznam slovenských sloves lze nalézt u J. Oravce (1967, 156nn.).

Od sloves, u nichž je agens reprezentován nominativním subjektem a *patiens* dativním předmětem, je nutné odlišit slovesa, u nichž plní dativní předmět funkci agentu a nominativní subjekt funkci patientu. Dostáváme se tak k další funkci, kterou dativní tvar může plnit v české větě, k funkci agentu. Kromě zmíněného typu, v němž jsou prototypické vztahy mezi větnými členy a jejich TG funkcemi „překříženy“, budeme sledovat i další typy valenčních rámců s dativním agentem.

4.2 *Dativ agentu*

Dativní tvar reprezentující sémantickou funkci agentu není v češtině jevem výjimečným. Přesto se tato funkce českého dativu stává předmětem pozornosti především v komparačních česko-ruských pracích (srov. např. Běličová 1982, Hrabě 1964 a 1978, Ilek 1954, Mrázek 1978, Popela 1959): čeština stejně jako ruština takovou formou vyjádření agentu děje disponuje, tento prostředek je však v ruštině využíván mnohem častěji. V jednotlivých pracích se pak probírají prostředky, které v češtině ruskému dativnímu agentu odpovídají. I když se v této kapitole odkazům k ruštině nebo k jiným jazykům vyhýbat nebudeme, zajímá nás především agens vyjádřený dativním tvarem v české větě.

Pro pojednání této problematiky je v ruské syntaxi vypracována terminologická soustava, kterou však do naší práce, využívající termínů FGP, nepřejímáme. Zmíněné studie (zvl. Ilek 1954, Mrázek 1978, Popela 1959) hovoří o dativním subjektu, který odlišují od podmětu. Dativní subjekt je v některých případech zároveň agentem, v jiných nikoli. Podmět (gramatický podmět) je tedy v těchto pracích jednotkou povrchové větné stavby, která je zpravidla vyjadřována nominativem. Funkcí nominativního podmětu na rovině sémantické (Popela, 1959, 46, dokonce hovoří o rovině obsahové) je subjekt (logický / obsahový / myšlenkový / sémantický / hloubkový subjekt; srov. Mrázek 1978), subjekt však může být vyjádřen i jiným tvarem než nominativním: genitivním, dativním či instrumentálním (zvl. Běličová 1982, 42nn.; Ilek 1954, 278nn.; Popela 1959, 48nn.). Subjekt je pak souhrnným označením pro funkce specifikované jako aktor (činitel děje), nositel děje nebo nositel stavu (Popela 1959, 46).⁹²

S využitím teoretického rámce FGP a jeho terminologie se problematika zjednodušuje: podmět (plně synonymní s termínem „subjekt“) je jakožto větný člen součástí povrchové stavby věty. V prototypické (aktivní dvoučlenné) české větě je subjekt zpravidla vyjádřen

---

⁹² Mrázek (1978) zavádí terminologii vlastní: jednotlivé sémantické role označené jako agens (činitel děje) a manifestans (projevovatel / jevitel) shrnuje pod název *eficiens / producens* (původce). Toto terminologické rozlišení uvádíme pro úplnost, v diplomové práci ho využívat nebudeme.

nominativem.⁹³ Funkcí subjektu věty na TG rovině je často, nikoli však vždy, být aktorem. Funkci ACT může ve větě vyjadřovat i jiný větný člen než subjekt, např. předmět. Agens jako sémantická funkce zahrnuje jak činitele, tak nositele děje nebo stavu (srov. zde pozn. 18). V prototypické české větě odpovídá nominativní subjekt nejčastěji funkci ACT, přímý předmět funkci PAT (např. Panevová 1980, 42). Zatímco agens je primárně životný, je *patiens* zpravidla charakterizován rysem neživotnosti.

4.2.1 Určení dativního tvaru jako agentu

Posuzujeme-li sémantické funkce členů ve větě jako *Ta práce se jim daří* podle formy, vychází v první větě nominativní tvar *práce* jako ACT, *jim* jako PAT. Sémantika jednotlivých členů však hovoří spíše pro ohodnocení opačné: jako (zpravidla životný) ACT je vhodné ohodnotit dativ *jim*, primárně neživotnému PAT by odpovídal nominativ *práce*. Stvrzení takové interpretace nacházíme také v parafrázi s prototypickou realizací funkce ACT: *Ta práce.PAT se jim.ACT daří* = „oni.ACT mají v té práci úspěch“ / „oni.ACT tu práci.PAT zvládají (dobře)“ (srov. Panevová 1975, 19, nebo 1980, 49n.). Pomocí těchto dvou kroků – (i) upřednostnění interpretace podle významu před ohodnocením na základě formy a (ii) parafráze větou s prototypickou realizací sémantických funkcí – identifikujeme dativní tvar jako agens také ve větách jako *Petře.ACT se zdál strašný sen.PAT* (= „Petra.ACT měla strašný sen.PAT“), *Nakladateli.ACT se kniha.PAT nelíbila* (= „nakladatel.ACT neshledal knihu.PAT dobrou“), ale také *Dědovi.ACT se už daří lépe* (= „děda.ACT se už má lépe“) nebo *Petrovi.ACT tam bylo smutno* (= „Petr.ACT tam byl

---

⁹³ Přednost konstrukcí s predikátem a nominativním subjektem v češtině, tj. převahu dvojčlenného větného typu, chápe B. Ilek (1954, 294) jako tendenci k „typovému sjednocení“. V ruštině naopak pozoruje tento autor tendenci k funkční diferenciaci prostředků, kterými je agens vyjadřován: pro vyjádření záporu je v ruštině užíván genitivní tvar, „pro vyjadřování různých odstínů modalitních a pro úsudky hodnotící“ dativ, instrumentál pro „vyjadřování intenzivních dějů“. Ještě silněji než v češtině se tendence k „typovému sjednocení“ projevuje v angličtině, srov. *I am cold, I am well* (Popela 1959, 65). Pro Mathesia (1947) jsou tyto anglické konstrukce jedním z prostředků realizace tendence angličtiny vyjadřovat téma výpovědi v nominativní subjektové pozici. Jako příklad další specifické konstrukce umožňující realizovat téma subjektem uvádí Mathesius vazby „perceptivní“ (*she found it difficult to say... – bylo jí těžko říci...*).

smutný“). V češtině se tedy s dativním agentem setkáváme jak ve větách dvojčlenných, tak ve větách jednočlenných.⁹⁴

V obou typech vět tedy lze užít uvedeného postupu k určení dativního tvaru jako agentu – kdybychom však postupovali od funkce k formě, vzniká otázka: v čem spočívá fakt, že některá slovesa vyjadřují agens právě dativem? Domníváme se, že v lexikálním významu daného slovesa. Takové sloveso vyjadřuje děj nebo stav, který sice vyžaduje životného (lidského) účastníka, ale účastníka víceméně pasivního, který vystupuje jako nositel (vlastně „proživatel“) pocitů vyvolaných předmětem (*Nakladateli se kniha líbila.*), jindy jako nositel děje / stavu vyjádřeného slovesem (*Petře se zdál strašný sen. Petrovi bylo smutno.*) nebo nositel důsledků takového děje / stavu (*Dědovi se už daří lépe.*). Tato pasivita agentu (specifikovaného jako nositel) k ději se v povrchové stavbě věty odráží v jeho vyjádření tvarem nikoli nominativním, ale dativním: agens je „odsunut“ z centrální pozice subjektu do pozice jiné, nejčastěji objektové. Ve dvojčlenné větě je pak

---

⁹⁴ K termínům „věta jednočlenná / dvojčlenná“ v diplomové práci: naše rozlišení vychází z práce P. Trosta (1962), který rozlišuje tyto dva typy vět na základě sémantického vztahu predikace jakožto hlavního determinačního vztahu. Tím se Trostovo pojetí liší od pojetí Hrbáčková, který vztah predikace a determinace považuje za dva samostatné vztahy – Trost chápe determinaci širše: predikaci v Hrbáčkově pojetí označuje jako hlavní determinační vztah, Hrbáčkovu determinaci chápe jako determinační vztah vedlejší (srov. Hrbáček 1997, 60; Čechová a kol. 1996, 249). „Věty zpravidla obsahují hlavní determinační vztah, tj. vztah predikační, i vedlejší determinační vztahy. Hlavní determinační vztah předpokládá hlavní člen determinovaný a hlavní člen determinující; hlavní člen determinovaný je člen nezávislý a hlavní člen determinující je takový, který může determinovat jen nezávislý člen. Gramatická forma hlavního členu determinujícího může ve větě suplovat hlavní člen determinovaný. To jsou věty dvoučlenné, se subjektem a predikátem: není-li subjekt přítomný, je aspoň možný.“ (Trost 1962, 267) Pojem „dvoučlenná věta“ se tedy týká výhradně povrchové stavby věty, nikoli její struktury TG. Nominativní subjekt dvojčlenné věty může reprezentovat TG funkci ACT, PAT nebo jinou.

Budeme-li v diplomové práci hovořit o jednočlenných větách, myslíme tím výhradně jednočlenné věty slovesné a slovesně-jmenné (nikoli jednočlenné věty neslovesné; srov. např. Šmilauer 1969, 97nn., nebo Kopečný 1958, 293nn.). Věta jednočlenná obsahuje jediný hlavní člen, „který nedeterminuje a nemůže determinovat jiný člen věty, ale sám může být determinován“ (Trost 1962, 267). Centrem jednočlenné věty je predikát (sloveso; nehovoříme o základním větném členu, jak je u jednočlenných vět zvykem, ale o predikátu / slovesu shodně jako ve větách dvojčlenných), jehož sémantika vyžaduje doplnění určitého typu (třeba i agens), žádné z nich však není vyjádřeno nominativním subjektem, dokonce jím ani být vyjádřeno nemůže. Přítomnost dativního agentu tedy neznamená, že je věta dvojčlenná. Také věty se slovesy, které běžně vyjadřují agens nominativem, v daném případě jsou však užita ve tvaru reflexivního pasiva, který vyjádření agentu nominativem neumožňuje, považujeme za jednočlenné, nevystupuje-li jiné slovesné doplnění jako subjekt (např. *Pracovalo se dlouho / Pracovalo se nám dobře*; naopak, je-li do pozice subjektu „posunut“ např. PAT, jde o větu dvojčlennou: *Studie se mi četla dobře*).

Domníváme se, že takovéto vymezení protikladu jednočlennosti – dvojčlennosti nám umožňuje obejít se bez rozlišení vět / užití osobních – neosobních (k němu srov. např. Šmilauer 1969, 147).

nominativní tvar subjektu vyhrazen patientu působícímu na agens (*Nakladateli se kniha líbí. Petře se zdál strašný sen.*), ve větě jednočlenné žádný člen nominativem realizován není (*Dědovi se už daří lépe.*).⁹⁵

4.2.2 Nerealizace agentu v povrchové stavbě věty se slovesy vyjadřujícími tuto funkci dativem

V dosud uvedených případech byl v povrchové stavbě věty dativní tvar, jemuž v hloubkové struktuře věty odpovídá funkce agentu, vždy přítomen. Dativní tvar s tímto významem však může být z věty vypuštěn, je-li informace o agentu známa z kontextu / ze situace (*Ta práce se daří / Kniha se nelíbila – Komu? – Jim / Nakladateli*) nebo je-li agens chápán jako všeobecný (na otázku *Komu?* lze odpovědět jen obecně: „práce se daří těm, kdo ji dělají“ / „kniha se nelíbila tomu, komu byla předložena, popř. kdo ji posuzoval, kupoval apod.“). Podmínky nerealizace agentu v povrchové stavbě věty se slovesy, která tuto funkci vyjadřují dativem, se tedy od vět se slovesy s prototypickou realizací funkce ACT v zásadě neliší.

Možnosti povrchové nerealizace agentu v souvislosti s jeho všeobecností si budeme všimnout také při analýze jednotlivých sloves v kap. 4.2.5 a 4.2.6. Vzhledem k tomu, že problematika všeobecnosti agentu není v českých syntaxích chápána jednotně, chceme před vlastní analýzou sloves s dativním agentem aspoň krátce představit, co pod pojmem všeobecného agentu rozumíme v této diplomové práci. Naše pojetí vychází z práce J. Panevové (1973). Základní stanoviska autorčina pojetí představíme v první části následující kapitoly (v odd. 4.2.3.1). Zvláštní pozornost přitom budeme věnovat těm větám s reflexivním tvarem slovesa, v nichž se agens může vyjádřit dativním tvarem. Všeobecnému agentu u sloves, která jinou

---

⁹⁵ Podle Daneše (1977, 284) má „podměťová pozice [...] výrazný podíl na hierarchizaci valenčních pozic (a jim odpovídajících participantů) u vícevalenčních sloves: dodává odpovídajícímu participantu ‚sémantický akcent‘, staví ho hierarchicky nejvyšší neboli děj vyjádřený slovesem je prezentován, nazírán vždy z hlediska podmětového participantu (v kterékoli větněsémantické roli)“. V této práci však interpretujeme realizaci agentu jiným větným členem než subjektem jako odebrání „sémantického akcentu“ této funkci nejen ve větě dvojčlenné (kde je do této „hierarchicky nejvyšší“ subjektové pozice posunuta jiná sémantická funkce, často patiens: *Kniha se nakladateli líbila.*), ale také ve větě jednočlenné (př. *Dědovi se už daří lépe.*), kde žádná z valenčních pozic slovesa nemůže být realizována subjektem (tzn. žádný člen, který by mohl být realizován nominativem, ve valenčním rámci těchto sloves není). Důvod nemožnosti realizace agentu subjektem spatřujeme v sémantice slovesa.

než dativní realizaci této funkce nepřipouštějí, se věnuje druhá část následující kapitoly.

4.2.3 Všeobecný agens u sloves vyjadřujících agens dativem

4.2.3.1 Všeobecnost agentu

Problematiku agentu se všeobecným významem a prostředky jeho reprezentace v povrchové stavbě věty⁹⁶ probírá J. Panevová (1973) a dospívá k závěru, že všeobecný význam agentu je v češtině interpretovatelný ze tří typů konstrukcí: z konstrukce se substantivem *člověk* / se substantivní číslovkou *jeden* (zpravidla v pozici subjektu), z konstrukce se slovesem ve tvaru 3. os. pl. nebo slovesem ve tvaru reflexivního pasiva.⁹⁷ Tyto tři způsoby realizace všeobecného agentu se však liší hned v několika ohledech.

Věty se všeobecným agentem vyjádřeným substantivem *člověk* / číslovkou *jeden* v subjektové pozici jsou věty dvojčlenné, význam slova *člověk* / *jeden* se ve funkci všeobecného agentu modifikuje: nemyslí se jím určité lidské individuum, které mluvčí neumí nebo nechce specifikovat (např. jménem; př. *Napsal mi nějaký člověk, že...Výstavu dnes navštívil teprve druhý člověk.*), ale obecně každý jedinec, kterého se situace vyjádřená větou může týkat,⁹⁸ tedy i mluvčí sám (př. *Jde o onemocnění nakažlivé, proto je-li jím člověk postižen, nesmí navštěvovat lázně.* – př. uvádí Panevová, 1973, 140).

---

⁹⁶ Všeobecnost jako sémantická vlastnost jazykové jednotky je jevem TG roviny – v diplomové práci tak důsledně hovoříme o všeobecném agentu (popř. jiném doplňení), nikoli o všeobecném subjektu, jak se s tím setkáváme v některých pracích. Všeobecný agens je v některých případech v povrchové stavbě věty vyjádřen (např. subjektem *člověk* / *jeden*), jindy je reprezentován nulou – tehdy mluvíme o nevyjádřeném větém členu (zpravidla subjektu).

⁹⁷ Jako reprezentace všeobecného agentu v povrchové stavbě věty tak nejsou chápány: substantivum *lidé*, které v pozici subjektu skutečně označuje blíže nespecifikovaný kolektiv; řídka 3. os. sg. – zde se předpokládá elidovaný podmět *někdo*; 1. os. pl. – ta buď jako autorský plurál zastupuje 1. os. sg., nebo označuje kolektiv, který kromě mluvčího zahrnuje i adresáta (posluchače); 2. os. sg. a pl. – tyto slovesné formy se obrací k adresátovi (posluchači) sdělení, rozdíl mezi sg. a pl. je rozdílem obsahovým, nikoli významovým; také 1. os. sg. zahrnuje mluvčího (Panevová 1973).

⁹⁸ SSČ vymezuje všeobecný význam slova *člověk* jako význam samostatný, v němž toto slovo vystupuje v platnosti zájmena neurčitého. Podobně už Ružička (1968, 117) chápe všeobecný *člověk* / *jeden* jako předstupeň všeobecného osobního zájmena (obdobného německému *man* nebo francouzskému *on*).

Naproti tomu v případě 3. os. pl. slovesa se agens, reprezentovaný nevyjádřeným subjektem, který je implikován v koncovce slovesné formy (srov. Karlíkovu mikrostrukturální realizaci agentu, zde kap. 3.3.7), vztahuje ke kolektivu, z něhož je však mluvčí vyloučen. Představa o tomto agentu je celkem vágní, (vše)obecná, nikoli však libovolná: věta často obsahuje určení místní nebo jiné, kterým je agens specifikován, př. *U Medvídků vaří dobře* (tj. „ti, kdo v této hospodě vaří, kuchaři“; př. od Panevové, 1973, 140), *Koukám, jestli nejdou s mlékem* (tj. „mlékaři nebo ti, kdo mléko obvykle rozvážejí“; př. od V. Šmilauera, 1969, 122). I když se subjekt v takových větách lexikálně, a to ani zájmenem zpravidla nevyjadřuje, považujeme ho za možný⁹⁹ a tyto věty za dvojčlenné (srov. pozn. 94).

Třetím typem vět s všeobecným agentem jsou věty se slovesem ve tvaru reflexivního pasiva: slovesa, která – mají-li svém rámci funkci ACT – tuto funkci realizují primárně nominativním subjektem, zde vystupují ve tvaru, který vyjádření agentu v pozici nominativního subjektu i v jakékoli jiné pozici znemožňuje¹⁰⁰ – agens přitom zůstává součástí valenčního rámce slovesa. Př. *V české lingvistice se pro tyto jevy užívá termínu aktuální členění* (př. od J. Panevové, 1973, 141), *Ten článek se čte v jiném semináři* nebo *Okna se myjí každý měsíc*.

Obsahuje-li však věta se slovesem ve tvaru reflexivního pasiva modální adverbiala, uvedené charakteristiky přestávají platit: př. *Ten článek se čte dobře*, *Nová okna se myjí špatně*. Agens sloves v těchto větách povrchově vyjádřit lze, a to dativním objektem. Možnost realizovat agens v povrchové stavbě vět, které obsahují reflexivní pasivum a modální adverbiala (*Ten článek se studentům čte dobře*.), souvisí s posunem významu těchto vět oproti větám, v nichž vystupuje sloveso ve stejném tvaru, ale není rozvito modálním určením. Adverbiala vyjadřuje vztah /

---

⁹⁹ Nesouhlasíme tedy s Ružičkou (1968, 166), že všeobecný agens „sa v danom vetnom type nemože vyjadriť osobitým slovom v nijakej kontextovej situácii“ – domníváme se totiž, že v případě dotazu posluchače (např. dítěte nebo cizince) na agens věty *U Medvídků dobře vaří* je možné agens, i když jen nepřesně (obecně) explikovat.

¹⁰⁰ Reflexivní pasivum je jedním z prostředků deagentizace větné struktury, „odsunutí“ agentu ze subjektové pozice (Grepel – Karlík 1998, 133nn.). Výjimky vůči tvrzení, že agens ve větách s reflexivním tvarem slovesa nemůže být realizován subjektem, i proti tomu, že reflexivní pasivum vystupuje pouze ve 3. osobě, uvádí Kopečný (1958, 117).

postoj agentu (realizovatelného dativem) k ději / stavu – hovoří se o větách nesoucích tzv. dispoziční modalitu.¹⁰¹

Porovnáme-li všeobecný agens v konstrukcích s dispoziční modalitou s všeobecným agentem předchozích tří typů, zjišťujeme, že vztahem mezi TG rovinou a rovinou povrchové syntaxe jsou konstrukce s dispoziční modalitou nejbližší větám se slovesem ve 3. os. pl.: všeobecný agens se v obou porovnávaných typech povrchově zpravidla nerealizuje, v případě nutnosti však v dané větě (alespoň opisem) vyjádřit lze (*Ten článek se čte dobře / Nová okna se myjí špatně – Komu? – Těm, kdo ho čtou / kdo ta okna myjí, tj. studentům / uklízečkám*). Přesto se všeobecný agens vět se slovesem ve 3. os. pl. od všeobecného agentu vět vyjadřujících dispoziční modalitu liší: zatímco agentem věty *Ta okna myjí špatně* je kolektiv, z něhož se mluvčí vylučuje (je možné pokračovat *Zdejší uklízečky*, ale nikoli **Já i všechny ostatní uklízečky*), není z věty *Ta okna se myjí špatně* zřejmé, zda se mluvčí do tohoto kolektivu počítá či nikoli (je možné pokračovat jak větou *Nejen mně, ale i mým kolegyním*, tak *Většině mých kolegyň, mně nikoli*). Takový vztah k mluvčímu má všeobecný agens také ve větách s reflexivním pasivem, v jejichž povrchové stavbě agens vyjádřitelný není (a to ani dativem: **Ten článek se čte studentům v tomto semináři, *Okna se uklízečkám myjí každý měsíc*).¹⁰²

---

¹⁰¹ Modální význam konstrukcí s reflexivní formou pasiva identifikoval M. Dokulil (1941; hovoří o zvláštním případě „quale děje, způsobu jeho provádění“). Tímto typem konstrukcí se dále zabývají např. Bauer a Grepl (1975, 66nn.) nebo J. Panevová (1974, 20nn.; 1980, 37nn.). Konstrukce s reflexivním pasivem, které dispoziční modalitu nevyjadřují, nazývají Bauer a Grepl (1975, 67) „typy (prostě) dějovými“.

K námi výše uvedeným charakteristikám je třeba poznamenat, že ve větách vyjadřujících dispoziční modalitu nejde o jakékoli modální rozvití slovesa (dispoziční modalitu nevyjadřuje např. věta *Tato část skladby se hraje pomalu.*), ale pouze o adverbiale schopná vyjádřit vztah / dispozici agentu k ději (př. *snadno, lehce, dobře, špatně* apod.). Ve větách zvolacích (nebo podobně zabarvených větách) může být dispozice agentu k ději implikována, její explikace modálními adverbiali je proto přebytečná (př. *Jemu se pracuje! Nám se tu spalo!*). Adverbiale způsobu dále neobsahují také věty s modálními slovesy (*Chce se mi spát. Dnes mně to nechce myslet.*) a dále věty jako *Mně to dnes nemyslí – se* zařazením těchto vět ke konstrukcím vyjadřujícím dispoziční modalitu, i když se jim jinak silně podobají, váháme.

¹⁰² Dativní tvar v uvedených větách – počítáme s neutrálními oznamovacími větami – nevyjadřuje význam agentu. Je-li vůbec možné považovat uvedené příklady za správné české věty, byl by dativ v první větě nejspíš chápán jako adresát („někdo čte / předčítá studentům článek“), ve druhé větě jako benefaktor (ten, v čí prospěch je děj realizován: „někdo umyje okna ve prospěch uklízeček“, tj. místo nich / za ně).

4.2.3.2 *Všeobecnost agentu u sloves, která tuto funkci realizují jedině dativem*

Konstrukce vyjadřující dispoziční modalitu je podle našeho názoru možné chápat jako přechodný typ mezi větami se slovesy s prototypickou realizací agentu a větami, jejichž jádrem jsou slovesa s jedině dativní realizací této funkce (srov. *Petr čte ten článek. – Ten článek se čte Petrovi dobře. – Ten článek se Petrovi líbí.*). Zatímco je agens ve větách vyjadřujících dispoziční modalitu, jejichž základem je sloveso, které běžně implikuje nominativní agens, realizován dativem právě v souvislosti se specifickou stavbou věty, spočívá důvod pro dativní vyjádření agentu u sloves, která tuto funkci jinak než dativem nerealizují, v jejich sémantice. Tato slovesa vyjadřují děj, který přímou aktivitu konatele nevyžaduje. Jeho existence jakožto nositele pocitu / stavu vyjádřeného slovesem (ve větách jednočlenných; *Na tom nikomu nezáleží.*) nebo vyvolaného patientem v subjektu (ve větách dvojčlenných; *Kniha se nakladateli líbila.*) je však právě vzhledem k sémantice slovesa nutná.

Sémantická obligatornost agentu je ověřitelná dialogovým testem: vysloví-li mluvčí větu *Kniha se líbila* a posluchač reaguje otázkou *Komu?*, není přípustné odpovědět *Nevím* (obdobně u věty *Na tom nezáleží*) – buď musí být agens, kterému v těchto případech odpovídá povrchově nevyjádřený objekt, účastníkům komunikace znám z kontextu nebo ze situace (posluchač tuto informaci mohl přeslechnout, mluvčí však musí být schopen ji doplnit), nebo je věta myšlena jako obecně platná pro všechny, jichž se může týkat, tj. jde o agens všeobecný. Všeobecný agens vyjádřený povrchovou nulou u sloves, která realizují tuto funkci jedině dativem, odpovídá svými rysy všeobecnému agentu v konstrukcích vyjadřujících dispoziční modalitu a také všeobecnému agentu ve větách s reflexivním pasivem (srov. Panevová 1973, 143, pozn.24): všeobecný agens ve větách *Kniha se líbila* nebo *Na tom nezáleží* označuje kolektiv, který mluvčího může, ale nemusí zahrnovat.¹⁰³

Některá česká slovesa, která realizují funkci ACT dativem, všeobecný agens reprezentovaný v povrchové stavbě věty nulovým morfémem

¹⁰³ Možné je pokračování (*Kniha se líbila*) *Mně i všem ostatním stejně jako (Kniha se líbila) Snad všem, jen já k ní mám řadu výhrad.*

nepřipouštějí: věty jako **Po aplikaci tohoto medikamentu se daří lépe* nebo **Bezdomovců je líto* nejsou pro českého mluvčího přijatelné. Všeobecnost agentu může být v takových větách vyjádřena dativním tvarem *člověku / jednomu (každému / všem, popř. lze v první větě agens specifikovat nemocným / zraněným apod.)*. Slučitelnosti všeobecného významu agentu (a dalších aktantů) se sémantikou jednotlivých sloves a možnosti vyjádření tohoto významu si povšimneme také v dalším výkladu (v kap. 4.2.5 a 4.2.6).

4.2.4 Typy konstrukcí s dativním agentem

V následujících dvou kapitolách probereme dativní realizaci agentu v české větě podrobněji: v části 4.2.5 se budeme zabývat dativním agentem u plnovýznamových sloves, která jiné vyjádření této funkce nepřipouštějí (věty jako *Petře se zdál strašný sen, Nakladateli se kniha nelíbila, Ta práce se jim daří, Dědovi se už daří lépe*). Atributem „plnovýznamová“ chceme slovesa jako *líbit se* nebo *zdát se* odlišit od spojení slovesa *být* s adverbium (popř. s adjektivem, např. *Je mu úzko, Je mi horko, Je mi Marty líto, Je mi hanba tam nejít*) – dativnímu agentu v tomto typu konstrukcí se věnuje kapitola 4.2.6. Konstrukcím s dispoziční modalitou, v nichž je realizace agentu dativním tvarem podmíněna syntaktickou stavbou věty, nikoli sémantikou slovesa, se již dále věnovat nebudeme.

4.2.5 Dativní agens u plnovýznamových sloves

V předešlém výkladu jsme věty se slovesy, jejichž agens lze vyjádřit jedině dativem, dělili na jednočlenné a dvojčlenné – sloveso dvojčlenné věty má ve svém valenčním rámci kromě dativního agentu aktant (zpravidla patiens), který se realizuje v pozici nominativního subjektu. Sloveso ve větě jednočlenné ve svém rámci aktant s takovou povrchovou realizací nemá, z toho ovšem neplyne, že dativní agens je jeho jediným valenčním doplněním: patiens slovesa *zželeť se* se realizuje jako genitivní objekt, patiens u *záležet* jako objekt v lokálu s předložkou *na* atd. Dělení sloves podle toho, zda vytvářejí struktury jednočlenné nebo dvojčlenné, v následujícím výkladu opustíme. Hlavním kritériem pro seskupování sloves do probíraných tříd pro nás bude právě počet a druh členů jejich valenčního rámce. Morfematické vyjádření valenčních členů (z něhož přímo plyne, zda

jde o větu jedno- nebo dvoučlennou) pak bude spolu se sémantikou slovesa sloužit k jemnějšímu dělení skupin, sestavených podle počtu valenčních doplňení slovesa.

V této kapitole se snažíme o co nejširší výčet českých sloves s jediné dativní realizací funkce ACT.¹⁰⁴ Nejdřív probereme slovesa, která mají kromě dativního agentu ve svém valenčním rámci ještě další doplňení (4.2.5.1). Mnohem méně početná je skupina sloves, která svým významem žádné další doplňení než dativní aktor nevyžadují – té se budeme věnovat v kap. 4.2.5.2. Jen okrajově (v souvislosti s jinými slovesy, v poznámkách apod.) se dostaneme ke slovesům s třemi valenčními doplňeními.

4.2.5.1 Slovesa se dvěma valenčními doplňeními

Dvouvalenční slovesa, kterým se tento oddíl věnuje, nevytvářejí sémanticky homogenní skupinu, společná je jim jen obecná charakteristika agentu jimi vyjadřovaného děje: agens je vůči ději pasivní. Zpravidla se tak jako aktivnější element děje jeví doplňení druhé, nejčastěji hodnocené jako *patiens*. V souladu s tímto „obráceným“ poměrem k ději je v povrchové větné stavbě agens realizován jako dativní objekt a *patientu* je u řady sloves vyhrazena centrální pozice, pozice subjektová. Jako první probereme slovesa, jejichž agens se realizuje dativem a *patiens* lze vyjádřit nominativem (popř. také závislou klauzí nebo infinitivem). Potom uvedeme slovesa s dativním agentem, ale *patientem* realizovaným jinak než nominativem. Nakonec krátce probereme slovesa, jejichž druhým valenčním členem (vedle dativního agentu) je obligatorní volné doplňení.

Analýze slovesných skupin a jednotlivých sloves předešleme několik poznámek k výstavbě této a dalších částí diplomové práce. Na začátku výkladu o každé skupině sloves uvedeme valenční rámec, jeho notaci přejímáme z valenčního slovníku, který vzniká při anotaci Pražského závislostního korpusu. Ve valenčním rámci slovesa uvádíme jeho obligatorní aktanty, obligatorní volná doplňení a fakultativní aktanty. Za zkratkou sémantické funkce následuje morfematické vyjádření valenčního

---

¹⁰⁴ Hlavní materiálovou bází nám byl Pražský závislostní korpus, který vzniká při MFF UK v Praze. Čerpáme však také ze zde citovaných prací (zvl. Panevová 1998, Daneš – Hlavsa 1987 a *Mluvnice češtiny 3* 1987) a z Českého národního korpusu (korpus SYN2000).

členu¹⁰⁵ – je-li v kulatých závorkách, jde o člen sémanticky obligatorní, hranaté závorky znamenají sémantickou fakultativnost. Člen, jehož povrchová realizace není slovesem přesně určena, není morfematically specifikován (prázdné závorky udávají, zda jde o člen obligatorní či fakultativní). Může-li být jeden valenční člen slovesa realizován několika způsoby (pádovým tvarem, ale i infinitivem atd.), pokoušíme se o co nejúplnější výčet jeho forem (hovoříme o alternativních realizacích a v zápisu rámce je oddělujeme lomítkem), nevylučujeme však, že se může vyskytnout i další, námi neuvedená forma.¹⁰⁶

V této části (4.2.5) následuje za rámcem abecední výčet sloves, jichž se rámec týká. Vzhledem k tomu, že se v češtině dativní agens objevuje nezřídka jen u jednoho ze sloves vidové dvojice, uvádíme ve výčtu sloveso v tom vidu, ve kterém pro něj daný rámec platí. Platí-li rámec pro oba členy vidové dvojice, jsou uvedena obě slovesa. Slovesa jsou ve formě 3. os. sg. neutra, která se nám zdá pro tato slovesa popisnější než infinitiv. Slovesa seskupujeme podle sémantických charakteristik. Náleží-li jeden valenční rámec několika sémantickým skupinám sloves, jsou tyto skupiny uváděny postupně (jsou označeny velkými písmeny A, B...). Ke každé skupině se vztahuje textová a příkladová část. V textové části komentujeme skupiny sloves, popř. jednotlivá slovesa. Příkladovými větami¹⁰⁷ ilustrujeme možné typy realizace jednotlivých členů (pro jedno sloveso uvádíme zvlášť větu, v níž je patiens reprezentován pádovým tvarem substantiva / zájmena, zvlášť větu, v níž má patiens formu závislé klauze atd.) – tvary reprezentující valenční členy budou ve větě sémanticky ohodnoceny

---

¹⁰⁵ K morfematické reprezentaci členů: číslo zastupuje pád substantiva / zájmena („1“ nominativ, „2“ genitiv atd.; předložkový pád je reprezentován spojením předložka+číslo pádu), symbol „inf“ zastupuje infinitiv, „sent“ dále nespecifikovanou závislou klauzou, „adj1“ adjektivum v nominativu atd., „adv“ adverbium, „num“ číslovku.

¹⁰⁶ V této části však neprobíráme slovesa striktně podle toho, které z alternativních realizací jsou u nich možné: neprobíráme tak zvlášť slovesa, jejichž patiens je realizován nominativem nebo závislou klauzou, a zvlášť slovesa, která kromě těchto dvou realizací připouštějí také infinitivní realizaci této funkce (tyto vlastnosti se snažíme zachytit v komentáři). Jako zvláštní skupinu však vydělujeme slovesa, která patiens realizují jedině závislou klauzou (4.2.5.1.3).

¹⁰⁷ V této kapitole vytváříme větší část příkladů sami; v případě, že příklad přejímáme z některé z prací, tento zdroj citujeme – to platí i pro věty z korpusu *SYN2000*. V textu uvádíme, že jde o větu ze *SYN2000*; v příkladové části se věta z tohoto korpusu pozná tak, že za ní ve špičatých závorkách „<>“ stojí identifikátor textu, z něhož věta pochází. Úplný soupis zdrojových textů, k nimž identifikátory odkazují, je možné najít v práci Koček a kol. (2000) nebo na internetové adrese <http://ucnk.ff.cuni.cz>. V příkladové části je sloveso, jehož charakteristiky věta dokládá, zvýrazněno tučně.

funktorem (sémantická funkce závislé klauze bude v podobě funktoru uvedena u řídicího členu této klauze, tj. u slovesa). V případě, že ve větě předpokládáme všeobecný aktant, uvádíme ho ve složených závorkách za povrchově realizovanými členy (mezi poslední slovo věty a interpunkci) – všeobecný aktant bude reprezentován zástupným symbolem Gen, tento symbol bude ohodnocen funktorem funkce, kterou tento člen (povrchově realizovaný nulou) ve valenčním rámci slovesa plní. Ne ve všech případech, v nichž některému z aktantů odpovídá povrchová nula, jde však o všeobecnost tohoto aktantu. Domníváme-li se (a protože uvádíme zpravidla izolované věty, zakládá se naše domněnka spíše na našem jazykovém povědomí než na znalosti / představě kontextu), že aktant není vyjádřen proto, že je znám z kontextu nebo ze situace, doplňujeme ho do příkladové věty v podobě zástupného lematu On (rovněž ve složených závorkách a se sémantickým ohodnocením). Uzel se zástupným lematem Gen / On a určeným funktorem bude tento všeobecný / z kontextu či situace známý, povrchově nerealizovaný aktant reprezentovat také v TG zápisu věty, v tzv. TG stromě. Principy TG zápisu probraných vět budou blíže představeny v kap. 4.4.

4.2.5.1.1 ACT(3) PAT(1 / inf / sent)

Al hnuší se, hodí se_n,¹⁰⁸ chutná_n, imponuje, konvenuje_n, lahodí, líbí se_n, nezdá se_n, oškliví se, protiví se_n, přičí se_n, vyhovuje_n, zalíbí se_n, zamlouvá se, zhnusí se, znechutí se, znelíbí se, zoškliví se, zprotiví se

Tato slovesa jsme shromáždili do jedné skupiny proto, že všechna vyjadřují stav libosti / nelibosti agentu vyvolaný patientem. V patientu může stát neživý předmět, živá bytost, děj apod. U jednotlivých sloves se přitom jedná o libost / nelibost různého typu i stupně, tyto sémantické nuance jsou

---

¹⁰⁸ Písmeno *n* v dolním indexu znamená, že probíraný význam je jen jedním z významů (jednou z lexíí) daného slovesa – na ostatní lexie daného slovesa a jejich odlišnosti významové a valenční se snažíme u každého ze sloves, ať v poznámce, nebo v textu, krátce upozornit. Probíráme-li však v souvislosti s dativním agentem hned několik významů jednoho slovesa, první lexii označíme indexem *n*, druhou probíranou lexii indexem *o* a tak dále podle abecedy. Lexie opatřujeme indexy pouze v úvodním výčtu sloves dané významové skupiny a v textové části (a to i v příkladech zapojených do textu), nikoli v části příkladové: příkladové věty se vztahují vždy k lexii, která byla uvedena v úvodním výčtu. Není přitom rozdíl, zda index u reflexiv tantum připisujeme slovesu nebo elementu *se*.

součástí lexikálního významu každého ze sloves, zároveň však závisejí na lexikálním obsazení obou valenčních pozic slovesa. Patientu je jako aktivnímu prvku přidělena pozice nominativního subjektu, agentu jakožto členu pasivnějšímu pozice dativního objektu. Jako společnou parafrázi vět s těmito slovesy navrhuje konstrukci typu „agens shledává patiens libým / nelibým, popř. jako libý / nelibý“ (tj. pozitivní / negativní ve významu odpovídajícím ztvárněné situaci, tedy např. dobrý / špatný, hezký / ošklivý atd.),¹⁰⁹ popř. „agens má / nemá patiens rád, má / nemá v patientu zálibu“.

Konstantní obsazení dativní pozice životným substantivem (a to nejčastěji označujícím lidskou bytost, popř. zvíře nebo rostlinu, kterým jsou přiznány lidské schopnosti a pocity; *Kočce se nová majitelka líbila_n*), a tedy oprávněnost hodnotit tuto pozici jako agens chceme doložit větami se slovesem *líbit se_n*, slovesem, které považujeme za jádro skupiny vymezené na základě rysu libosti. I když se životné substantivum může u tohoto slovesa vyskytnout také v pozici PAT (*Nakladateli se spisovatelka líbila_n*), primárně je tato pozice obsazována neživotným substantivem (*Knihy se nakladateli líbila_n*). Jako další morfemické realizace této funkce se navíc běžně vyskytují infinitivy nebo závislá klauze (*Líbí se_n mi.ACT celý den lenošit.PAT. Líbí se_n mi.ACT, když celý den lenoším.PAT*; otázkou jejich synonymičnosti se zde nezabýváme). Naopak dativní tvar s infinitivem ani větou nealternuje – v tom se povrchová reprezentace valenčních doplnění slovesa *líbit se_n* (a také všech ostatních sloves zařazených do této sémantické skupiny, ale i dále probíraných sloves) shoduje s povrchovou reprezentací slovesných rámců s prototypicky realizovaným agentem (př. *Petr.ACT viděl hořící dům.PAT. Petr.ACT viděl hořet.PAT dům. Petr.ACT viděl, jak hoří.PAT dům.*).

Trojí realizace funkce PAT – nominativem, infinitivem nebo závislou klauzí –, jak jsme ji ukázali u slovesa *líbit se_n*, je možná také u prefigovaného slovesa *zalíbit se_n*. Dokonavé *zalíbit se_n* však není prostě vidovým protějškem nedokonavého *líbit se_n* – *zalíbit se_n* lze zařadit mezi

---

¹⁰⁹ K vhodnosti parafráze pomocí *shledávat*: dativní agens probíraných sloves bude parafrázován nominativním agentem slovesa *shledávat*, nominativní patiens akuzativním patientem. Třetí valenční pozice slovesa *shledávat*, efekt (EFF), není v parafrázi libovolně obsaditelná: počítáme s konstantním obsazením pozice EFF slovy vyjadřujícími kladný postoj (libost, př. *hezký, dobrý*). Za ekvivalent probíraných sloves (např. *líbit se_n, konvenovat_n*) tedy nepovažujeme pouhé „shledávat“, ale „shledávat libým“.

tzv. iniciační perfektiva (*Mluvnice češtiny 2* 1986, 182): „co se mi zalíbilo, se mi (stále / nějakou dobu) líbí“. Věty se slovesem *líbit se_n* a jeho prefigovanou variantou, v nichž se dativní tvar s funkcí agentu nevyskytuje, interpretujeme jako věty se všeobecným agentem: př. *Knihy se líbila_n – Komu?* – rozumí se „všem“ („těm, kteří ji posuzovali / kupovali / četli apod.“).

U sloves *líbit se_n / zalíbit se_n* počítáme vedle probraného významu (rámec ACT(3) PAT(1 / inf / sent)) ještě s dalším významem, ve kterém je aktor realizován dativem: *líbit se_o / zalíbit se_o*, př. *Petrovi se ve škole líbilo_o / zalíbilo_o*. Tento význam popisujeme rámcem ACT(3) LOC() – zdroj libosti není přímo pojmenován, je pouze vymezen prostor, v němž aktor pocít libosti zakouší / začíná zakoušet.¹¹⁰ Obdobný význam pro žádné jiné sloveso této sémantické skupiny nepředpokládáme.

Za sémanticky nejbližší právě probraným slovesům považujeme sloveso *zamlouvat se* a také jeden z významů slovesa *zdát se_n*, př. *Jeho návrh se mi nezamlouvá / nezdá_n*, tj. „já neshledávám jeho návrh dobrým“ (vlastně „návrh se mi nelíbí“). Patiens obou sloves může být – stejně jako u sloves předchozích – vyjádřen jak substantivním tvarem, tak infinitivem nebo závislou klauzí (*Platit takovou částku předem se mi nezdá_n / nezamlouvá. Co nám tak upřímně tvrdí, se mi nezdá_n / nezamlouvá.*). Zatímco však u prvního z nich, slovesa *zamlouvat se*, je možná kladná i záporná věta, vystupuje sloveso *zdát se* v tomto významu pouze v negované podobě. Tím se tento význam slovesa *zdát se_n* liší od dalších významů tohoto slovesa: od dvojvalenčního *zdát se_o* („mít dojem“)¹¹¹ a trojvalenčních

---

¹¹⁰ SSČ vymezuje na základě odlišné morfemické realizace patientu ještě další (zde třetí), knižní význam slovesa *zalíbit se – zalíbit se_p*: *Zalíbilo se_p mu v tom nápadu / v ní*. Patiens realizovaný formou *v+6* není v případě tohoto slovesa možné, domníváme se, stejně jako např. patiens (*na+6*) u *záležet* na rovině povrchové syntaxe vypustit. Pro neobvyklost (knižnost) této lexie (*zalíbit se_p*) upřednostňujeme u věty *Petrovi se ve škole zalíbilo* interpretaci ve vztahu k lexii s indexem *o* (probrané výše), tedy takovou, že *ve škole* je obligatorní volné doplnění místa. Shodně totiž interpretujeme také větu se slovesem *líbit se_o* (*Líbí se_o mi v Praze.*), u něhož se s obdobným (třetím, knižním) významem nepočítá.

¹¹¹ Dvojvalenční *zdát se_o* – př. *Zdá se_o mi. ACT, že si Petr opět vymýšlí. PAT*; tato lexie má sice s lexii *n* shodný valenční rámec, svým významem však do právě probírané skupiny nepatří. Oproti významu *n* se navíc liší tím, že jeho patiens má výhradně charakter propozice (vyjadřuje se závislou klauzí).

zdat se_p („mít sen“) a *zdat se_q* („připadat“).¹¹² Ani jeden z aktantů sloves *zamlouvat se* a *zdat se_n* nemůže být, podle našeho názoru, v povrchové stavbě věty z důvodu jeho všeobecnosti vypuštěn.

Vzájemně významově velmi blízká jsou další slovesa této skupiny, *hodit se_n*,¹¹³ *vyhovovat_n*,¹¹⁴ *imponovat*, *lahodit* a *konvenovat_n*.¹¹⁵ U všech těchto sloves s výjimkou *imponovat* a *konvenovat_n* je možné realizovat *patiens nominativem*, *infinitivem* i *závislou klauzí*. Pro sloveso *konvenovat_n* dokládá korpus *SYN2000* realizaci *patientu nominativem substantiva / zájmena* nebo *infinitivem*, u *imponovat* *nominativem* nebo *závislou klauzí*. Pro *lahodit* je typické, že ve funkci *agentu* nevystupuje osoba, ale často jen její „část“: *něco lahodí uchu / oku také jeho představě* apod. Všeobecný

---

¹¹² *Zdat se_p* – ACT(3) PAT[*o+6* / sent] EFF(1 / sent); fakultativnost PAT byla stanovena na základě dialogového testu. Př. *Zdal se_p mi.ACT sen.EFF. Zdal se_p mi.ACT o tobě.PAT sen.EFF. O tom, co přijde.PAT zítra, se mi.ACT zdál_p strašný sen.EFF.*

Zdat se_q – ACT(3) PAT(1 / inf / sent) EFF(7 / jako+1 / adj1 / adj7 / být+adj1 / být+adj7 / sent): př. *Všchno, co jsem řekl, se ti zdálo_q hloupým filozofováním. Zda se_q mi to jako hloupost / hloupé / hloupým / být hloupé / být hloupým / že je to hloupé. Jít tam ještě dnes se jí zdálo_q riskantní. / Abychom tam šli ještě dnes, se jí zdálo_q riskantní.* (– výčet realizací funkce EFF nemusí být úplný; rod a číslo adjektiva plnicího funkci EFF se řídí podle rodu a čísla substantiva v pozici PAT – je-li pozice PAT realizována *závislou klauzí* nebo *infinitivem*, je toto adjektivum ve tvaru sg. neutra). Tato lexie *q* se od lexie *n* liší počtem členů valenčního rámce a pak i významem: zatímco lexie *q* ztvárňuje situaci, v níž *agens* (v dativu) hodnotí *patiens* (v nominativu) jako nějaký (EFF), a jejími synonymy s prototypickou realizací aktantů jsou tedy slovesa jako *shledávat*, lexie *n* otevírá pouze dvě pozice (ACT a PAT) a pozici třetí, EFF, implikuje ve svém lexikálním významu (*to se mi nezdá_n* = *já to neshledávám kladným*) – srov. pozn. 109.

¹¹³ Probíranou lexii (počítáme pro ni s indexem *n*), jejíž význam je parafrázovatelný jako „shledávat něco vhodným“ (s významově blízkými *vyhovovat_n*, *konvenovat_n*), chceme odlišit od významů dalších: *hodit se_o* = „být (společensky) vhodný / slušet se“ (rámec ACT(1 / sent / inf)): př. *To se nehodí_o. Nehodí se_o přijít pozdě / abys tam šel. Hodit se_p* = „být vhodný k nějakému účelu“ (ACT(1) AIM()): *Margarín se nehodí_p na / k vaření, Váš byt se nehodí_p k pronájmu, Petr se hodí_p za ředitele* (poslední dva př. od Lopatkové a kol., 2003, 24), *To se hodí_p ke svícení.* (př. od J. Panevové, 1980, 50). *Hodit se_q* = „být vhodný s ohledem na cíl / jít k sobě“ (ACT(1) DIR3()): *Klíč se do zámku nehodí_q, Koření se do jídla nehodí_q, Nehodíš se_q mezi nás* (všechny tři př. od Lopatkové a kol., 2003, 23), *To se hodí_q do chaty* (př. od J. Panevové, 1980, 50).

Představenou strukturu významů slovesa *hodit se* předkládáme jako pracovní hypotézu, kterou je třeba ověřit na širším jazykovém materiálu, a jsme si vědomi jejích problémů (jako problematické se jeví např. přiřazení vět *Červená se k tobě hodí* nebo *Ti dva se k sobě hodí* k významu *q*). V dělení významu tohoto sloves se zhruba shodujeme se zpracováním ve slovníku M. Lopatkové a kol. (2003), od pojetí těchto autorů se však podstatněji lišíme stanovenými rámci. Navržená struktura nám umožňuje vydělit význam s dativním agentem, oporu pro jeho vydělení nacházíme v existenci synonym *vyhovovat_n* (popř. *konvenovat_n*), které s ostatními významy synonymní nejsou.

¹¹⁴ Zatímco probírané *vyhovovat_n* s neprototypicky realizovaným agentem nemá perfekktivní protějšek, další významy tohoto slovesa *vyhovovat_o* a *vyhovovat_p* jsou vidovými protějšky k *někdo vyhoví komu v čem* a *někdo vyhoví čemu*, jejichž *agens* je realizován *nominativem*.

¹¹⁵ Vedle probíraného *konvenovat_n* dokládá korpus *SYN2000* ještě další význam tohoto slovesa: ACT(1) PAT(*s+7*) – př. *Slova dobře konvenují s hudbou. Hlavní myšlenka filmu konvenovala s rozmáhajícím se politickým názorem.*

agens je pravděpodobně slučitelný pouze s významem slovesa *hodit se_n*. Ve větách s těmito slovesy je častá forma instrumentálu, kterou hodnotíme jako fakultativní volné doplnění prostředku: př. *Petr Katce imponoval svým smyslem pro humor*.

Sloveso *chutnat_n* stojí ve svém primárním, zcela konkrétním významu stranou již probraných sloves. Při obsazení pozice PAT abstraktem (*někomu chutná_n* nejen *jídlo*, ale také *spánek*, *svoboda* nebo *život*) – lze hovořit o přenesení významu – se však toto sloveso blíží k jádru této skupiny, slovesu *líbit se_n*.¹¹⁶ Domníváme se, že patiens slovesa *chutnat_n* může být realizován vedle substantiva také infinitivem, ale nikoli závislou klauzí (*Dítěti chutnal spánek / chutnalo spát.*). Probíraný význam slovesa *chutnat_n*, parafrázovatelný jako „někdo shledává něco chutným“, šíře „libým“, chceme odlišit od dalších dvou významů tohoto slovesa: od *chutnat_o* jako „ochutnávat“ a *chutnat_p* ve významu „mít chuť“. Lexie *chutnat_o* má stejně jako probíraný význam ve svém valenčním rámci obligatorní aktanty ACT a PAT, liší se však jejich morfematickou realizací: *někdo chutná_o něco* ACT(1) PAT(4) – oproti probíranému *chutnat_n* ACT(3) PAT(1). Pro další lexii tohoto slovesa, *chutnat_p* jako „mít chuť“, stanovíme valenční rámec ACT(1) MANN(), př. *Ryba.ACT podle tohoto receptu chutná_p skvěle.MANN*, *Maso.ACT chutná_p po bylinkách.MANN* – v těchto větách tedy nepředpokládáme všeobecného konatele. Pro dativní tvar, vyskytne-li se v takových větách vůbec (?*Maso mi chutná_p po bylinkách*, ?*Víno mi chutná_o hořce.*), navrhujeme hodnocení jako fakultativní volné doplnění kritéria (funktor CRIT; tedy: *Maso.ACT mi.CRIT chutná_p po bylinkách.MANN*, tj. podle mě / podle mého názoru).

Naopak nelibý postoj agentu k pacientu vyjadřují slovesa *hnusit se*, *ošklivit se*,¹¹⁷ *protivit se_n*¹¹⁸ a *příčít se_n*.¹¹⁹ Tato slovesa jsou – stejně jako

¹¹⁶ Na rozdíl od *líbit se_n* však nemůže u *chutnat_n* vystupovat v pozici PAT živý (lidský) tvor – souvisí to s primárním významem tohoto slovesa; to jsou však důvody obsahové, nikoli jazykové.

¹¹⁷ Vedle sloves *hnusit se* a *ošklivit se* existují v češtině slovesa *hnusit si* a *ošklivit si*, která realizují agens prototypicky (tyto příklady neřadíme k lematům *hnusit* / *ošklivit*, jak jsme se rozhodli u perfektiv *zhnusit*, *znechutit* a *zprotivit* – srov. pozn. 120): př. *Takové zbraně si hnusil. / Zhnusil jsem si hory. Čarodějky si prý oškliví sůl.*

¹¹⁸ Vedle *protivit se_n* (*Petrovi se jeho slova protiví_n*) jako „Petr shledává jeho slova protivnými“ stojí *protivit se* s významem „agens odporuje něčemu / stojí proti něčemu“ (s prototypickou realizací funkce ACT): př. *Kněz se protivil papežovu rozhodnutí.*

všechna dosud probraná slovesa (s výjimkou *zalíbit se*) – imprefektiva, k nimž neexistuje prostě vidový protějšek. Iniciačními perfektivy ke slovesům s významem nelibosti, která realizují agens dativem, jsou slovesa *zhnusit se*, *znechutit se*,¹²⁰ *znelíbit se*,¹²¹ *zošklivit se* a *zprotivit se*.

Před uvedením příkladových vět s probranými slovesy chceme ještě upozornit na to, že je-li *patiens* u těchto sloves realizován infinitivem, existuje mezi dativním tvarem s významem agentu a tímto infinitivem sémantický vztah: agens je významově totožný s (povrchově nerealizovatelným) subjektem infinitivu – jde o vztah tzv. kontroly, jednoho z typů gramatické koreference.¹²²

Nyní uvedeme příkladové věty se slovesy / lexiiemi sloves uvedenými na začátku tohoto oddílu (4.2.5.1.1 A). Jeden odstavec se vždy vztahuje k jednomu slovesu / lexii, odstavce jsou řazeny podle abecedního pořadí sloves. V příkladových větách jsou probraná slovesa vyznačena tučně.

Mně.ACT se kočky.PAT hnusí. <doc S|NOV|1997|kraldama> *Vždycky se mi.ACT hnusilo spekulovat.PAT s vlastním nebezpečím!* <doc S|NOV|1997|tvare> *Haničko, volal ji, jak jsi mohla tvrdit něco takového, tobě.ACT že se hnusilo, že ti peru.PAT!* <doc S|NOV|1990|grusa>

---

¹¹⁹ *Přičít se* má význam konkrétní: „dostávat se do příčné polohy“ a rámeček ACT(1), př. *Něco se přičí v potrubí.*

¹²⁰ Vedle zde probíraných reflexivních *znechutit se*, *zhnusit se* a *zprotivit se*, u nichž předpokládáme dativní agens, existují nereflexivní *někdo znechutí / zhnusí / zprotiví něco někomu* (ACT(1) PAT(4) ADDR(3): *Tohle jídlo Jana sestře úplně znechutila / zprotivila. Tímhle zážitkem jsem si jízdu autem zcela znechutil / zhnusil.*) a *něco znechutí někoho* (ACT(1) PAT(4): *Jeho slova mě znechutila.*)

¹²¹ *Znelíbit se* se má k *nelíbit se_n* obdobně jako *zalíbit se_n* k *líbit se_n*: „co se mi znelíbilo, se mi už víc nelíbí“.

¹²² Pojem kontroly v rámci FGP zavádí J. Panevová (srov. zvl. 1996), zachycováním jednotlivých typů koreference v Pražském závislostním korpusu, vystavěném na principech FGP, se zabývá L. Kučová a kol. (2003). Koreference je významový vztah dvou / více jazykových jednotek, které referují k téže skutečnosti (osobě / předmětu...). Rozlišují se dva typy koreference: koreference textová a gramatická.

Gramatická koreference je dána gramatickými pravidly daného jazyka, je realizována jednak jazykovými prostředky (zvrtnými a vztažnými zájmeny), jednak syntaktickými konstrukcemi (doplňkem a kontrolou). „Kontrola je vztah obligatorní nebo fakultativní referenční závislosti mezi kontrolujícím členem (termín *Controller*) a členem kontrolovaným (*Controllee*). *Controller* je jedním z členů valenčního rámce řídicího slovesa [...], *Controllee* je vždy nevyjádřený subjekt infinitivu nebo slovesného derivátu závislého na řídicím slovese“ (Kučová a kol. 2003, 31). Koreferenční vztah kontroly se v TG zápisu věty zachycuje následujícím způsobem: povrchově nerealizovaný subjekt infinitivu, jakožto kontrolovaný člen, je reprezentován uzlem se zástupným lematem Cor a sémantickým ohodnocením plynoucím ze sémantiky slovesa v infinitivu, koreferenční vztah se zachytí pomocí šipky, vedoucí od členu kontrolovanému (s lematem Cor) ke členu kontrolujícímu – srov. Kučová a kol. (2003). TG zápis pomocí stromové struktury zde představíme v kap. 4.4.

Textová koreference je realizována např. zájmeny, synonymy, zobecňujícími substantivy atd. O tyto vztahy nám však v diplomové práci nejde, případy textové koreference tedy nebudeme vyznačovat ani v příkladových TG stromech.

To.PAT *se nám*.ACT **hodí**. To.PAT *se* **hodí** {Gen.ACT}. **Hodí se nám**.ACT přijít.PAT v pět. **Hodilo se nám**.ACT, že jste přišli.PAT v pět.

Petrovi.ACT *omáčky*.PAT **nechutnají**. Petrovi.ACT **chutná** {Gen.PAT}. Na venkově mu.ACT vždy **chutná** spát.PAT.

Musím říci, že jsou okamžiky, kdy mi.ACT Saturninova logika.PAT **imponuje**. <doc S|NOV|1991|saturnin> S herečkou, která ji hrála, se u mne mohla měřit nanejvýš pozdější diva rakouského filmu Paula Wessely – slavná Greta Garbo.PAT ani Marlene Dietrichová.PAT mi.ACT tehdy zdaleka tolik **neimponovaly**. <doc S|FAC|1995|machonin> Byla to pravda, to věděla, **imponovalo jí**.ACT, že není.PAT ochoten lhát ani v takovéhle chvíli, ale nechtěla jen sliby. <doc S|NOV|1998|palom>

V Literárních novinách jsem byl dosud s Bohumilem Matesem docela rád, dobře jsme se shodli, volný a jen čtrnáctidenní úvazek.PAT mi.ACT **konvenoval**...<doc S|FAC|1994|cer2> **Konvenuje mi**.ACT vnímat.PAT autora, přemýšlet.PAT nad tím, jak to myslel. <doc S|PUB|1997|cinm997>

U žen pozůstatky feudalismu chápu, mnohým.ACT **lahodí** představa.PAT sebe samé jako pohádkové princezny. <doc S|NOV|1995|kantilen> Malíři vědí, že oku.ACT **lahodí** tzv. „zlatý řez.PAT“, ideální poměr délků šířky a výšky, anebo taky vnitřních vztahů v kompozici. <doc S|POP|1998|kvetpril> Jistě by **lahodilo** mé představě.ACT o vlastní důležitosti moci se vyjádřit.PAT v referendu. <doc S|PUB|1992|lnd92228> Pochopitelně mu.ACT **lahodí**, může-li odmítat.PAT zbytnělou eurokracii, ale na druhé straně nedoceňuje rizika „návratu k metternichovské diplomacii“, o nichž hovoří vrchní eurokrat Jacques Delors. <doc S|PUB|1993|resp9343>

Knih.PAT *se nakladateli*.ACT **líbila**. Nápad.PAT *se* **líbil** {Gen.ACT}. **Líbilo se mu**.ACT tančit.PAT celou noc s Janou. **Líbilo se** {Gen.ACT}, že ředitel nikoho netrestal.PAT.

To.PAT *se mi*.ACT **nezdá**. Platit.PAT takovou částku předem *se mi*.ACT **nezdá**. Co mi tu tvrdíš.PAT, *se mi*.ACT **nezdá**.

Kapitánovi.ACT *se ošklivil* systém.PAT udavačů, kteří záplatovali díry ve své minulosti a z másla na hlavě udělali zásluhu. <doc S|NOV|1995|brizy> Chtěla i nechtěla mít to všechno, co slibovala spořitelní knížka, ale současně *se jí*.ACT **ošklivilo** dělat.PAT, jako by už zítra měla nastat zase nějaká novodobá potopa. <doc S|NOV|1962|ditasax> Janě.ACT *se ošklivilo*, když jí říkali.PAT Janinko.

Rychle *se smířil s fádností svého zaměstnání*, ale z duše *se mu*.ACT **protivila** nutnost.PAT chodit na jídlo s ostatními zaměstnanci.<doc S|NOV|1997|kraldama> Myslím si ale, že ve skutečnosti *se v těch dnech všem*.ACT **protivilo** zabýjet.PAT boží stvoření. <doc S|NOV|1988|eco> A krom toho, když se před nějakým půldruhým rokem rozhodla projevít zájem o záležitosti firmy a naučit se, jak to chodí, **protivilo se jí**.ACT, že muži – a obzvlášť ti čtyři tady – se k ní chovali.PAT servilně... <doc S|NOV|1996|host>

Mně.ACT *se nepřičí* zájem.PAT, který o tuto záležitost projevujete. <doc S|NOV|1996|host> Během těchto dnů jsme si povšimli a dnes ráno, po sděleních Mikulášových a po tom, co jsme slyšeli v kostele, se nám zdálo být naprosto jasné, že tu je skupina italských mnichů, které.ACT *se přičí*, že knihovníky jsou.PAT jen cizinci, a která nařkla opata, že nerespektuje tradici. <doc S|NOV|1988|eco> Brendě.ACT *se přičilo* balamutit.PAT vlastní matku takovýmto způsobem, ale nejednalo se o nic osobního. <doc S|NOV|1994|dvesrdce>

Tvůj přístup.PAT mi.ACT **vyhovuje**. **Vyhovuje mi**.ACT, že se mě na nic neptáš.PAT. **Vyhovuje mi**.ACT psát.PAT levou rukou.

Hračka.PAT *se dětem*.ACT brzy **zalíbila**. Brzy *se jí*.ACT **zalíbilo**, že si může.PAT všechno dovolit. **Zalíbilo se jí**.ACT navštěvovat.PAT ho každý víkend. Tento umělec.PAT se umí **zalíbit** {Gen.ACT}.

Tento byt.PAT *se mi*.ACT **zamlouvá**. Žít.PAT u moře *se mi*.ACT **zamlouvá**. **Zamlouvá se mi**.ACT, že úroky z úvěru už měsíc klesají.PAT.

Definitivně *se mně*.ACT **zhnusila** praktika.PAT porobených národů, bojovat proti vrahům svých dětí tzv. duchem, respektive perem. <doc S|COL|1994|divis1> Jeho řeči.PAT *se mi*.ACT už dávno **zhnusily**. Brzy *se mi*.ACT **zhnusilo**, jak se k nám tenhle učitel choval.PAT.

...ale život.PAT, jaký jsem až dosud vedla, *se mi*.ACT **znechutil**, protože pro mne má tuze málo půvabů, a jsem zcela ochotná ho změnit. <doc S|NOV|1996|dicken10> Po třech dnech jsem tam přestal chodit a tím to zhaslo, protože mi nic neplatil a mně.ACT *se*

ostatně **znechutilo** vydělávat.PAT si na živobytí tím, že budu mámit peníze za inzeráty na těstoviny z lidí, kteří prostě nemohou odolat slávě v podobě celostránkového inzerátu v krásném magazínu za pouhých 22.50 dolarů. <doc S|NOV|1996|saroyan> **Znechutilo se** mu.ACT, jak s ním zacházeli.PAT.

Důstojné řešení.PAT, které mělo zachránit ctnost a čistotu řádu, se ale velice **znelíbilo** papeži.ACT. <doc S|NOV|1988|eco> **Mnichům**.ACT v Lincolnu se počátkem patnáctého století **znelíbilo**, jak přísně tamější biskup dohlíží.PAT, aby krom neplodných zábav a řeholních povinností též pracovali na opisech vzdělaných děl, když už sami takových děl nejsou schopni, a odešli tedy co nejdál a právě do tohoto nevládného povodí nejhornějšího toku Temže. <doc S|NOV|1995|ur3> **Znelíbilo se** mu.ACT setrávat.PAT stále v poslušnosti.

V devatenácti letech **se** mu.ACT **zošklivil** svět.PAT, a nemaje před ním kam utéci, začal si vyvolávat vzpomínky na svou matku. <doc S|NOV|1995|durych> **Brzy se** mu.ACT **zošklivilo** rozebírat.PAT sebemenší problém celé hodiny. **Brzy se** mu.ACT **zošklivilo**, jak rodiče rozebírají.PAT sebemenší problém celé hodiny.

Takové pokrytectví.PAT **se** jí.ACT však časem **zprotivilo**. <doc S|NOV|1996|bovary2> **Zprotivilo se** jí.ACT muset si stále hrát.PAT na někoho jiného. **Zprotivilo se** jí.ACT, jak si všichni hrají.PAT na něco jiného, než doopravdy jsou.

B/ daří se_n, jde_n, podaří se, poštěstí se_n, povede se, vede se_n, vydaří se, vyvede se, zdaří se

Také pro tuto skupinu sloves předpokládáme rámeček ACT(3) PAT(1 / inf / sent).¹²³ Slovesa byla seskupena dohromady na základě společného významu: „agens má úspěch při výkonu činnosti / při tvorbě výsledku označeného patientem“ (u imperfektiv *dařit se_n, jít_n*), popř. „agens dosáhl úspěchu...“ (u perfektiv). V povrchové stavbě věty jsou však valenční doplnění těchto sloves realizována tak, že v centru pozornosti stojí právě *patiens* (v pozici subjektu), zatímco *agens* – i když se děje účastní aktivněji než u předchozí skupiny sloves – je jako dativní objekt upozaděn. Jako společnou parafrázi vět s těmito slovesy navrhuje konstrukci „agens dosahuje (dosáhne) úspěchu v tom, o co se snaží / co dělá (udělá)“. Tímto způsobem lze, podle našeho názoru, uspokojivě parafrázovat jak věty se slovesem *dařit se_n* a jeho prefigovanými variantami (*podařit se, vydařit se, zdařit se*), tak věty se synonymy těchto sloves, *jít_n, vést se_n*, i prefigovanými *povést se* a *vyvést se*.¹²⁴ Sémantický rozdíl mezi jednotlivými slovesy souvisí především s lexikálním obsazením pozice PAT. Od vyjmenovaných sloves se svou sémantikou výrazněji liší až sloveso *poštěstit se_n* („agens měl štěstí v tom, o co se snažil / co dělal“).

¹²³ Je-li *patiens* uvedených sloves reprezentován infinitivem, existuje mezi agentem slovesa (jemuž odpovídá dativní tvar) a subjektem infinitivu vztah kontroly – srov. pozn. 122.

¹²⁴ Při interpretaci vět jako *Děti se mu vyvedly* předpokládáme elipsu substantiva s významem úspěšně završeného děje: „on dosáhl úspěchu ve **výchově** dětí“. Podobně: *Kuřata se vyvedla* = „bylo dosaženo / dosáhli úspěchu v chovu kuřat“, v této větě je *agens* všeobecný.

Nyní se zastavíme u dalších významů zde probíraných sloves. Probírané dvouvalenční *dařit se_n* (ACT(3) PAT(1 / inf / sent)) lišíme indexem *n* od *dařit se_o* (ACT(3) LOC()); př. *V práci se mu daří_o*, *Prorokům se na tomto poli příliš nedaří_o*; poslední př. od Šmilauera, 1969, 216)¹²⁵ a *dařit se_p* (ACT(3) MANN()); př. *Dědovi se už daří_p lépe*. = „děda se má lépe“).¹²⁶ Stejně tři významy stanovíme také u slovesa *vést se*: *vést se_n* (ACT(3) PAT(1 / inf / sent): *Práce se mi vede_n*), *vést se_o* (ACT(3) LOC(): *V práci se mu vede_o*)¹²⁷ a *vést se_p* (ACT(3) MANN(): *Dědovi se vede_p lépe*).¹²⁸ U slovesa *jít* předpokládáme vedle *jít_n* (ACT(3) PAT(1 / inf / sent)) další dva významy s dativním agentem: *jít_o* („jednat se“, ACT(3) PAT(*o*+4 / sent): *Jde_o nám o princip*; srov. 4.2.5.1.2.ii) a *jít_q* („blížít se věku“, ACT(3) PAT(*na*+num): *Jde_q mu na padesát*; srov. 4.2.5.1.2.vii). Vedle *poštěstit se_n* (s rámcem ACT(3) PAT(1 / inf / sent)) existuje ještě další význam rovněž s dativní realizací agentu: *S tou holkou se Petrovi poštětilo_o* – „agens udělal štěstí“ (rámec ACT(3) PAT(*s*+7); 4.2.5.1.2.vi). Pro všechna ostatní slovesa této skupiny (*podarřit se*, *vydarřit se*, *zdarřit se*, *povést se* a *vyvést se*) předpokládáme jediný význam (s výše uvedeným rámcem). Nerealizaci pozice ACT v příkladových větách, které pro probíraná slovesa uvádíme, interpretujeme zpravidla jako případy všeobecnosti této pozice.

Význam „agens má úspěch...“, který jsme u některých sloves uvedených na začátku tohoto oddílu (4.2.5.1.1.B) identifikovali jako jejich jediný, u jiných jako jeden z několika jejich významů, ilustrují příklady:

Práce.PAT se mi.ACT daří. Práce.PAT se daří {Gen.ACT}. Daří se nám.ACT nacházet.PAT kompromisy. Daří se nám.ACT, že nacházíme.PAT kompromisy. Matematika.PAT mu.ACT vždycky šla. Být.PAT vzorným záčkem mu.ACT nikdy nešlo.

¹²⁵ Funkci lokálního obligatorního volného doplnění plní pojmenování prostoru, v němž aktor dosahuje úspěchu. Stejnou lexii předpokládáme i u slovesa *vést se* (srov. níže). Rámec ACT(3) LOC() jsme stanovili už pro jeden z významů sloves *líbit se* / *zalíbit se* (význam s indexem *o*).

¹²⁶ Slovník *Slovesa pro praxi* (Svozilová a kol. 1997) uvádí ještě další, zvláštní význam slovesa *dařit se*: *Letos se cukrovka daří. Žito se dříve dařilo i na strmých stráních*. V diplomové práci řadíme tyto případy k lexii *n*: předpokládáme zde všeobecný agens a při parafrázi doplňujeme dějové substantivum (jako v pozn. 124 u *vyvést se*): „ti, kdo tuto plodinu pěstují, dosáhli letos v pěstování cukrovky úspěch“, podobně i pro druhou uvedenou větu.

¹²⁷ Uvedená věta *V práci se Petrovi vede / daří dobře* může být parafrázována také jako „Petr se má v práci dobře“ a potom by příslušela k lexii označené výše indexem *p* – na základě kontextu by však mělo být možné tuto homonymii odstranit.

¹²⁸ Odlišně od naší analýzy významů slovesa *vést se* stanoví slovník autorů Lopatková a kol. (2003) u tohoto slovesa význam jediný s obligatorními pozicemi ACT(3) MANN() a třetí pozicí, typickým doplněním místa (k pojmu „typický“ v teorii těchto autorů srov. Lopatková a kol., 2002, 47).

Dobrá věc.PAT se podařila {Gen.ACT}. (– př. ze SSČ) *Podařilo se mu.ACT ukončit.PAT práci včas. Podařilo se mu.PAT, že celý den nikoho nerozzlobil.PAT. Podařilo se* {Gen.ACT}, *že koncert začal.PAT včas.*
To.PAT se může poštěstit celkem každému.ACT. <doc S|NOV|199d|hitbezre> *Ptal jsem se toho člověka, kde se mu.ACT poštěstilo chytit.PAT takového nádherného ptáka.* <doc S|NOV|1968|durrell> *Který ženě.ACT se kdy poštěstí, aby ji někdo přirovnal.PAT k Beethovenově Devátý?<doc S|NOV|1997|doktorv>*
Oběd.PAT se jí.ACT povedl. Oběd.PAT se povedl {On.ACT}. *Povedlo se mu.ACT tajit.PAT problém celý týden. Povedlo se mu.ACT, že zaznamenal.PAT celý rozhovor bez chyby.*
Práce.PAT se mu.ACT vždy vedla.
Výlet.PAT se nám.ACT neobyčejně vydařil. Výlet.PAT se vydařil {Gen.ACT}.
Obraz.PAT se mu.ACT vyvedl. Děti.PAT se mu.ACT nevyvedly. Kuřata.PAT se letos vyvedla {Gen.ACT}. (poslední dva př. ze SSČ)
Chemický pokus.PAT se učiteli.ACT nezdařil. Chemický pokus.PAT se nezdařil {Gen.ACT}. *Zdařilo se mu.ACT sehnat.PAT lepší práci.*

Cl dochází_n, dojde_n, vybaví se, vybavuje se_n

Pro věty se slovesem *vybavit se*, jeho vidovým protějškem *vybavovat se_n* i s hovorovými slovesy *dojít_n / docházet_n* navrhuje jednotnou parafrázi konstrukcemi se slovesy *uvědomit si / uvědomovat si*. Jsme si přitom vědomi sémantických rozdílů mezi oběma páry sloves: *někomu se něco vybaví / vybavuje* = „někdo si něco znova uvědomí / uvědomuje“ (tj. vzpomene si na to), kdežto *někomu něco dojde / dochází* = „někdo si něco konečně uvědomí / uvědomuje“ (tj. pochopí to). Patiens všech čtyř uvedených sloves může být vyjádřen substantivem nebo závislou klauzíl, nikoli však infinitivem. Absence agentu v povrchové stavbě věty v důsledku jeho všeobecnosti je možná pouze u sloves *vybavit se / vybavovat se*, u sloves *dojít / docházet* agens realizován být musí, např. substantivem *člověk* (*V té chvíli člověku dojde, o co přišel.*).

Zatímco perfektivum *vybavit se* má jediný, zde probíraný význam, disponuje imperfektivum *vybavovat se* ještě dalším významem (s prototypickou realizací funkce ACT – *vybavovat se_o: Nevybavujte se_o pořád spolu!*). Význam sloves *dojít / docházet* se dokonce „štěpí“ na řadu lexíí – u několika z nich se vyskytuje jako (valenční i nevalenční) doplnění dativ.¹²⁹ Předložkovým dativem (agens prostým dativem vyjadřuje jen význam s indexem *n*) realizuje funkci ACT lexie *dojít_o* = „stát se“: *došlo*

¹²⁹ Výskyt dativní formy u lexíí slovesa *dojít* by bylo podle principů lokalistických teorií (srov. pozn. 39) možné interpretovat následujícím způsobem: toto sloveso označuje ve svém primárním významu pohyb k danému cíli, cíl tohoto pohybu je realizován dativem. Sekundární významy tohoto slovesa, i když často nemají s pohybem nic společného, jsou od primárního, směrového významu odvozeny, hlavní entita situace je tedy ztvárňována jako cíl děje a je vyjádřena dativním tvarem.

k nehodě (rámec ACT($k+3$); srov. 4.2.5.2.2). U dalších lexii sloves *dojít / docházet* už s dativním agentem nepočítáme: dativ u primárního významu těchto sloves (= „dospět / spět k cíli“) je jednou z možných realizací obligatorního volného doplnění směrového (ACT(1) DIR3()), př. *Petr došel k hranicím* i *Petr došel jen ke druhé kapitole*,¹³⁰ obligatorním patientem je předložkový dativ u lexie *někdo dojde / dochází k závěru / ke zjištění...* (ACT(1) PAT($k+3$)). Za fakultativní volné doplnění prospěchu (BEN) považujeme dativní tvar u lexie „být vyčerpán“ (rámec ACT(1), př. *Petrovi.BEN došel benzín.ACT*).¹³¹

Nakonec uvádíme příkladové věty ilustrující společný význam sloves, uvedených na začátku tohoto oddílu, „agens si uvědomí / uvědomuje něco“:
Petrovi.ACT to.PAT konečně došlo / dochází. Došlo / dochází mu.ACT, že udělal.PAT chybu.
Jako první se mi.ACT vybaví / vybavují jeho slova.PAT. Často se mi.ACT vybaví / vybavuje, jak sem Petr poprvé přišel.PAT. V takové chvíli se vybaví / vybavují zážitky.PAT z dětství {Gen.ACT}.

4.2.5.1.2 ACT(3) PAT()

Slovesa, která chceme v této kapitole probrat, se od sloves předchozí kapitoly liší v tom, že realizují *patiens* substantivem / zájmenem v jiném než nominativním tvaru: genitivem nebo pádem předložkovým. V jejich valenčním rámci není žádný člen, který by byl v povrchové stavbě věty vyjádřen nominativním tvarem substantiva / zájmena s větňčlenskou platností subjektu. Tato slovesa jsou tedy výhradně základem vět jednočlenných.

Při seskupování sloves s jinou než nominativní realizací patientu, s níž u některých ze sloves alternuje infinitiv nebo závislá klauze, jsme se primárně řídili právě morfematičtým vyjádřením patientu, nikoli

¹³⁰ Jako „dospět kam“ (ACT(1) DIR3()) interpretujeme také *psaní došlo* – dativní tvar, častý při tomto významu, hodnotíme jako fakultativní volné doplnění prospěchu (př. *Petrovi.BEN došel dopis.ACT {DIR1}*.), často nerealizované cílové určení považujeme za obligatorní na základě dialogového testu (při uvedení prospěchového doplnění lze jeho význam zpravidla opsat jako „na místo, kde se nachází benefaktor“). Obdobné hodnocení navrhuje také význam „být doručován / doručen“ u jiných sloves, např. *přijít (Přišel mu.BEN dopis.ACT {DIR1})*.

¹³¹ Na základě zpracování významů sloves *dojít / docházet* ve slovnících (SSČ a valenční slovníky N. Svozilové a kol., 1997, a M. Lopatkové a kol., 2003) pouze vyjmenujeme ty významy, které dativní doplnění nevyžadují, a uvedeme rámeček, který pro ně předpokládáme: rámeček ACT(1) PAT(4) *Petr došel / dochází Pavla*, ACT(1) PAT(2) *Petr došel / dochází úspěchu*, ACT(1) *brambory v páře dojdou / docházejí*, ACT($na+4$) *dojde na má slova / na tebe taky dojde*.

sémantikou sloves, jak jsme se o to pokoušeli u obsáhlé skupiny sloves s nominativním patientem. Vzniklo tak sedm skupin (číslujeme je i/ až vii/), které postupně probereme. Ukazuje se ovšem, že sdílí-li jeden rámeček několik sloves, jsou si zpravidla tato slovesa sémanticky blízka (s výjimkou skupiny i/). Je-li u sloves, která v následujících sedmi oddílech probereme, patiens realizován infinitivem nebo závislou klauzí, stojí ve větě předložková skupina. Tato předložková skupina plní funkci pouhého odkazu k infinitivu / k závislé klauzi, její tvar je řízen valencí slovesa. V případě, že je patiens následujících sloves realizován infinitivem, existuje mezi dativním agentem těchto sloves a povrchově nevyjádřeným subjektem infinitivu koreferenční vztah kontroly (srov. pozn. 122).

i/ ACT(3) PAT(2 / inf / sent) dostane se_n, dostává se_n, zachce se, zžele se

Interpretaci dativního tvaru jako agentu u vyjmenovaných sloves stvrzují parafráze konstrukcemi se slovesy s prototypickou realizací funkce ACT. Význam slovesa *zachtít se* parafrázujeme jako „někdo začal něco chtít / začal chtít něco dělat“, *někomu se zželelo někoho / něčeho* jako „někdo pocítil lítost nad někým / něčím“. Lexie *někomu se dostalo něčeho* (např. *poučení*) = „někdo dostal poučení“ je jedinou mezi významy slovesa *dostat se*, která realizuje agens dativem.¹³² Stejný význam předpokládáme i pro nedokonavý protějšek tohoto slovesa, *dostávat se_n*. Sloveso *zachtít se* a *zžele se* lze zřejmě – podobně jako *zalíbit se / znelíbit se* a jiná (srov. výše) – zařadit mezi tzv. iniciační perfektiva.

Význam uvedených sloves, v němž se agens realizuje dativem a patiens genitivem (také infinitivem nebo závislou klauzí), ilustrují příklady:

Dostalo se mu.ACT vzácné rady.PAT / toho, po čem toužil.PAT. Dětem.ACT se dostalo všeho.PAT. (př. ze SSČ)

Dostává se mu.ACT všeho.PAT, co potřebuje.

Zachtělo se mu.ACT vítězství.PAT / všechny porazit.PAT.

Zželelo se mu.ACT otce.PAT.

ii/ ACT(3) PAT(o+4 / inf / sent) běží_n, jde_o, jedná se_n

Druhá skupina sloves – jde o jednu z lexíí sloves *běžet, jít a jednat se* – implikuje ve svém významu vedle dativního agentu patiens, který vyjadřuje

¹³² K dalším významům slovesa *dostat se* srov. Lopatková a kol. (2003, 17n.) nebo Svozilová a kol. (1997, 54n.).

předložkovým akuzativem. U slovesa *jít* předpokládáme dva významy, které se pojí s akuzativem s předložkou *o*: první (*jít_o*)¹³³ lze parafrázovat jako „někdo má zájem na něčem“ a stanovíme pro něj rámec ACT(3) PAT(*o*+4 / inf / sent), př. *jde_o mi o princip / o to, vyjít z toho vítězně / o to, aby zvítězila pravda*. Od něj chceme odlišit druhý význam (*jít_p*), který implikuje jediný člen s morfematickou realizací *o*+4: *Viděno očima hrdinky jde_p však o zajímavou psychologickou kresbu / Šlo_p o první veřejně přiznanou smrt na AIDS / Jde_p o dílo po všech stránkách pozoruhodné / Nedělej z toho aféru, jde_p jen o poslední zásilku* (př. od Svozilové a kol., 1997). Na doplnění realizovaném *o*+4 ve významu *jít_p* nemá – na rozdíl od pacientu ve významu s indexem *o* – nikdo zájem, zaujatý konatel nemůže být ani doplněn, ani nemůže být považován za všeobecný. Tento člen, který hodnotíme jako ACT (podle posouvacího pravidla, i když jde sémanticky spíše o jinou roli), je tedy jediným členem valenčního rámce lexie *jít_p*, pro niž navrhuje parafrázi „to je...“ (*to* odkazuje k situaci, tj. „to se týká...“): „viděno očima hrdinky je to zajímavá psychologická kresba / byla to...smrt na AIDS / je to dílo.....je to jen poslední zásilka“. Analyzujeme-li jednotlivé věty se slovesem *jít*, je nám zřejmé, že se při takovém rozdělení významu setkáváme s řadou případů, jejichž přiřazení k významu *o* nebo *p* může být sporné (problematické jsou především věty s *jít_o*, v nichž jde o všeobecný agens, který není v povrchové stavbě věty realizován, př. *jde o děti*). Předpokládáme však, že volbu jednoho z rámců podpoří kontext.

Stejně dva rámce předpokládáme také pro sloveso *jednat se*: *jednat se_n* (ACT(3) PAT(*o*+4 / inf / sent) – př. *Jedná se_n nám o princip / o to, zachovat se korektně / o to, aby se všichni chovali korektně.*) a *jednat se_o* (ACT(*o*+4) – př. *Vždyť se jedná_o o pouhé dva týdny! Zatím nemusíme mít obavy, jedná se_o pouze o nerentabilní provozy*; oba př. od Svozilové a kol., 1997). I když sloves *běžet* vyjadřuje ve většině případů právě zainteresovanost konatele (význam první), počítáme i pro něj s oběma rámci.

Po probrání dalších významů jmenovaných sloves se vrátíme k výchozímu významu s dativním agentem – tento význam (lexie *běžít_n*, *jde_o*

¹³³ K dalším významům slovesa *jít* s dativním agentem (*matematika mu nikdy nešla_n, jde_q mu na padesát*) srov. 4.2.5.1.1.B a 4.2.5.1.2.vii.

a *jedná se_n*, jimž odpovídá rámec ACT(3) PAT(*o*+4 / inf / sent) a parafráze „agens má zájem na pacientu“) ilustrují příklady:

Běží tu o život.PAT {Gen.ACT}. **Běží** nám.ACT jen o to, abychom neskončili.PAT poslední. **Běží** nám.ACT o to, neskončit.PAT poslední.

Jde nám.ACT o princip.PAT. Víme, o co.PAT **jde** {Gen.ACT}. **Šlo** nám.ACT především o to, aby byly dodrženy.PAT závazné pokyny. **Jde** nám.ACT o to, dohodnout.PAT se ještě dnes.

Jedná se nám.ACT o dodržení.PAT úmluv. **Jedná se** jen {Gen.ACT} o to, aby firmy dodržely.PAT všechny úmluvy. **Jedná se** nám.ACT o to, dodržet.PAT úmluvy.

iii/ ACT(3) PAT(*na*+6 / sent) *nesejde_n*, *záleží_n*

Podobně jako první význam sloves v předchozím odstavci parafrázujeme také *záležet* jako „mít zájem na něčem“. ¹³⁴ Stejný význam, i když pouze v záporné podobě, má sloveso *sejít*. ¹³⁵

Tento význam dokládají příklady:

Na tom.PAT **nesejde** {Gen.ACT}. Němcům.ACT na tom.PAT **nesejde**, ti zatknou rodinu až do kolikátého kolena. (př. od Svozilové a kol., 1997) **Nesejde** mi.ACT na tom, jestli bude Petr souhlasit.PAT.

Na tobě.PAT rodičům.ACT vždy **záleželo**. Na dnešku.PAT velmi **záleží** {Gen.ACT}. **Nezáleží** mi.ACT na tom, co si o věci myslíš.PAT.

iv/ ACT(3) PAT(*o*+6 / sent) *snít se*

Slovesnou formu ve větách jako *Snilo se mu o velkém úspěchu* nehodnotíme jako reflexivní pasivum slovesa *snít* (ACT(1) PAT(*o*+4)), ale počítáme s infinitivem *snít se* (ACT(3) PAT(*o*+6 / sent)). Reflexivní forma sloves s prototypickou realizací agentu nepřipouští – jak jsme uvedli v souvislosti s vyjadřováním všeobecného agentu (kap. 4.2.3.1) – funkci ACT v povrchové stavbě věty realizovat. Výjimkou jsou konstrukce vyjadřující tzv. dispoziční modalitu (srov. rovněž 4.2.3.1: reflexivní forma slovesa je rozvíta modálními adverbialy, které vyjadřuje vztah / dispozici agentu realizovaného dativem k ději, př. *Studie se mu čte dobře* = zhruba „bylo pro něj snadné číst studii“). Taková konstrukce je myslitelná i pro sloveso *snít*: *O vlastním úspěchu se mu snilo špatně* (= zhruba „bylo pro něj

¹³⁴ Dativní agens u žádného jiného významu slovesa *záležet* nepředpokládáme: *na tvém rozhodnutí záleží další vývoj* (ACT(1) PAT(*na*+6)), *léčba záleží především v koupelích* (př. od Svozilové a kol., 1997; ACT(1) PAT(*v*+6)).

¹³⁵ Sloveso *sejít* nemusí stát v tomto významu (*sejít_n*), jak dokládá příklad ze slovníku N. Svozilové a kol. (1997): *Všichni, kterým.ACT houby sešlo na nějaké lidské spravedlnosti.PAT, mě učili dívat se jinam*, vždy v negované formě, negace však musí být ve větě přítomna (zde *houby*).

Podobně jako u slovesa *záležet* ani u *sejít* s žádným dalším významem s dativním agentem nepočítáme, k jednotlivým významům srov. Lopatková a kol. (2003, 122) nebo Svozilová a kol. (1997, 210n.).

nesnadné / těžké snít o vlastním úspěchu“). Je zřejmé, že se právě modální složkou význam takové konstrukce se slovesem *snít* liší od významu věty, v níž předpokládáme sloveso *snít se*: *Snilo se mu o vlastním úspěchu* = „sníl o vlastním úspěchu“. Proto počítáme s dvojí sadou forem: k infinitivu *snít* (k němuž existuje reflexivní pasivum *sní se*) a k reflexivu tantum *snít se*.

Věty, v nichž předpokládáme právě tvary reflexivního infinitivu *snít se*, jsou např.:

O takovém jmění.PAT se mu.ACT ani nesnilo. Někdy se mi.ACT sní o tom, jak žiju.PAT u moře.

vi/ ACT(3) PAT(po+6 / sent) stýská se, zasteskne se

Podobně jako u dvojice *líbit se_{n/o}* / *zalíbit se_{n/o}* nejde ani ve vztahu mezi *stýskat se* a *zastesknout se* o čistě vidový protiklad. Perfektivní *zastesknout se* omezuje děj vyjádřený imperfektivem *stýskat se* na pouhý okamžik: *někomu se zasteskne* = „někdo pocítí stesk“, *někomu se stýská* = „někdo cítí stesk“. Imperfektivum nevyjádření všeobecného agentu připouští, perfektivum nikoli.

Příklady se slovesy *stýskat se* / *zastesknout se* se snaží doložit realizaci pacientu jak substantivem, tak závislou klauzí:

Stýská se mu.ACT po jižních krajích.PAT. Na venkově se mu.ACT vždy stýskalo {Gen.PAT}. Stýská se mu.ACT po tom, jak chodil.PAT na ryby.
Zastesklo se mu.ACT po domově.PAT. Zastesklo se mu.ACT po tom, jak si hrával.PAT se sestrou.

vi/ ACT(3) PAT(s+7) poštěstí se_o

Pro úplnost uvádíme také rámec lexie *poštěstit se_o*, kterou jsme již zmínili v souvislosti s lexíí tohoto slovesa *poštěstit se_n* v kap. 4.2.5.1.1.B („dosáhnout úspěchu...“, rámec ACT(3) PAT(1 / inf / sent), př. *Petrovi se poštěstilo koupit byt levně.*). Význam *poštěstit se_o* parafrázujeme „agens udělal štěstí s pacientem / agens má štěstí, že získal patiens“: př. *Petrovi se s tou holkou poštěstilo*. Domníváme se, že užití slovesa *poštěstit se* je v dnešní češtině v obou významech spíše knižní.

vii/ ACT(3) PAT(na+num) jde_q

Na závěr kapitoly o slovesech s dativním agentem, která svým významem implikují patiens a tuto funkci vyjadřují jinak než nominativním

tvarem substantiva / zájmena, připojujeme ještě význam slovesa $jít_q$ „dosahovat nějakého věku / blížit se tomuto věku“. V pozici patientu této lexie však místo substantiva / zájmena vystupuje informace o věku / stáří agentu. Patiens je u této lexie realizován výhradně spojením předložky *na* se základní číslovkou (která nebývá doprovázena substantivem s významem počítané jednotky, *rok / měsíc* apod.). Pro tento význam tedy předpokládáme rámec ACT(3) PAT(*na+num*): př. *Jde mu.ACT na padesát.PAT*. K dalším lexím slovesa *jít* s dativním agentem (s indexy *n* a *o*) srov. 4.2.5.1.1.B a 4.2.5.1.2.ii.

4.2.5.1.3 ACT(3) PAT(sent)

přijde_n, připadá_n, připadne_n, zdá se_o, zdává se_o

Zvlášť jsme vydělili slovesa (přesněji, označené lexie uvedených sloves), která realizují patiens jedinež závislou klauzí. Pro společný význam sloves *přijít, připadat / připadnout* a *zdat se / zdávat se*, který tu chceme probrat, stanovíme parafrázi „agens má dojem, že platí patiens“.

Další lexie slovesa *zdat se* byly už výše uvedeny (srov. 4.2.5.1.1.A a pozn. 111 a 112). Jsou to dvouvalenční *zdat se_n* (možné pouze v záporné podobě: „nelíbit se / neshledávat něco kladným / shledávat něco negativním“, ACT(3) PAT(1 / inf / sent)), trojvalenční *zdat se_p* („mít sen“, ACT(3) PAT[*o+6* / sent] EFF(1 / sent)) a *zdat se_q* („shledávat něco nějakým“, ACT(3) PAT(1 / inf / sent) EFF(7 / *jako+1* / adj1 / adj7 / *být+adj1* / *být+adj7* / sent)).¹³⁶ Pro významy slovesa *zdat se* označené indexy *o* až *q* počítáme s iterativním protějškem *zdávat se* (př. *někdy se mu zdávalo_o, že se situace horší; zdávaly se_p mu o tobě krásné sny; v mládí se mu to zdávalo_q běžné.*), význam *n* takový protějšek nemá.

Pro slovesa *připadat* a *přijít* pak předpokládáme dva významy s dativním agentem: vedle zde probíraných lexíí *připadat_n / přijít_n* („mít dojem“) existuje trojvalenční *připadat_o / přijít_o* („shledávat něco nějakým“, ACT(3) PAT(1 / inf / sent) EFF(*jako+1* / *k+3* / adj1 / *jako+adj1* / sent / adv / *být+7*), př. *Petr mi připadá_o / přijde_o jako skrblík / nemocný / jako nemocný*

¹³⁶ Výchet realizací funkce EFF v posledním vzorci nemusí být úplný; rod a číslo adjektiva plnicího funkci EFF se řídí podle rodu a čísla substantiva v pozici PAT – je-li pozice PAT realizována závislou klauzí nebo infinitivem, je toto adjektivum ve tvaru sg. neutra.

/ že je nemocný; setkat se s ním mi přijde_o, zatěžko / k smíchu / mi připadalo_o divné; že se s ním mám setkat právě nyní, mi přijde_o, zatěžko / k smíchu / mi připadalo divné / mi připadalo_o, být zvláštním znamením osudu).¹³⁷ V obou probraných významech nedokonavého slovesa *připadat* lze zřejmě připustit existenci dokonavého protějšku *připadnout*, jeho užití je však dnes spíše knižní. Co se týká imperfektivního protějšku slovesa *přijít*, domníváme se, že existuje pouze pro význam s indexem *o*: *Přemýšlím o tom znova a znova, pořád mi to ale přichází_o divné*.

Za synonymní k lexii „shledávat něco nějakým“ sloves *připadat_o / připadnout_o, přijít_o / přicházet_o* a *zdát se_q / zdávat se_o*, pro kterou počítáme s trojčlenným valenčním rámcem, považujeme jeden z významů slovesa *jevit se_n* (ACT(3) PAT(1 / inf / sent) EFF(jako+1 / adj1 / adj7 / adv), př. *jeví se_n mi to jako změna k horšímu; ten plán se mi jeví_n hloupý / důležitým; jeví se_n mi to tak*).¹³⁸ Druhému významu tohoto slovesa, „ukázat se / projevit se“, odpovídá rámec ACT(1): *Tu a tam se jevily_o stopy po zbylých zvířatech, Dnes se zřetelně jeví_o tendence i úmysl lidí zapojovat se do občanské války* (oba př. od Svozilové a kol., 1997).

Uvádíme příklady k lexii *přijít_n, připadat_n / připadnout_n* a *zdát se_o / zdávat se_o*:

Přijde mi.ACT, *že to tak není*.PAT.

Připadá / připadne mi.ACT, *že to tak není*.PAT.

Zdá se mi.ACT, *že je*.PAT *to hloupé*. **Zdá se** {Gen.ACT}, *že si Petr opět vymýšlí*.PAT. **Zdá se** {Gen.ACT}, *že je*.PAT *ten člověk němý*.

Někdy se mi.ACT **zdává**, *že se situace horší*.PAT.

4.2.5.1.4 ACT(3) MANN(adv)

daří se_p, dělá se_n, udělá se_n, vede se_p

¹³⁷ Pravděpodobně je možná ještě další, námi neuvedená morfematická realizace funkce EFF (rod a číslo adjektiva plnicího funkci EFF se řídí principy uvedenými pro EFF v předchozí poznámce). K významu slovesa *přijít_o*, pro který jsme stanovili rámec ACT PAT EFF, přiřazuje Lopatková a kol. (2003) rámec s prototypickým agentem a dativem s funkcí BEN. U slovesa *připadat* připouští vedle stejného rámce (u Lopatkové a kol. lexie 5, s př. *připadá mi neohrabaný*; není uveden vidový protějšek) i rámec, který udáváme my (tam lexie 6, s př. *připadalo mu to divné*; s vidovým protějškem *připadnout*) – s tímto dělením, jehož kritéria pro nás nejsou dostatečně zřejmá, nesouhlasíme.

Výčet dalších lexii sloves *přijít* a *připadat*, z nichž už u žádné s dativním agentem nepočítáme, zde neuvádíme (srov. Lopatková a kol., 2003, nebo Svozilová a kol., 1997).

¹³⁸ Ani zde nám nejde o úplný výčet morfematických realizací jednotlivých TG funkcí; rod a číslo adjektiva plnicího funkci EFF se řídí podle rodu a čísla substantiva v pozici PAT – je-li pozice PAT realizována závislou klauzí nebo infinitivem, je toto adjektivum ve tvaru sg. neutra.

Dosud jsme se věnovali slovesům, u nichž jsme druhý člen jejich valenčního rámce (vedle dativního agentu) hodnotili vždy jako *patiens*: nejdříve jsme probrali slovesa, která *patiens* realizují primárně nominativním tvarem substantiva / zájmena (4.2.5.1.1), potom slovesa, u nichž je tato funkce realizována substantivem v jiném než nominativním tvaru (4.2.5.1.2), naposledy pak slovesa, u kterých je *patiens* realizován výhradně závislou klauzí (4.2.5.1.3). V češtině však existují také slovesa, u nichž předpokládáme ve valenčním rámci vedle dativního agentu obligatorní volné doplnění. Jde jednak o slovesa, která vyjadřují stav agentu (*dařit se_p* a *vést se_p*), jednak o slovesa s významem změny v tomto stavu (*udělat se_n* / *dělat se_n*).

Pro věty se slovesy *dařit se_p* a *vést se_p* navrhuje parafrázi „agens se má nějak“, a tedy rámec ACT(3) MANN(adv).¹³⁹ Stav jiného než lidského agentu může vyjadřovat sloveso *dařit se_p* (*dobře se daří_p vydrám / pšenici / vývozu*).¹⁴⁰

Věty se slovesem *udělat se_n*, vyjadřujícím změnu ve stavu agentu, parafrázujeme jako „agens se bude mít nějak“ (tomuto významu rovněž odpovídá rámec ACT(3) MANN(adv)). Vedle tohoto významu slovesa *udělat se* počítáme s významem týkajícím se změny počasí: *udělat se_o* – rámec MANN(adv), př. *Udělalo se_o hezky, Na horách se udělalo_o teplo (na horách hodnotíme jako fakultativní volné doplnění místa)*.¹⁴¹ K oběma těmito významům existuje vidový protějšek *dělat se* (*Dělá se_n mu lépe. Venku se dělá_o lépe.*).

Příklady dokládají význam stavu agentu nebo jeho změny (ACT(3) MANN(adv)):

Dědovi.ACT se už daří lépe.MANN. Ovce jsou nenáročné, daří se jim.ACT všude {MANN}. (poslední př. ze slovníku N. Svozilové a kol. 1997)
Pomalů se mi.ACT dělá / udělalo lépe.MANN.
Jak.MANN se ti.ACT vede?

¹³⁹ Další významy sloves *dařit se* a *vést se* (lexie s indexem *n*: ACT(3) PAT(1 / inf / sent), př. *Práce se mu nedaří_n / nevede_n* i *Žito se daří_n*; lexie *o*: ACT(3) LOC(), př. *V práci se mu nedaří_o / nevede_o*) jsme probrali v kap. 4.2.5.1.1.B.

¹⁴⁰ Vedle toho také *Vývoz si vede dobře* – slovesům, u nichž je *si* součástí jejich lematu, se v diplomové práci nevěnujeme.

¹⁴¹ O počasí také ACT(1): *Dělá se vítr*.

4.2.5.2 Slovesa s dativním agentem jako jediným valenčním doplněním

V předchozí kapitole jsme probrali slovesa, která ve svém významu implikují nejen agens (zajímají nás jen případy agentu reprezentovaného dativem), ale ještě další doplnění. Nyní se soustředíme na slovesa, u nichž dativní agens vystupuje jako jejich jediný valenční doplnění.

4.2.5.2.1 ACT(3)

otrne_n, přeskakuje_n, přeskočí_n, přitěžuje se, přitíží se, svítá_n, svitne_n, uleví se, ulevuje se, zaskočí_n (slovesa přejímáme z práce J. Panevové, 1998)

Změnu stavu agentu vyjadřují podobně jako právě probraná slovesa *udělat se_n / dělat se_n* také slovesa *ulevit se / ulevovat se a přitížit se / přitěžovat se*. Způsob změny (u *udělat se_n* vyjádřený v obligatorním MANN) je však v případě těchto sloves součástí jejich lexikálního významu: *udělalo se_n mu lépe = ulevilo se mu, ...hůře = přitížilo se mu*. Valenční rámec těchto sloves tedy sestává z jediného členu ACT(3).

Určitý obrat, tentokrát v psychickém stavu agentu vyjadřují také věty *Přeskočilo_n / přeskakuje_n mu*¹⁴² a *Svitlo_n / svítá_n mu*¹⁴³ – význam těchto sloves vyžaduje rovněž jen ACT(3). Stejný rámec připisujeme také jednomu z významů sloves *zaskočit_n* a *otrnout_n*: *zaskočilo_n jí, otrnulo_n mu*.¹⁴⁴

Příklady ilustrují probraný význam uvedených sloves:

Už mu.ACT otrnulo. Občas jako by mu.ACT přeskakovalo. Přeskočilo mu.ACT. Pacientovi.ACT se přitížilo / se stále přitěžuje. Svítlo mu.ACT. Konečně ti.ACT svítá. Pacientovi.ACT se ulevilo / se pomalu ulevuje. Petrovi.ACT se ulevilo, že tam nemusí jít. Zaskočilo mu.ACT.

4.2.5.2.2 ACT(k+3)

Ačkoli se diplomová práce zabývá funkcemi prostého dativu v pozici slovesného rozvití, rozhodli jsme se na okraj kapitoly o dativním agentu jako jediném valenčním doplnění slovesa zmínit také slovesa, jejichž agens

¹⁴² Pro jiný význam sloves *přeskočit / přesakovat* agens realizovaný dativem nepředpokládáme.

¹⁴³ Rámec s dativním agentem ACT(3) PAT(1) připisujeme ještě významu *Cosi mi svítá* (př. ze SSČ) – tuto lexii je možné parafrázovat „agentu cosi dojde / agens si něco uvědomí“ a přiřadit ke slovesům probraným v odd. 4.2.5.1.1.C. Ve významu „začíná den“ je valenční rámec slovesa *svítat* prázdný.

¹⁴⁴ Obdobně také u *zaskočit*: ACT(3) PAT(1) *zaskočilo jí sousto / zaskočil mu drobek*. Pro význam *Pavliv výrok Petru zaskočil* (také *Pavel Petru svým výrokem zaskočil. Zaskočilo ji, co Pavel řekl. Zaskočilo ji vidět ty dva spolu.*) předpokládáme rámec ACT(4) PAT(1 / sent / inf). Významu *Po injekci zub otrne* bychom přiřadili rámec ACT(1).

je realizován dativem předložkovým. Slovesa *dojít_o* / *docházet_o* a *schylovat se_n* implikují ve své sémantice jediné doplnění, které se realizuje dativním tvarem substantiva / zájmena s předložkou *k*. Pro tyto lexie navrhuje společnou parafrázi „něco nastane / nastává“ a podle ní sestavujeme valenční rámec ACT(*k*+3). V agentu stojí nastávající událost, tato pozice nemůže být obsazena životným substantivem.¹⁴⁵ Se substantivní realizací funkce PAT může u těchto sloves alternovat realizace závislou klauzí – v tom případě však musí v řídicí klauzi stát předložková skupina *k tomu* (odkazovací předložková skupina plní funkci odkazu k této klauzi vedlejší, sama neodpovídá slovesnému doplnění).

Příklady ilustrují lexie *dojde_o* / *dochází_o* a *schyluje se_n*:

Došlo k hádce.ACT. *Dochází k nehodám*.ACT. *Dřív jen zřídka došlo / docházelo k tomu, že by se někdo stěhoval*.ACT *na venkov*. *Schyluje se k bouři*.ACT.

4.2.6 Agens reprezentovaný dativem v konstrukcích se slovesem

být

V této kapitole chceme probrat agens vyjadřovaný dativem ve větách, jejichž sémantickým jádrem není samo sloveso, ale sloveso spolu s dalším slovem: probereme dativní agens ve větách, jejichž centrem je sloveso *být* spolu s neslovesným výrazem. Půjde nám o věty jako *Na venkově mi bylo smutno* nebo *Marty je mi líto*.

Jak je z uvedených příkladových vět zřejmé, nejde o *být* plnovýznamové (existenční), ale o *být* ve funkci tzv. spony. Zatímco *být* je na rovině povrchové syntaxe nositelem slovesných kategorií, neslovesná část je jádrem sémantiky větného centra. Při určení slovnědruhové a větněčlenské platnosti této sémanticky nosné neslovesné části se jednotlivé syntaktické koncepce liší. Tradičně (srov. Šmilauer 1969, 155nn.; Havránek – Jedlička 1996, 155nn.; Hrbáček a kol. 1997, 60; Čechová a kol. 1996, 271nn.) je neslovesná část chápána jako součást tzv. slovesně-jmenného přísudku (jmenného přísudku se sponou / sponově jmenného přísudku),

---

¹⁴⁵ Fakt, že agens realizovaný předložkovým dativem je jediné neživotný, kdežto agens všech předtím probíraných sloves, která tuto funkci realizují dativem prostým, primárně životný, koresponduje s dativními realizacemi pacientu u sloves s významem přináležitosti, např. *patřit: dům patří matce, klika patří ke dveřím* (na souvislost mezi sémantickými rysy pacientu a jeho morfemickou realizací upozorňuje Zimek, 1960, 143n.).

funkci této neslovesné části může plnit substantivum (př. Otec je *učitel* / *učitelem*, popř. předložková skupina *Knížka je na stole* / *Je na déšť* / *Bylo mu do pláče*), adjektivum nebo adverbium (př. *Dům je vysoký*. *Venku je pěkně.*), infinitiv či citoslovce (př. *To je mi fuk*. *Život prožít není pole projít pluhem.*). Adverbia vystupující jako součást slovesně-jmenného přísudku zvažuje Čechová (v práci Čechová a kol. 1996, 73n.) vyčlenit jako zvláštní (jedenáctý) slovní druh tzv. predikativ. Podle autorčiny definice, že predikativum je slovo „s vyhraněnou funkcí vyjadřovat stav nebo modalitu ve spojení se sponovým slovesem *být*“, by však do tohoto slovního druhu spadaly nejen adverbia, ale i slova náležející jiným slovním druhům, plní-li funkci neslovesné části přísudku a vyjadřují-li stav (srov. např. *Je na déšť.*).¹⁴⁶ Podle našeho názoru nemají zvláštní sémantiku samy neslovesné výrazy tvořící část takového přísudku, ale zvláštního významu (zvláštní funkce) nabývají až ve větněčlenské pozici jmenné části přísudku – zavedení slovního druhu predikativ tak nepovažujeme za opodstatněné.¹⁴⁷

Jinak než zatím uvedené zdroje postupuje *Mluvnice češtiny 3* (1987, zvl. 212nn.): neslovesná část není se slovesem *být*, s nímž tvoří sémantickou jednotku, spojována do jediného větného členu, ale je chápána jako samostatný větný člen, predikativ. Z pohledu slovnědruhového může být predikativem jak substantivum, tak adjektivum nebo adverbium atd. Tvaru slovesa *být* (jako „gramatickému predikátu“) a neslovesnému výrazu (jako predikativu) odpovídají dvě pozice v GVV (a předpokládáme, že rovněž

---

¹⁴⁶ Jazykový materiál plně nepotvrzuje ani sledovanou tendenci adverbíí, vystupujících jak v roli součásti slovesně-jmenného přísudku, tak jako adverbiale, k funkční diferenciaci jejich tvarů (srov. *Průruční mluvnice češtiny 2000*, 408). Některá česká adverbia sice vystupují ve tvaru zakončeném na *-o* pouze jako součást slovesně-jmenného přísudku (př. *smutno*) a tvar na *-e/ě* plní funkci adverbialního určení. Jiná adverbia, disponující jak formou na *-o*, tak na *-e/ě*, však takto vyhraněna nejsou (př. *lehko* jako součást slovesně-jmenného přísudku: *Nebylo mi zrovna lehké u srdce*, ale také ve funkcích jiných: *Myslíte, že se mi to lehké říká?*; *daleko* – jako součást slovesně-jmenného přísudku: *Ano, je to příliš daleko, řekl*, ale také ve funkcích jiných: *I když skutečnost, že její matka žije tak daleko, pravděpodobně hodně pomohla*, *Krávy jsou tam daleko hezčí*; všechny příklady ze *SYN2000*). Takové tvary na *-o* by při zavedení slovního druhu predikativ musely být chápány jako homonymní: podle větněčlenské funkce by patřily buď mezi predikativa, nebo mezi adverbia. Homonymní by byla také adverbia disponující pouze formou na *-e/ě*, např. *špatně*. Funkční diferenciacie tvarů části adverbíí tak pro nás není dostatečným důvodem vymezení zvláštního slovního druhu.

¹⁴⁷ Dospíváme tak k obdobnému závěru jako F. Kopečný (1958, 76n.): Kopečný hovoří o stavových adverbíích s funkcí predikátu, ale protože se tato slova vyznačují jen svou funkcí syntaktickou, jejich vydělení jako nový slovní druh (zatím) nepovažuje za nutné.

v SVV). Neslovesný výraz tak zaplňuje jednu z (obligatorních) valenčních pozic, které otevírá sloveso *být*.

Predikativ jako pojmenování větněčlenské funkce neslovesné části, která se slovesem *být* vytváří významové jádro věty, budeme dále užívat v diplomové práci. Nebudeme přitom probírat všechny konstrukce se slovesem *být*, ale jak vyplývá z tématu této kapitoly, omezíme se na konstrukce, v nichž vystupuje agens, který je na rovině povrchové syntaxe reprezentován dativním tvarem substantiva / zájmena. Hodnotíme-li dativní tvar jako agens, vycházíme – stejně jako u sloves plnovýznamových v předchozí kapitole – z jeho sémantiky (jeho vztahu k ději), tuto interpretaci se snažíme doložit parafrází se slovesem realizujícím agens prototypicky.

V centru naší pozornosti stojí predikativy realizované adverbium – jen na okraj, v souvislosti s adverbialními predikativy se zmíníme také o několika adjektivech a substantivech s větněčlenskou platností predikativu. Nebudeme se tak zabývat např. konstrukcemi se slovesem *být* a infinitivem, i když tam se v některých případech může objevit dativní agens (př. *Židům bylo jíti cestou utrpení.*).

Obdobně jako v předchozí kapitole, která byla věnována dativnímu agentu u sloves plnovýznamových, budeme také při výkladu v této kapitole postupovat primárně podle valenčního rámce, který slovesu *být* v konstrukcích s predikativem a s dativním agentem náleží. Význam konstrukce je přitom určován hlavně sémantikou adverbia v predikativu – kritériem pro jemnější členění skupin, utvořených podle valenčního rámce, tedy bude sémantika (i syntaktické „chování“) predikativního adverbia.

Nejdřív (v kap. 4.2.6.1) probereme konstrukce se slovesem *být* a predikativy, které vyjadřují subjektivní pocit / stav agentu. Predikativ v těchto konstrukcích hodnotíme jako obligatorní volné doplnění způsobu – slovesu *být* tak v těchto konstrukcích připisujeme valenční rámec ACT(3) MANN(adv).¹⁴⁸ Uvnitř této kapitoly rozlišíme dvě podkapitoly: v první

---

¹⁴⁸ Tak se probírané věty s dativním agentem a adverbialním predikativem odlišují od vět s obdobným lexikálním obsazením, které však realizují agens prototypicky a predikativum má adjektivní povahu (a ohodnocení PAT): př. *Petrovi.ACT bylo smutno.MANN / příjemně.MANN / trapně.MANN* oproti *Petr.ACT je smutný.PAT / příjemný.PAT / trapný.PAT*. Různé rámce odpovídají rozdílnému významu obou typů vět: zatímco věty

(4.2.6.1.1) probereme konstrukce s *být* a predikativem, které vyjadřují jedině subjektivní stav agentu, ve druhé (4.2.6.1.2) konstrukce, které kromě tohoto významu mají ještě význam další (v něm ovšem agens implikováno není). Ve druhé podkapitole jsou konstrukce probírány po skupinách, které byly vytvořeny na základě sémantických i syntaktických specifik adverbí v predikativu a označeny velkými písmeny A, B.

V kapitole 4.2.6.2 se budeme věnovat konstrukcím se slovesem *být*, predikativem a dativním agentem, v nichž predikativ reprezentuje jinou TG funkci než funkci obligatorního volného doplnění způsobu. Půjde jednak o konstrukce, v nichž predikativ tvoří se slovesem *být* frazeologickou jednotku (4.2.6.2.1; také zde budeme seskupovat slova v predikativu podle jejich sémantických a syntaktických charakteristik, skupiny budou označeny písmeny A, B...), jednak o konstrukce, v nichž predikativ plní funkci pacientu (4.2.6.2.2).

Seznam adverbí s větněčlenskou platností predikativu, kterými se v této kapitole zabýváme, jsme čerpali především z *Mluvnice češtiny 3* (1987) a z práce Šmilauerovy (1969). Při sestavování valenčních rámců slovesa *být*, kterými jednotlivé konstrukce s tímto slovesem, predikativem a dativním agentem popisujeme, jsme vycházeli hlavně (u většiny predikativů pouze) z materiálu Českého národního korpusu, konkrétně z korpusu *SYN2000*. Protože probírané konstrukce nepatří mezi centrální typy dnešní češtiny (naše jazyková intuice tedy není spolehlivá) a ani mluvnice jim nevěnují velkou pozornost (nepřinášejí tedy mnoho příkladů), rozhodli jsme se konstrukce, které jazykový korpus nedokládá, neuvádět.

4.2.6.1 Dativní agens v konstrukcích se slovesem být a predikativem, které vyjadřují subjektivní pocit / stav agentu

Jak už bylo uvedeno, v této kapitole probereme konstrukce s dativním agentem, slovesem *být* a predikativu, které vyjadřují subjektivní stav / pocit agentu. V těchto konstrukcích počítáme pro sloveso *být* s valenčním rámcem ACT(3) MANN(adv). Jedině tento význam mají konstrukce, ve

---

jako *Petrovi bylo smutno* vypovídají o (zpravidla časově omezeném nebo na konkrétní místo vázaném) stavu víceméně pasivního agentu, je ve větách *Petr je smutný* vlastnost v predikativu agentu připisována jako jeho charakteristika.

kterých v syntaktické pozici predikativu vystupují adverbia uvedená v první podkapitole (4.2.6.1.1). Pro spojení predikativů druhé podkapitoly (4.2.6.1.2) se slovesem *být* je význam subjektivního pocitu / stavu agentu jen jedním z jejich významů: kromě toho mohou vyjadřovat také stav počasí / prostředí.

4.2.6.1.1 Dativní agens v konstrukcích s *být* a predikativem, které vyjadřují jedině subjektivní pocit / stav agentu

být + bídně, blaze, divně / divno, dobře, hořce / hořko, krušno, lehce / lehký, mdlo, nevolno, příjemně / příjemno, slabo, sladce / sladko, smutně / smutno, špatně, teskno, těžko, trapně / trapno, úzko, veselo, zle

Konstrukce se slovesem *být* a s vyjmenovanými adverbii, která v TG struktuře věty plní funkci obligatorního volného doplnění způsobu (MANN), mají v češtině jediný význam: vyjadřují psychický / fyzický pocit / stav agentu. Slovesu *být* v konstrukcích s těmito predikativy tedy přidělujeme rámec ACT(3) MANN(adv). Agens bývá v povrchové reprezentaci těchto konstrukcí realizován dativem substantiva / zájmena. Oprávněnost hodnotit dativní tvar jako agens dokládají parafráze „agens se cítí nějak“ (*bídně, dobře...*), popř. „agens zažívá pocit něčeho / cítí něco“ (cítí *nevolnost, smutek...*).¹⁴⁹

Není-li dativní tvar s významem agentu přítomen, předpokládáme většinou agens všeobecný. Realizaci všeobecného agentu povrchovou nulou ovšem připouštějí z jmenovaných adverbií jen některá (např. *blaze, trapno, veselo*), u jiných je všeobecnost této funkce možné vyjádřit např. substantivem *člověk* (př. *Po tomto zákroku bývá člověku dva týdny slabo.*). Interpretace povrchově nerealizovaného agentu jako agentu všeobecného však není možná bez výjimky: může jít o nevyjádření informace, která je známá z kontextu / situace – domníváme-li se, že jde právě o takový případ, doplňujeme tuto funkci do TG zápisu (i do příkladových vět na konci odstavce) v podobě zástupného symbolu On. Vzhledem k tomu, že uvádíme

---

¹⁴⁹ Stejný valenční rámec, ACT(3) MANN(adv), předpokládáme také pro *být* ve frazému *Je tomu tak*. Tato věta ovšem nevyjadřuje subjektivní pocit (životného) agentu (jako např. věta *Je mi dobře*), ale stav situace. Větě *Je tomu tak* odpovídá věta se stejným lexikálním obsazením, ovšem jinou (prototypickou) morfematickou realizací jednotlivých valenčních členů: *Je to tak*.

izolované věty, může být rozhodnutí, zda jde o všeobecný, nebo z kontextu známý agens, subjektivní.

Vyskytnou-li se ve větách se slovesem *být*, predikativem a dativním agentem, které vyjadřují subjektivní stav / pocit agentu, ještě další volná doplnění, hodnotíme je jako doplnění fakultativní, nevalenční. Př. *Bylo mu slabo z hladu.CAUS. Tam.LOC nám bylo blaze. V tu chvíli nikomu nebylo lehkou u srdce.LOC. I v rodině.LOC kostelníkově bylo smutno.*¹⁵⁰

Zastavíme se také u forem jednotlivých adverbíí: adverbia *bídně*,¹⁵¹ *blaze, dobře, špatně* a *zle*¹⁵² variantu na *-o* netvoří, ve všech větněčlenských funkcích se uplatňují v uvedeném tvaru. Jediný tvar, a to zakončený na *-o*, má adverbium *nevolno*. Jak tvarem na *-o*, tak tvarem na *-e/ě* disponují adverbia *divno / divně, hořko / hořce, krušno / krušně, lehkou / lehce, mdlo / mdle, příjemno / příjemně, sladko / sladce, smutno / smutně, teskno / teskně, těžko / těžce, trapno / trapně, úzko / úzce* a *veselo / vesele*. Jako větný člen predikativ vystupují obě formy adverbíí *divno / divně, hořko / hořce*¹⁵³, *lehko / lehce, příjemno / příjemně, sladko / sladce, smutno / smutně* i *trapno*

¹⁵⁰ I když je (povrchově nevyjádřený) agens v tomto typu vět do jisté míry specifikován přítomným lokálním určením, řadíme tyto věty k větám se všeobecným agentem – srov. typ *U Medvídků se vaří dobře* v kap. 4.2.3.1.

¹⁵¹ Podle dokladů ze *SYN2000* vystupuje *bídně* jako fakultativní MANN nejčastěji ve spojení s plnovýznamovými slovesy *někdo se cítil / zahynul / vypadal / žil bídně*. Se slovesem *být* se v pozici predikativu objevuje *bídně* ještě ve frazému *někdo / něco je na tom bídně*, kde je ovšem funkce ACT realizována prototypicky nominativem.

¹⁵² Adverbia *bídně / dobře / špatně / zle* (...) vyjadřují ve spojení s *být* stav / pocit agentu také ve frazému s prototypickou realizací agentu (*Petr na tom byl dobře / ...*). Adverbium *zle* navíc vystupuje ve frazému *S Petrem bylo zle*, v němž je agens realizován neobvykle předložkovým instrumentálem. Adverbium *dobře* (popř. *špatně*) vystupuje ve spojení s *být* také ve větě *Boty mu jsou dobře* – v těchto konstrukcích však nenacházíme dativní agens: funkci agentu plní nominativní subjekt, dativní tvar interpretujeme jako patiens, adverbium jako fakultativní volné doplnění způsobu. *Být* tu neplní funkci spony ani plnovýznamového slovesa, ale „zastupuje“ plnovýznamová slovesa *slušet / padnout / sedět* – jak pro *být*, tak pro *slušet / padnout / sednout* v tomto významu tedy předpokládáme rámec ACT(1) PAT(3).

Adverbia *dobře* a *špatně* se v češtině vyskytují také v konstrukcích typu *Pro ligu je jen dobře, že do ciziny neodešli David Výborný, Jiří Dopita nebo František Kučera; Je dobře, že vás pálí otázka umění; ...režisér se rozkřikne hlasem hystericky přeskakujícím na znamení, že je něco špatně*. V tomto typu konstrukcí však není agens reprezentován dativním tvarem – osoba (ale i substantivum neživotné), jíž se děj v pozitivním / negativním smyslu týká, může být vyjádřena akuzativní formou substantiva / zájmena s předložkou *pro*. Otázku TG ohodnocení tohoto akuzativního tvaru tu nejsme schopni vyřešit (zajímavá je také otázka synonymie těchto konstrukcí s konstrukcemi, v nichž vystupuje odpovídající adjektivum: *je dobře / dobré, že...*).

¹⁵³ Počítáme s formou *hořce* jako predikativem, i když korpus *SYN2000* dokládá jediný výskyt tvaru *hořce* v této funkci: *Bylo mi hořce*. <doc S|COL|1996|hovory>

/ *trapně*.¹⁵⁴ U adverbii *krušno, mdlo, slabo, teskno, těžko, úzko* a *veselo* se tvar na *-o* specializoval pro funkci predikativu, tvar na *-e/ě* plní funkce ostatní. Všechna vyjmenovaná adverbia jsou adjektivního původu, stav agentu ve spojení se slovesem *být* však mohou vyjadřovat i adverbia jiná, např. *nanic* nebo *všelijak*, navíc může být pozice MANN realizována také jinak než adverbium: např. předložkovým pádem (Bylo mu *do pláče / do smíchu / do tance / na zvracení / k slzám*) nebo závislou klauzí (Bylo mu, *jako by byl v nebi / jako by se znovu narodil.*).

Probrané charakteristiky konstrukcí se slovesem *být* a uvedenými predikativy se pokusíme ilustrovat větami z korpusu *SYN2000*. Protože se domníváme, že tyto konstrukce vždy vyjadřují subjektivní stav / pocit agentu, interpretujeme věty bez povrchové realizace této TG funkce zpravidla jako věty se všeobecným agentem (ve větách, kde se domníváme, že informace o agentu je doplnitelná z kontextu / ze situace, je v hranatých závorkách doplněn místo symbolu Gen zástupné lema On). Spojení *být* + predikativní adverbium zvýrazňujeme tučně (věty jsou zařazeny podle abecedního pořadí predikativů):

Mně.ACT *bylo* vlastně *blaze*.MANN *a vše jsem vykonával vášnivě a z přesvědčení.* <doc S|COL|1977|otapavel> *Ano, blaze*.MANN [je] *tomu,*¹⁵⁵ *kdo nic nemá ...* <doc S|COL|1992|pec> ... *cítí , jak je na světě blaze*.MANN {Gen.ACT}, *jak všechno je utvořeno a stvořeno krásně a slavně.* <doc S|COL|1994|divis1> *pořad ČT I V Praze bejvávalo blaze*.MANN {Gen.ACT} <doc S|PUB|1997|proste97>
„Ale mně.ACT *je vám divně*.MANN!“ *ustrašeně řekla Ziata.*¹⁵⁶ <doc S|NOV|1996|klima>
Je mně.ACT *tak divno*.MANN – *jako by smrt se blížila!* <doc S|NOV|1991|pi170>
...jenom říkali, že je jim.ACT *divno*.MANN *u srdce, když tam vkročí.* <doc S|NOV|1996|klima>
Kdy najdu někoho, s kým mi.ACT *bude opravdu dobře*.MANN? <doc S|NOV|1996|klenot3> *Když se přistihl mladý kantor jednoho dne při tom, že opakoval bez vzrušení látku, která byla kdysi zajímavá, ale už na zajímavosti ztratila, nebylo mu*.ACT *duševně nijak dobře*.MANN. <doc S|FAC|1990|snar> *Jako beze*

¹⁵⁴ Tvarově homonymní s adverbii *příjemno* a *sladko* jsou jmenné tvary odpovídajících adjektiv. Právě o adjektivní tvary jde podle našeho názoru ve větách typu *Sladko je žít, Je příjemno zapomenout na všechny starosti / když člověk zapomene na všechny starosti* (tuto interpretaci stvrzuje např. substituční test, v němž formy *sladko / příjemno* nahradíme slovem, jehož adverbialní a adjektivní tvar nejsou homonymní, např. *hezky – hezký: Hezké je žít / zapomenout na všechny starosti*, nikoli **Hezky je žít / zapomenout na všechny starosti*). Děj / stav vyjádřený infinitivem je v tomto typu konstrukce kvalifikován adjektivem (což navrhuje popsát rámcem slovesa *být* ACT(inf / sent / 1) PAT(adj1)). Tyto konstrukce, které jsou vytvářeny adjektivním predikativem, s sebou nesou řadu zajímavých otázek: např. otázku konkurence jmenných a „dlouhých“ adjektivních tvarů, v souvislosti s tím otázku konkurence dativu a skupiny *pro+4: člověku / pro člověka je příjemno / příjemné...* ad. Jejich řešením se však vzhledem k našemu rozhodnutí, že se budeme věnovat predikativům adverbialním, v diplomové práci zabývat nebudeme.

¹⁵⁵ V hranatých závorkách doplňujeme sloveso (*být*), elidované v povrchové stavbě věty.

¹⁵⁶ Druhý dativní tvar v této větě, *vám*, je tzv. dativ sdílnosti, jeden z typů tzv. volného dativu. Hodnotíme ho jako fakultativní volné doplnění – srov. kap. 4.3.2.

smyslu neustále rusky opakuju: „Už **bude dobře**.MANN, už **bude dobře**.MANN {On.ACT}...” <doc S|PUB|1992|lnnp9216> Není žádný zákonitý pokrok v dějinách a naše očekávání lepších zítřků budou vždy ohrožována pocitem, že **dobře**.MANN už **bylo** {Gen.ACT}. <doc S|PUB|1998|resp9806>

A hlavně, až vám.MANN **bude krušno**.MANN, abyste nevěšeli hlavu a řekli si... <doc S|PUB|1999|mf990101> Zvlášt' poté , co se jí narodil syn, **bývalo krušno**. MANN {On.ACT}. <doc S|PUB|1999|ln99200>

Kdyby mu.ACT **nebylo** tak **lehce**.MANN, myslil by si, bože, copak žijeme, abychom se navzájem hlídali? <doc S|NOV|1969|mundsto> Přestože jsem byl velmi starý a šed' polévala mé vlasy, **bylo** mi.ACT **lehce**.MANN a cítil jsem se mlád. <doc S|COL|1996|novecan> A nejspíš mu.ACT do smrti **nebude lehko**.MANN. <doc S|PUB|1997|mf971020>

Bylo mu.ACT **mdlo**.MANN a chtělo se mu zvracet ze zlého dechu, jímž ho ovanula skutečnost, prodravší se průrvou Ivankových úst. <doc S|NOV|1992|lit>

Před chvílí mi.ACT **bylo** dobře a **příjemno**.MANN, a teď jsem byl najednou otráven. <doc S|NOV|1964|zbabelci> **Bylo** jí.ACT teplo, **příjemně**.MANN, jako kdyby se probudila ze sna a sen byl skutečný. <doc S|NOV|1962|ditasax> Ve stínu **bylo příjemně**.MANN {Gen.ACT}. <doc S|NOV|1995|otcem>

Říká, že **je** mu.ACT **slabo**.MANN dokonce i po moštu. <doc S|NOV|1996|bovary2> ...a já pak seděl zničený, **bylo** mi.ACT nesmírně **slabo**.MANN a **bídně**.MANN a poděšený oficiál mi utíral čelo namočeným ručníkem. <doc S|NOV|1985|ob_zivot>

Bylo jí.ACT **sladko**.MANN v náručí toho snílka, o němž věděla, že ne jen dnes jí má rád ...<doc S|SCI|1994|cl-6-94>

Milan se usmíval, ale **bylo** mu.ACT spíš **smutno**.MANN. <doc S|NOV|1991|havel> Bryčky hrčely pořád a pořád a mně.ACT **bylo** najednou těžko a **smutně**.MANN. <doc S|NOV|1964|zbabelci> Když jsme tu samy tři, **je** tu hrozně **smutno**.MANN {Gen.ACT}. <doc S|NOV|1992|terezka2>

Zachránila nás. A **bylo** jí.ACT moc **špatně**.MANN, já slyšela, jak v noci kašle. <doc S|NOV|1992|terezka2> Stydím se za ty lidi a je **mi**.ACT z nich vždycky **špatně**.MANN. <doc S|NOV|1991|havel>

Z toho jeho rozhovoru v Mladém světě **mi**.ACT bylo strašně **teskno**.MANN. <doc S|PUB|1999|tyden99>

Ale jak se říká, **těžko**.MANN [**je**] na cvičišti {Gen.ACT}, snad [**je**] **lehko**.MANN v boji {Gen.ACT}. <doc S|PUB|1998|cinm198>

Ubíral se k nim a propastně **trapno**.MANN **bylo** mu.ACT v duši. <doc S|NOV|1996|klima> Tak se styděl za cizí jednání a tak mu.ACT **bylo trapně**.MANN za své hosty, že se na ně v první chvíli vůbec bál podívat. <doc S|NOV|1996|2di12>

Jak mně.ACT **bylo úzko**.MANN i **hořko**.MANN, když jsem viděla, že háže na pospas plamenům celé dlouhé popsané listy, protože se mu nezdály být dost dobré! <doc S|NOV|1993|ovid3>

Na závěrečném banketu **bylo** okázale **veselo**.MANN, ale i docela **příjemno**.MANN {Gen.ACT}. <doc S|PUB|1994|refl9442>

Hlas zněl jakoby povědomě, ale Philippa teď měla jiné starosti: hlava se jí chtěla rozskočit a **bylo** jí.ACT tak **zle**.MANN, že se nemohla pohnout. <doc S|NOV|1995|vrazlek> Ale jeden ten Němec byl podezřivý, došel si na faru, a jak to bylo napsané inkoustem přes to vyradýrované místo, **bylo zle**.MANN {Gen.ACT}! <doc S|NOV|1991|mirak> Když se týmu nedaří, začnou se do toho míchat ještě sponzoři, a už **je zle**.MANN {Gen.ACT}. <doc S|PUB|1994|mf941003>

4.2.6.1.2 Dativní agens v konstrukcích s *být* a predikativem, které

kromě subjektivního pocitu / stavu agentu mají ještě další

významy

Konstrukce se slovesem *být* a s predikativy, které nyní uvedeme, vyjadřují rovněž subjektivní pocit / stav agentu. Od konstrukcí probraných v předchozí kapitole (4.2.6.1.1) se však liší v tom, že mohou nabývat ještě

významu dalšího. Stručný výklad o tomto druhém významu však do diplomové práce zařazujeme spíše pro ilustraci některých charakteristik významu prvního: druhý význam funkci agentu neimplikuje, jde o význam stavu počasí / prostředí.

Konstrukce se slovesem *být* a se slovy se syntaktickou funkcí predikativu, které mohou jednak vyjadřovat subjektivní pocit / stav agentu, jednak stav počasí / prostředí, dělíme do dvou podtříd podle jejich sémantiky a slovnědruhové platnosti: nejdřív probereme konstrukce s predikativy *hezky, krásně, ošklivo / ošklivě, pěkně* (A), potom konstrukce s predikativy *chladno, horko, teplo, vedro, zima* (B).¹⁵⁷

A/ být + hezky, krásně, ošklivě / ošklivo, pěkně

Sloveso *být* ve spojení s vyjmenovanými predikativy vyjadřuje jednak (spíše) duševní pocit / stav agentu, jednak celkový stav počasí / prostředí. Význam duševního pocitu agentu parafrázujeme konstrukcí „agens se cítí nějak“ (*hezky, krásně...*), druhý význam konstrukcí „počasí / prostředí je nějaké“ (*ošklivé...*). Jak už bylo uvedeno, probírané predikativy patří do slovního druhu adverbíí, dvojí formou z nich disponuje pouze *ošklivo / ošklivě* – korpus *SYN2000* dokládá, že se v syntaktické funkci predikativu objevují obě formy. Tato adverbia hodnotíme v prvním i druhém významu jako obligatorní MANN: v konstrukcích s prvním významem tedy počítáme pro sloveso *být* (stejně jako u v konstrukcích vyjadřujících jedině stav / pocit agentu) s valenčním rámcem ACT(3) MANN(adv), v konstrukcích s významem stavu počasí / prostředí předpokládáme pro sloveso *být* rámec MANN(adv).

Při analýze konkrétního jazykového materiálu lze rozhodnutí, zda konstrukce nese první nebo druhý význam, učinit zpravidla už na základě

---

¹⁵⁷ Pro úplnost chceme uvést ještě adverbíální predikativy, které – jak se domníváme – vyjadřují se slovesem *být* pouze významem stavu počasí / prostředí (jemuž by nejspíš odpovídal rámec MANN(adv)): *deštivo, dusno, mlhavo, mrazivo, mokro, oblačno, pošmournó, sychravo, šeredně, šero, větrno, vlhko, zamračeno a zataženo*. Konstrukce s těmito predikativy (kromě jmenovaných adverbíí např. také předložkové vazby *pod mrakem, na déšť, před bouřkou* apod.) nepřipouštějí v žádném významu existenci agentu, v diplomové práci se jimi tedy nebudeme podrobněji zabývat. Podobně také konstrukce se slovesem *být* a s adverbíí jako *čisto, hlučno, klidno, nehostinno, prázdno, přetopeno, pusto, ticho, útulno* ... význam agentu nikdy neimplikují, zřejmě mohou vyjádřit jedině stav prostředí (v těchto větách bychom počítali s rámcem MANN(adv) LOC()).

povrchové stavby věty: je-li přítomen dativní tvar životného substantiva, které pojmenovává osobu / zvíře, jejíž subjektivní pocit by věta vyjadřovala, jedná se pravděpodobně o význam první; absence dativního tvaru s tímto významem svědčí zpravidla pro význam druhý.

Vyskytne-li se ve větě jiné volné doplnění než obligatorní doplnění způsobu, které v obou významech chápeme jako součást sémantického jádra věty, hodnotíme ho jako fakultativní, nevalenční vzhledem ke slovesu *být*.

Nejdříve uvádíme příkladové věty z korpusu *SYN2000* pro význam subjektivního (zpravidla duševního) pocitu / stavu agentu (význam označený jako první, rámec slovesa *být* ACT(3) MANN(adv)):

Je to zvláštní, ale s tím člověkem jí.ACT bylo tak hezky.MANN. <doc S|NOV|1991|echoes>
Je mně.ACT někdy tak ošklivo.MANN v mysli . . . <doc S|NOV|1996|klima>
Xenka mě pořád pozorovala, jak mi je, a bylo mi.ACT pěkně.MANN: byla moje mladá žena, byl jsem tu viditelně jediný její milovaný muž. <doc S|NOV|1993|vacu1>

Druhý význam probraných konstrukcí, který se týká stavu počasí / prostředí (sloveso *být* má rámec MANN(adv)), dokládají následující věty z korpusu *SYN2000*:

Zrovna tak, jak předtím vytrvale pršelo, bylo potom stále hezky.MANN. <doc S|NOV|1991|saturnin>
Ve dnech, kdy bylo hezky.MANN, chodila dolů na zahradu. <doc S|NOV|1996|bovary2>
Je-li na svatého Jiří krásně.MANN, bude po něm jistě ošklivo.MANN. <doc S|PUB|1998|proste98>
Proč se tedy všet proto, že je venku ošklivě.MANN. <doc S|PUB|1999|mf990419>
Když jsme vyráželi na výlet, bylo pěkně.MANN a svítilo slunce. <doc S|PUB|1996|mf960615>

B/ *být* + *chladno, horko, teplo, vedro, zima*

Konstrukce se slovesem *být* a některým z uvedených predikativů má buď význam fyzického pocitu agentu (*je mi chladno*), nebo vyjadřuje stav počasí (*je chladno*) – obojí s ohledem na teplotu. Tyto predikativy tedy vystupují ve dvou obdobných typech konstrukcí jako predikativy typu A. Při sestavování valenčních rámců slovesa *být* pro oba typy konstrukcí s predikativy *chladno / horko...* však nelze postupovat stejně jako v oddílu A: jako velmi problematické se totiž jeví slovnědruhové zařazení, a tak i TG ohodnocení uvedených predikativů.

Syntaktické okolí predikativů *chladno / horko...* v konstrukcích se slovesem *být* (a to v obou významech) někdy signalizuje, že predikativ má vlastnosti adverbia, jindy, že jde o substantivum. V celé řadě případů však

větné okolí žádné signály neposkytuje. Nejdříve se pokusíme představit problematiku slovnědruhového zařazení těchto predikativů v konstrukcích s významem stavu počasí, kde se nám zdá situace o něco přehlednější, teprve potom nastíníme problémy se slovnědruhovým ohodnocením těchto predikativů v konstrukcích s významem fyzického pocitu agentu. Při analýze konstrukcí obou významů se přitom omezíme na dva výrazy, *horko* a *zima*.

V případě konstrukcí s významem stavu počasí se jsme schopni pro zařazení slov *horko* / *zima* k substantivům rozhodnout na základě signálů, jako je shodný tvar slovesa *být* u predikativu *zima* (pouze je-li sloveso v minulém čase; *byla zima*) nebo shodný atribut rozvíjející slovo *horko* (*bylo strašně horko*). Stavba těchto konstrukcí je obdobná stavbě vět *Byla tma* / *hustá tma* nebo *Byl večer*, v nichž předpokládáme nikoli sponové *být* (jako v konstrukcích se všemi predikativy probranými v předchozích kapitolách), ale *být* existenční (plnovýznamové), vůči němuž vystupuje substantivum jako agens, který je v povrchové stavbě věty vyjádřen prototypicky nominativním subjektem. Podle této paralely by tedy slovesu *být* ve větách *Byla zima* a *Bylo strašně horko* náležel valenční rámec ACT(1).

Pro zařazení slov *zima* / *horko* k adverbium hovoří rozvití slova *horko* adverbium (*bylo strašně horko*) nebo v případě predikativu *zima* „neshoda“ minulého tvaru slovesa (*bylo zima*). Tyto konstrukce odpovídají svou syntaktickou stavbou konstrukcím s významem stavu počasí / prostředí, v nichž vystupují adverbia probraná v oddílu A této kapitoly (*bylo hrozně krásně*). Slovesu *být* by tedy v tomto případě náležel rámec MANN(adv).

Ve zbylých typech konstrukcí, tj. v konstrukcích se slovesem v přítomném tvaru a bez atributivního rozvití slov *horko* / *zima* (*je horko* / *zima*),¹⁵⁸ však o zařazení těchto slov k adverbium nebo substantivům nejsme na základě syntaktických kritérií schopni rozhodnout, je možná obojí interpretace: jednak, že jde o substantivum, a tedy o existenční *být* s rámcem

---

¹⁵⁸ Korpus SYN2000 však dokládá věty, v nichž i námi dosud stanovená rozlišovací kritéria selhávají: *Pak mne vodili tím ohromným univerzitním městem, ukrutná zima bylo, hledali jsme okno, odkud jistý student recitoval Pustou zem do megafonu každý podvečer, ale nenašli jsme...*

ACT(1), jednak, že se jedná o adverbium, a tedy o sponové *být* s rámcem MANN(adv).

Ještě komplikovanější je však situace v případě konstrukcí vyjadřujících subjektivní fyzický pocit agentu. Postupujeme-li stejně (podle stejných kritérií) jako u konstrukcí s významem stavu počasí, interpretujeme *horko / zima* ve větách *byla mi zima* a *bylo mi strašné horko* jako substantiva, naopak ve větách *bylo mi strašně horko* a *bylo mi zima* je řadíme k adverbium.¹⁵⁹ Při tomto rozdělení by pak slovesu *být* zřejmě musely odpovídat dva velice odlišné rámce: ACT(3) PAT(1) v případě, že jsou *horko / zima* substantiva; ACT(3) MANN(adv) v případě, že jde o adverbia. Nedovedeme vyřešit otázku, zda sémantický rozdíl mezi konstrukcemi *byla mi zima* a *bylo mi zima* je tak veliký, jak se liší valenční rámce jim připisované. Navíc by při tomto rozlišení mohla být řada konstrukcí (*je mi zima / horko*) přiřazena k oběma typům.

Analýzu konkrétních konstrukcí by zjednodušilo následující řešení: pro konstrukce s uvedenými predikativy, které vyjadřují subjektivní stav agentu, bychom mohli počítat s jediným rámcem, k němuž by se řadily jak věty, v nichž formální příznaky signalizují substantivum, tak věty, v nichž jde nejspíš o adverbium, ale také všechny ostatní věty, které by jinak připouštěly dvojí interpretaci. Tento rámeček by se shodoval s rámcem stanovenými pro konstrukce s významem subjektivního pocitu / stavu agentu se všemi dosud probranými predikativy (srov. 4.2.6.1.1 a v této kap. odd. A), tedy ACT(3) MANN(adv). Formální příznaky naznačující, že jde o substantivum (tj. minulý slovesný tvar *byla* v konstrukcích se slovem *zima* nebo rozvití těchto slov shodným atributem), by bylo možné interpretovat jako formální připodobnění konstrukcí s významem subjektivního stavu agentu konstrukcím s (tvarově homonymními) slovy s významem stavu počasí, v nichž vystupuje existenční *být* a tato slova v nich vystupují jako nominativní subjekt.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ SYN2000 dokládá řadu takových vět: *V bubínku praskalo, ale Nad'a se pořád chvěla, jako by jí bylo zima. Maštrovali jsme po pravé straně ulice, byla skoro prázdná a mě už bolely nohy a měl jsem hlad a bylo mi zima ad.*

¹⁶⁰ Poznámka k rozlišení významu subjektivního pocitu agentu od významu stavu počasí: v prvním významu (fyzický pocit agentu) je agens v povrchové reprezentaci věty zpravidla přítomen, a to v podobě dativního tvaru. Věta jako (př. ze SYN2000 uvádíme s předchozím kontextem: *V těchto botách se dá chodit skutečně jen v těch velkých výškách*) *Pro nižší*

Jsme si vědomi provizornosti takového řešení, za jehož výhodu považujeme zjednodušení TG analýzy vět s těmito slovy. Řešení slovnědruhové příslušnosti těchto slov ale ponecháváme otevřené.

4.2.6.2 *Dativní agens v dalších typech konstrukcí se slovesem být a predikativem*

Na závěr kapitoly o dativním agentu v konstrukcích, jejichž sémantické jádro je v povrchové stavbě věty reprezentováno spojením slovesa *být* a neslovesným výrazem s větněčlenskou platností predikativu, chceme probrat konstrukce, v nichž jsme predikativu přidělili jiné TG ohodnocení než statut obligatorního volného doplnění způsobu, jak tomu bylo v předchozí kapitole (4.2.6.1). Jsou to jednak věty, v nichž *být* a predikativ tvoří frazém (4.2.6.3.1), jednak konstrukce, které kromě dativního agentu obsahuje ještě predikativ s funkcí pacientu (4.2.6.3.2).

4.2.6.2.1 Konstrukce s dativním agentem, v nichž *být* a predikativ tvoří frazém

Zvlášť probereme sloveso *být* ve spojení s predikativy *hanba*, *stydno* a *líto* a také ve spojení s modálními adjektivy a adverbii. Predikativy *hanba*, *stydno* a *líto* tvoří se slovesem *být*, jak už bylo řečeno, jedinou jednotku s ustáleným významem, frazém: *být* + *hanba* / *stydno* je plně ekvivalentní se slovesem *stydět se*, *být* + *líto* se slovesem *litovat*. Tyto predikativy tedy na TG rovině nehodnotíme jako volné doplnění způsobu, ale jejich funkci závislého členu fráze označuje funktor DPHR („dependent part of phraseme“). Obdobně hodnotíme také modální predikativy v jednom typu vět se slovesem *být*.

---

polohy jsou nevhodné, protože je v nich hrozné horko ale ukazuje, že její přiřazení k druhému významu pouze na základě absence dativního tvaru s významem ACT v povrchové stavbě věty není oprávněné. V takových případech je vhodné užít parafrázi: parafráze jako „člověk cítí horko“ odkazuje k významu subjektivního fyzického pocitu agentu, tj. k významu označenému jako první, naopak parafráze „počasí je horké“ k (druhému) významu stavu počasí. Příkladovou větu bychom tedy přiřadili k významu prvnímu: agens je pojat jako všeobecný, na rovině povrchové syntaxe mu odpovídá nula.

A/ hanba, stydno

Predikativy *hanba* a *stydno* vystupují se slovesem *být* ve dvou významech, jimž odpovídají rámce ACT(3) DPHR(*hanba / stydno*) a ACT(3) DPHR(*hanba / stydno*) PAT(inf). V prvním významu jde o pouhý pocit studu, který agens zakouší, tento význam parafrázujeme „agens cítí stud / stydí se“. Adverbiale ve větách s tímto významem hodnotíme jako fakultativní volná doplnění (př. ze SYN2000: *Člověku je z toho.CAUS až hanba. A nebude vám potom hanba, že vaše nevěsta div neutekla.CAUS s Rogožinem?*).

Druhý význam spojení *být* + *hanba / stydno* parafrázujeme „agens se stydí něco udělat / má zábrany něco udělat“. Mezi povrchově nerealizovatelným subjektem infinitivu, který vystupuje v tomto významu jako patiens, a dativním agentem těchto konstrukcí existuje koreferenční vztah kontroly (srov. pozn. 122). V obou významech považujeme predikativy *hanba* a *stydno* za adverbia.¹⁶¹

Nejdříve uvádíme příklady ze SYN2000, které interpretujeme ve vztahu k prvnímu významu („agens cítí stud / stydí se“, ACT(3) DPHR(*hanba / stydno*)):

Fuj! Že vám.ACT není hanba.DPHR, kapitáne! <doc S|NOV|1996|smrt> Že ti.ACT není hanba.DPHR, taková mladá. <doc S|NOV|1990|honzlova>
Dělal si nějaké plány pro příští práci, bylo mu.ACT neznámo proč stydno.DPHR a trapno a konečně z toho všeho usnul jako zabítý. <doc S|NOV|1982|krakatit>

Následující věty (rovněž ze SYN2000) vztahujeme k významu druhému („agens se stydí něco udělat / má zábrany něco udělat“, ACT(3) DPHR(*hanba / stydno*) PAT(inf)):

Nebylo mu.ACT hanba.DPHR poslat.PAT anděla, aby zachránil jeho syna, slyšiš...<doc S|NOV|1995|svedeny> ...milé ptáče upírá své důvěřivé, šťastné oči, je vám.ACT hanba.DPHR je oklamat.PAT! <doc S|NOV|1996|1di12> Její hadříky tak zvetšely, že jí.ACT bylo hanba.DPHR ukazovat.PAT se ve vsi. <doc S|NOV|1996|1di12> ...odpovídal jsem , že je mi.ACT hanba.DPHR jim lhát.PAT, poněvadž se stejně všechno dovědí ...<doc S|NOV|1996|1di12>
A je mi.ACT už stydno.DPHR stále se dovolávat.PAT přátelství, soucitu a podpory, zvláště když někteří přátelé mi dávají mezi řádky pocítit, že je svými prosbami obtěžují.<doc

---

¹⁶¹ S adverbium *hanba* je však tvarově homonymní substantivum *hanba*, které v češtině vystupuje ve větách typu *O Postupimi a politice až po Korejskou válku je už vůbec hanba mluvit i na záchodě; Kromě toho je hanba, když člověk jako ty takhle bez užítku vegetuje; Ale směl jsem se vůbec bát, není hanba, že jsem se bál?* (př. ze SYN2000). Že se v těchto případech jedná o substantivum, dokazuje např. syntaktické okolí (př. *Lhát je velká hanba.*). Významově blízké substantivu *hanba* je *ostuda*, substantivní protějšek adverbia *stydno*. V těchto konstrukcích podle našeho názoru nevystupuje dativ s významem agentu, v diplomové práci se jimi tedy nebudeme zabývat.

S|NOV|1993|ovid3> *Ministr živě souhlasil, ale nakonec byla věc zamítnuta z důvodů, jež je až **stydno**.DPHR opakovat.PAT {Gen.ACT}: vládní podporou by byla porušena autonomie univerzity (?) a princip soutěže (aby prý nebyla preferována pražská UK, přičemž se neudělalo nic, aby se zjistilo, zda jiná vysoká škola má o obor zájem a srovnatelné podmínky pro něj).* <doc S|PUB|1994|resp9410> *Léčitelé ovšem účinné prostředky na vyléčení rakoviny jater také nemají. Jen jim.ACT **není stydno**.DPHR to předstírat.PAT, někdy tomu ovšem sami věří.* <doc S|PUB|1996|ln96228> *Jako pravým fanatikům.ACT jim **není stydno**.DPHR strkat.PAT zpět na podstavec Gottwalda, Stalina, Brežněva, severní Koreu, Kubu, cokoliv vás napadne.* <doc S|PUB|1996|ln96296>

B/ líto

Spojení *být* + *líto* parafrázujeme jako „agens cítí lítost nad něčím / lituje něčeho“ a přepokládáme pro něj jediný význam s rámcem ACT(3) DPHR(*líto*) PAT(2 / 1 / sent), obdobný druhému významu právě probraného spojení *být* + *hanba* / *stydno*.

Tento význam dokládáme příklady ze SYN2000:

*Jistě jí.ACT **bylo** nejvíce **líto**.DPHR toho, že Ženský výrobní spolek neměl.PAT více ročníků a že si ji pak rodiče vzali domů.* <doc S|NOV|1995|durych> ***Bylo** mi.ACT **líto**.DPHR sebe.PAT sama, toho líbezného atavismu.PAT, ztraceného ráje.PAT černých hor, kde jsem byl jenom na výletě, ale žít jsem tam nemohl.* <doc S|NOV|1992|ing> *... a Šebestová měla zlaté srdce, **bylo** jí.ACT toho člověka.PAT neandertálského **líto**.DPHR, řekla tedy, a víte co, pane Huml, že jste byl tak hodný a vytáhl mě z toho maléru, tak my vám nějakého toho mamuta ulovíme, že jo, Machu, třeba tamhletoho...* <doc S|COL|1982|mach> *Ale je mi nějak divně, začínám mít pocit, že jsem sketa. To.PAT **je** mi.ACT **líto**.DPHR.* <doc S|NOV|1991|kap> ***Bylo** jí.ACT **líto**.DPHR, že její holčička už sladce trpí.PAT láskou, máma vidí všechno a Terežka to ví.* <doc S|NOV|1992|terezka2>

C/ libo, možno, nutno, třeba

Vyjmenované predikativy byly shromážděny do jediné skupiny na základě jejich obecně modálního významu, nuancemi modálního významu i svou slovnědruhovou příslušností se však liší: predikativy *libo*, *možno* a *nutno* hodnotíme jako jmenný tvar adjektiv, *třeba* (také *potřeba* / *zapotřebí*) jako adverbium.

Tyto predikativy vytvářejí – stejně jako probrané *hanba* / *stydno* / *líto* – se slovesem *být* jedinou významovou jednotku, frazém: *být libo* považujeme za přímý sémantický ekvivalent slovesa „chtít“, *být možno* je ekvivalentem slovesa „mocht“, *být nutno* ekvivalentem slovesa „muset“. Jedině spojení *být třeba* (*potřeba* / *zapotřebí*) nemá přímý ekvivalent v modálním slovesu, významově odpovídá slovesu „potřebovat“. Význam slovesa *být* ve větách typu *Je mu libo / možno / nutno / třeba odpočívat* tedy hodnotíme na základě parafrází s modálními slovesy (a slovesem

potřebovat) „on chce / může / musí / potřebuje odpočívat“ rámcem ACT(3) DPHR(*libo* / *možno* / *nutno* / *třeba*) PAT(1 / inf / sent).¹⁶² Při obsazení pozice DPHR adverbium *třeba* je navíc možné realizovat patiens genitivem substantiva, př. *Je mu třeba klidu*.

Uvedený význam konstrukcí se slovesem *být* a modálními predikativy dokládají příklady:

Můžete dělat, co.PAT vám.ACT je libo.DPHR. <doc S|NOV|1982|krakatit> *Je vám.ACT libo.DPHR zahájit.PAT hru. Je vám.ACT libo.DPHR, abychom zahájili.PAT hru?*

Navštivte mne, kdy vám.ACT jen bude možno.DPHR [navštívit.PAT mě], *bude mne to, bez frase, velice těšit!* <doc S|NOV|1996|klima>

Bylo jí.ACT nutno.DPHR sebrati.PAT všechnu sílu. (př. od V. Šmilauera, 1969, 163)

Je mu.ACT třeba.DPHR klid / klidu.PAT. Temný stín , pod jehož tíhou pomalu umdlával, ztlumil i naši lásku do tichého a oddaného přátelství, jemuž.ACT k vzájemnému pochopení nebylo třeba.DPHR ani mnoho slov.PAT. <doc S|NOV|1993|ovid3>

Kombinace *být* + *libo* nabývá jedině tohoto významu (rámec ACT(3) DPHR(*libo*) PAT(1 / inf / sent)) – absence dativního tvaru s funkcí ACT je možná pouze v případě, že je agens znám z kontextu / situace, př. *Je libo čaj?*, nebo jde-li o agens všeobecný.

Stejně tak můžeme všeobecný agens (reprezentovaný povrchovou nulou) předpokládat také v konstrukcích s predikativy *možno* a *nutno*, v nichž se dativní tvar s významem aktoru nevyskytuje: *Je možno / nutno platit za tyto služby předem*. Nabízí se však ještě jiná interpretace takových vět: jmenné tvary *možno* / *nutno* jsou v těchto větách zaměnitelné s dlouhými tvary těchto adjektiv, *možné* / *nutné* (je-li ve větě přítomen dativní tvar, tato záměna možná není). Podle toho volíme parafrázi „platit předem za tyto služby je možné / nutné“. Na základě této parafráze bychom navrhovali hodnotit infinitiv jako agens těchto vět (možná je také realizace substantivem nebo závislou klauzí), predikativ jako patiens. Slovesu *být* by při této interpretaci náležel rámec ACT(inf / sent / 1) PAT(adj1).¹⁶³

¹⁶² Agens realizovaný dativním tvarem (s větněčlenskou platností objektu) je v případě, že je patiens realizován infinitivem, v koreferenčním vztahu kontroly se subjektem tohoto infinitivu. Srov. pozn. 122.

¹⁶³ Vedle této realizace funkce PAT je pro dlouhé tvary adjektiv nutno počítat také s realizací „adj7“ – rod a číslo adjektiva plnicího funkci PAT se řídí podle rodu a čísla substantiva v pozici ACT. Je-li pozice ACT realizována závislou klauzí nebo infinitivem, je toto adjektivum ve tvaru sg. neutra.

Ve větách s dlouhými tvary *možné* / *nutné* se může vyskytnout pojmenování osoby, vůči níž je skutečnost hodnocena jako taková, ve tvaru předložkového akuzativu (*pro*+4), př. ze SYN2000: *I pro praktického lékaře je mimo období epidemie nemožné poznat, zda jeho pacient má chřipku nebo jiné onemocnění. Až se ta osoba ukáže, pak pro mne nebude nutné, abych si o tom vůbec něco pamatoval*. Tomuto tvaru navrhujeme přidělit statut

Také pro věty s predikativem *třeba*, v nichž dativní tvar s funkcí ACT není přítomen, se nabízí obojí interpretace (*Je třeba přijít včas / trpělivost / zvláštního koření.*): buď podle rámce ACT(3) DPHR(*třeba / potřeba / zapotřebí*) PAT(1 / 2 / inf / sent) s předpokladem povrchově nerealizovaného všeobecného agentu, nebo podle rámce obdobného rámci ACT PAT u predikativů *možno / nutno*. Tento rámec bychom sestavili podle parafráze „přijít včas je potřebné / trpělivost je potřebná...“ – infinitiv / substantivum bychom interpretovali jako agens, predikativ *třeba* vzhledem k jeho slovnědruhovému příslušnosti jako MANN(adv). Slovesu *být* by při takové interpretaci náležel rámec ACT(1 / 2 / inf / sent) MANN(adv).

Příklady konstrukcí se slovesem *být* a modálními predikativy ovšem bez dativního agentu, které nás vedly k uvedení dvou možností interpretace, jsme vyhledali v korpusu SYN2000. V těchto větách je tedy možné buď předpokládat všobecný agens (rámec ACT(3) DPHR(*libo / nutno / možno*) PAT(1 / inf / sent), pro *třeba*: ACT(3) DPHR(*třeba*) PAT(1 / inf / sent)), nebo je interpretovat ve vztahu k dvoučlennému rámci ACT(1 / inf / sent) PAT(*libo / možno/é / nutno/é*) (pro *třeba*: ACT(1 / 2 / inf / sent) MANN(*třeba*)).

Básníka je možno soudit a tvrdě soudit pro všechno, proč soudíme i ostatní lidi. <doc S|NOV|1995|bondy> *Zákon v tomto ohledu hovořil zcela jednoznačně a určoval, co je a co není možno udělat.* <doc S|NOV|199f|kalib> *Nákaze je možné předcházet očkováním vakcínou, která je registrována v 60 zemích včetně ČR.* <doc S|PUB|1995|hnh5> *Je možné, že by ten výsledek byl přece jen z pověření staršího bratra?* <doc S|NOV|1992|ing> *Básník může být člověk nemocný na duši, na vůli i na odvaze, ale není možné, aby byl nemocný na pravdě.* <doc S|NOV|1995|bondy> *Ale k tomu zas [je] nutno připomenout, že vynikající a zkušený profesionál, jakým Brežněvův zmocněnec byl, měl právě s náhodama počítat.* <doc S|NOV|1992|noc> *V mládí prý bývala hezká, čemuž je nutno věřit, neboť přesvědčit se o tom nelze.* <doc S|NOV|1995|durych> *Tyto počty odpovídají zhruba sedmi procentům občanů a [je]nutno říct, že jsou podstatně vyšší než v jiných evropských státech, které mají ve svých ústavních systémech princip referenda vyvolaného vůlí občanů.* <doc S|COL|1992|havel1> *Lidé vycházejí z města nebo ze své čtvrti, jen když je to opravdu nutné.* <doc S|NOV|1993|jeruz> *Dusík bylo nutné odbourat z krve pomalu a vydýchat plícemi.* <doc S|NOV|1993|vybuch> *Musily se ovšem vyplatit nějaké podíly i straně druhé a k tomu bylo třeba i hotových peněz.* <doc S|NOV|1995|durych> *K tomu je třeba říci aspoň dvě základní věci.* <doc S|FAC|1991|pi156>

---

fakultativního BEN. V případě, že by funkce PAT u slovesa *být* byla realizována infinitivem, bylo by substantivum v pozici BEN ve vztahu kontroly se subjektem tohoto infinitivu – srov. pozn. 122.

4.2.6.2.2 Konstrukce s dativním agentem a slovesem *být*, v nichž predikativ plní funkci patientu

ACT(3) PAT(1 / 2)

Zcela na okraj kapitoly o konstrukcích se slovesem *být* a adverbialními predikativy uvádíme konstrukci, v níž jako predikativ vystupuje substantivum. Tato konstrukce se slovesem *být*, substantivním predikativem a dativem s funkcí agentu vyjadřuje věk / stáří: *Dědovi je sedmdesát let. Synovi je pět měsíců. Naší škodovce je dvacet let.* Výraz udávající stáří hodnotíme jako patiens – podle parafráze „agens je nějak starý“: *děda je starý sedmdesát let, popř. děda je sedmdesátiletý.* Zvláštností těchto konstrukcí je, že se morfemická realizace patientu řídí podle číselného údaje, který na TG rovině vystupuje jako jeho atributivní rozvití: patiens je realizován nominativem substantiva (s významem časových jednotek; *rok, měsíc* apod.), je-li rozvit číslovkami *jeden až čtyři* (nebo složenými číselnými výrazy končícími touto číslovkou: př. *devadesát čtyři*). Vystupuje-li jako rozvití patientu číslovka *pět* a vyšší (a složené výrazy), je patiens vyjádřen genitivem substantiva. Případy, kdy je číselný výraz užit bez počítaných jednotek, interpretujeme jako případy elize jednotek v povrchové stavbě věty a v TG stromě, zachycujícím sémantickou strukturu věty, tento výraz doplňujeme (je reprezentován uzlem se zástupným lematem Ten, srov. kap. 4.4).¹⁶⁴

---

¹⁶⁴ Slovesu *být* v konstrukci typu *Je tomu pět let (co našli na Moravě pozůstatky dinosaura)*, v níž rovněž může vystupovat číselný výraz, tentokrát ovšem označující určitý časový úsek, navrhuje podle parafráze „je to pět let, co...“ přiřadit rámeček ACT(3) THL() (THL je druh časového volného doplnění s významem „jak dlouho“).

4.3 *Dativ jako fakultativní volné doplnění*

V předchozích kapitolách jsme se zabývali dativním tvarem, který plní funkci valenčního doplnění slovesa. V kapitole 4.1 jsme (spíše jen) zmínili prototypické funkce dativního tvaru, funkci adresátu a patientu slovesného děje. Tematickému centru této diplomové práce, dativnímu tvaru s funkcí agentu, byla věnována kapitola 4.2 – zvláště jsme probrali dativní agens u plnovýznamových sloves (4.2.5), zvláště u slovesa *být* (4.2.6). V této kapitole se chceme ještě zastavit u případů, v nichž dativní tvar hodnotíme jako doplnění nevalenční. Nejde nám přitom o vyčerpávající výčet těch funkcí dativu, které nepatří do základové větné struktury, koncentrujeme se na případy, které jsou v českých syntaxích probírány jako tzv. volný dativ.

Podle Šmilauera (1969, 221) volné dativy „označují vztahy vzdálenější a nejsou vázány na slovesa předmětová“ – se Šmilauerem budeme v této práci považovat volné dativy za větné členy příslovečného, nikoli předmětového typu. Šmilauer (1969, 222nn.) rozlišuje čtyři typy volného dativu: dativ přivlastňovací (posesivní), dativ prospěchový (*commodi et incommodi*), dativ zřetelový (*respectivus*) a dativ sdílnosti (*etický*).¹⁶⁵ Posledně jmenovanému typu dativu, dativu sdílnosti, se krátce věnujeme v kapitole 4.3.2, chápeme ho jako prostředek s kontaktní funkcí. Pro ostatní typy volného dativu navrhuje hodnocení benefaktor a probereme je v kapitole 4.3.1.

4.3.1 Případy tzv. volného dativu plnící funkci benefektoru

V této kapitole chceme představit ty případy, kdy hodnotíme dativní tvar jako nevalenční doplnění benefektor. Problematika, která nás zajímá z pohledu vztahu jazykových rovin a z pohledu valence, bývá – jak jsme uvedli – probírána jako tzv. dativ posesivní, zřetelový a prospěchový.

---

¹⁶⁵ Velkou pozornost tzv. volnému dativu věnuje F. Miko (1962, 185nn.): identifikuje sedm typů volného dativu. Některé typy jsou však – podle našeho názoru – rozlišeny spíše podle lexikálního významu slovesa než na základě sémantiky dativu. Např. dativ ve větě *Nohu mi granát odtrhol* je hodnocen jako „dativ patiens“, ale ve větě *Krv mu stuhla v žilách* se jedná o dativ „stavový“; podle Šmilauerova dělení by v obou větách šlo o dativ posesivní. Volný dativ hodnotí Miko (1962, 185) z větněčlenského hlediska jako „volný předmět“. Zajímavé postřehy k problematice tzv. volného dativu přináší také příspěvek I. Poldaufa (1962, 341nn.). Tento autor liší volné dativy nejprve na afektivní a neafektivní, teprve dále na typy obdobné typům Šmilauerovým a sleduje, jakými prostředky jsou významy těchto tvarů vyjádřeny v angličtině, která dativy s takovými funkcemi většinou nezná.

4.3.1.1 Tzv. posesivní dativ a názvy částí těla

Tzv. posesivní dativ, dativ s funkcí adverbiale, chceme hodnotit jako nevalenční slovesné doplnění. Domníváme se totiž, že funkce tohoto dativu neplyne ze sémantiky slovesa, ale že se tento tvar ve větě vyskytuje pouze v souvislosti s určitým lexikálním obsazením některé ze slovesných pozic. Jádrem této problematiky jsou věty, v nichž jako (valenční nebo nevalenční) doplnění slovesa vystupují názvy částí těla.¹⁶⁶ Přímoú vazbu mezi obsazením některé z větných pozic názvem části těla a výskytem dativního tvaru dokládají např. dvojice vět: *V uších mu zněla hudba – Na náměstí zněla hudba* nebo *Do oka mu spadla moucha – Do polévky spadla moucha*. Zatímco ve větách s názvy tělesných částí (*uši* a *oko*) musí být dativní tvar nutně přítomen, substantiva *hudba* nebo *polévka* výskyt obdobného tvaru nežádají (i když to umožňují: *Do polévky mu...*).

Ptáme-li se po významu tohoto dativu v prvních větách obou dvojic, docházíme k závěru, že dativní tvar označuje „posesora“ / „majitele“ tělesných částí (jde o *jeho* uši / oko). Přítomnost dativu je tedy vyžádána nikoli významem slovesa, ale sémantikou substantiva: informace o „majiteli“ tělesné části je implikována v sémantice názvu této části. P. Piřha (1992) hovoří o názvech částí těla jako o substantivech s obligatorním určením přináležitosti / posesivnosti (APP).¹⁶⁷

¹⁶⁶ Srov. Šmilauer (1969, 223): „Dativ přivlastňovací vyjadřuje vlastníka předmětu. – Užívá se ho [...] u jmen částí těla (asi v 60 % případů) [...], u jmen částí oděvu [...], u jmen jiných [...]“. S termínem „posesivní dativ“ polemizuje Piřha (1971; také 1992, 102nn.): ukazuje, že sama dativní forma posesivní význam nemá. Posesivní dativ není vymezen na základě kritérií syntaktických, „není syntakticky, jazykovou strukturou odlišen od dativu prospěchového nebo od jiných typů dativu“, jako posesivní je pouze interpretován, a to především na základě určitého lexika a ustálené kognitivní představě o světě (Piřha 1992).

¹⁶⁷ Určení přináležitosti / posesivnosti, APP, uvádí Piřha (1992, 33nn.) jako jedno z výhradně substantivních valenčních doplnění (u valence sloves se s ním nepočítá). APP má v pojetí valence ve FGP statut doplnění volného – je možné u všech substantiv (jestliže to připouští vztahy obsahové), není-li však obligatorní, jde o fakultativní volné doplnění, které stojí mimo valenční rámec. Obligatorní APP Piřha identifikuje nejen u názvů částí těla, jimiž se nyní v textu zabýváme, ale i u jiných (tříd) substantiv – srov. níže. Piřhovo pojetí přináležitosti / posesivnosti vychází z práce Zimkovy (1960). Zimek chápe přináležitost jako kategorii obsahovou: jako vztah mezi dvěma substancemi. Čeština (ani jiné jazyky) nemá pro vyjádření posesivnosti specifické prostředky, posesivnost se vyjadřuje stejnými prostředky jako relace v nejširším smyslu (posesivnost plyne až ze sémantiky jednotlivých členů). V posesivním vztahu jsou členy pouze těch syntagmat, která lze vyjádřit jak predikačně (*mít*), tak determinačně (samozřejmě při zachování významu, př. *mám knihu = moje kniha*). Syntagmata *Husova doba* nebo *upálení Jana Husa* proto Zimek nepovažuje za posesivní. K typům posesivních vztahů (názvy částí těl, součásti předmětů atd.) srov. Zimek (1960, 141n.), k prostředkům vyjádření posesivnosti v češtině srov. Zimek (1960) a Piřha (1992, 25nn.).

Patří ke specifickým češtiny, že toto přináležitostní určení – i když by jako substantivní doplnění mělo být podle našeho názoru primárně vyjádřeno atributem – bývá v povrchové stavbě české věty často realizováno právě jako dativní rozvití slovesa (srov. Macháčková 1992, 186). V češtině jsou běžné věty jako *V uších mu zněla hudba* nebo *Do oka mu spadla moucha*, naopak *V jeho uších zněla hudba* a *Do jeho oka spadla moucha* by český mluvčí hodnotil jako neobvyklé, ne-li nepřijatelné.¹⁶⁸ Fakt, že význam obligatorního přináležitostního určení substantiva bývá vyjádřen jako slovesné rozvití, chápeme jako případ asymetrie mezi TG rovinou a rovinou povrchové syntaxe. Pro TG analýzu vět, v nichž se objevuje dativní tvar s významem přináležitostního určení názvu tělesné části, navrhuje následující jednotný postup.

Valenční rámec slovesa v takové větě stanovíme nezávisle na lexikálním obsazení jednotlivých pozic, tj. slovesu přidělíme takovou valenční interpretaci, jakou by mělo v případě, že je rozvito jiným substantivem než názvem části těla (pro *spadnout* ve větě *Do oka mu spadla moucha* např. podle *Do vody spadla moucha*). Dativní tvar, realizující význam přináležitostního určení, není podle našeho názoru implikován ve významu slovesa a nepatří tedy do jeho valenčního rámce: hodnotíme ho jako fakultativní volné doplnění benefaktor.¹⁶⁹ Realizace přináležitostního významu slovesným rozvitím však zároveň znamená, že obligatornímu přináležitostnímu určení substantiva, pojmenovávajícího tělesnou část, v povrchové struktuře věty neodpovídá žádný větný člen, toto určení v povrchové stavbě věty „chybí“. V TG zápisu věty však musejí být všechna

---

¹⁶⁸ Naopak angličtina a (v menší míře) také němčina upřednostňují vyjádření přináležitostního určení atributem substantiva. Otázku, zda jsou dvojice vět s dativem a posesivním adjektivem / zájmenem synonymní, či nikoli, tu nejsme schopni vyřešit. Rozdíl mezi oběma typy komentuje Zimek (1960), také Miko (1962, 184n.) nebo Macháčková (1992) – žádný z autorů však k obecnému závěru nedospívá. Zdá se tedy, že synonymie / významový rozdíl mezi větami souvisí s konkrétním lexikálním obsazením.

¹⁶⁹ K opačnému závěru dospívá E. Macháčková (1992, 191): ve větách s názvem části těla považuje dativní tvar za jednu z valenčních pozic slovesa. V popisu slovesné valence by takový přístup ovšem znamenal počítat pro každé sloveso, u kterého se může vyskytnout dativ s významem přináležitostního určení substantiva (tj. pro každé sloveso, jehož valenčním nebo nevalenčním doplněním se může stát název části těla – domníváme se však, že vymezení množiny takových sloves by bylo velmi problematické, ne-li nemožné), se zvláštním rámcem navíc. Neekonomičnost tohoto přístupu je zřejmá. Argument, který Macháčková (1992, 191) uvádí pro svůj přístup, totiž že „věta bez tohoto dativu není [...] úplná česká věta“, se podle nás neváže k významu slovesa, ale k významu substantiva, což se v této kapitole pokoušíme vysvětlit.

obligatorní (slovesná i substantivní) doplnění přítomna, „chybějící“ obligatorní určení přináležitosti tedy bude k názvu části těla v TG struktuře věty doplněno. Význam tohoto určení není všeobecný, jeho význam se vyrozumívá právě ze slovesného doplnění realizovaného dativním tvarem: v příkladové větě bude povrchově nerealizované přináležitostní určení uvedeno za příslušné substantivum v podobě zástupného symbolu On (s ohodnocením APP)¹⁷⁰ ve složených závorkách (podobně jako Gen pro všeobecný aktant), př. *V uších.LOC {On.APP} mu.BEN zněla hudba.ACT*. Uzel se zástupným lematem On bude toto „chybějící“ doplnění reprezentovat také ve stromové struktuře této věty (schematizaci TG struktury věty pomocí TG stromu představíme v kap. 4.4). Sémantický vztah mezi benefaktorem, realizovaným dativním tvarem, a povrchově nerealizovaným přináležitostním určením hodnotíme jako (další, dosud neuvedený) typ koreferenčního vztahu,¹⁷¹ který ve stromové struktuře zachytíme pomocí přerušované spojnice mezi uzly nesoucími tato doplnění.

Chceme-li postupovat důsledně, musíme dativní tvar s přináležitostním významem spatřovat a navrženým postupem analyzovat také věty se slovesy, jejichž význam se většinou váže právě k tělesným částem. Některá valenční pozice těchto sloves je tedy zpravidla obsazována názvem části těla, což s sebou nese, že se ve větách s těmito slovesy často (u některých sloves vždy) vyskytuje dativní tvar s přináležitostním významem – to je podle našeho názoru také důvodem toho, že dativní tvar bývá u těchto sloves hodnocen jako agens. Jsou to jednak slovesa s významem „zvětšit svůj objem“ (*opuchnout* apod.), jednak slovesa s významem rytmického pohybu / zvuku (*bušit, cukat*, popř. typicky tělesného zvuku *kručet*).

¹⁷⁰ Ačkoli považujeme za primární realizaci přináležitostního určení substantiva posesivní adjektivum / zájmeno, neužíváme pro zachycení tohoto určení v TG struktuře zástupného lematu „Jeho“, ale lematu „On“. Toto rozhodnutí vychází z principů FGP, podle nichž jsou posesivní zájmena chápána jako „syntaktické deriváty“ zájmen osobních a na TG rovině reprezentována právě lematy odpovídajících osobních zájmen (srov. Hajičová – Panevová – Sgall 2001, 15). Zástupné lema On pro povrchově nerealizované přináležitostní určení substantiva se tedy nijak neliší od zástupného On, které reprezentuje povrchově nevyjádřený agens, jehož význam je na základě kontextu / situace doplnitelný.

Pro úplnost je třeba ještě upozornit na to, že podle uvedeného principu budou v příkladových TG stromech také povrchově realizovaná adjektiva / zájmena reprezentována lematem odpovídajícího substantiva / zájmena osobního (př. *matčin* bude reprezentováno lematem *matka*, *její* lematem *ona*).

¹⁷¹ K pojmu koreference a jejím typům ve FGP srov. zde pozn. 122.

Význam „zvětšit svůj objem“ je jedním z významů (popř. jediným významem) českých sloves *naběhnout / nabíhat, napuchnout*,¹⁷² *netéct / natékat, opuchnout / opuchat, otéct*.¹⁷³ Chápání dativního tvaru jako slovesného fakultativního volného doplnění benefaktoru ve větách *Na čele mu naběhla / nabíhá žíla, Tvář jí napuchla, Po včelím píchnutí mu natekl / natéká celý obličej, Nohy mu dlouhým chozením opuchly / opuchají* nebo *Pravá ruka mu otekla* umožní popsat význam každého z těchto sloves jediným rámcem ACT(1) (podle parafráze „agens zvětší svůj objem“) také ve větách, v nichž dativní tvar přítomen není, i když jde o tutéž slovesnou lexii. Příklady, které užití jmenovaných sloves bez dativního doplnění dokládají, jsme vyhledali v korpusu SYN2000.¹⁷⁴

V příkladových větách tučně zvýrazňujeme jak sloveso (pro všechna tedy počítáme s rámcem ACT(1)), tak slovo plnící funkci agentu. V některých příkladech vystupuje jako agens „celý člověk“ (př. *Petr natekl*, význam těchto substantiv určení přináležitosti neimplikuje), v přeneseném užití se mohou jako aktor uplatnit i předměty, které zvětšují svůj objem (*Pan Prag – demonstrant – žhář dostal tehdy od příslušníků firem VB a LM pěkně přes držku. Rovněž jeho spis, úřední šanon, svazek č . 27757 / A. o poznání napuchl.*). V případě, že je ve větách bez dativního tvaru aktor slovesa obsazen názvem části těla, je přináležitostní určení tohoto názvu buď realizováno jako atribut (*její nohy / obličej šéfa*),¹⁷⁵ nebo mu odpovídá povrchová nula. Domníváme-li se, že informaci o povrchově nerealizovaném přináležitostním určení můžeme zjistit z kontextu nebo ze situace, doplňujeme toto určení do věty v podobě zástupného symbolu On (např. v první příkladové větě se rozumí, že jde o *její* žíly, z toho, že se hovoří o *jejích* nohou). Jestliže má podle našeho názoru určení přináležitosti všeobecný význam, zastupuje ho symbol Gen (př. *Zlomený prst zpravidla*

¹⁷² Korpus SYN2000 nedokládá ani jedinou větu s imperfektivem *napuchat*, oproti tomu imperfektivní protějšek slovesa *opuchnout* doložen je.

¹⁷³ Další významy těchto sloves (*naběhl na překážku; voda natekla do sklepa* apod.) tu neprobíráme.

¹⁷⁴ Za příklady je uveden identifikátor textu, z něhož věta pochází. Seznam textů, k nimž identifikátory odkazují, srov. Koček a kol. (2000) nebo <http://ucnk.ff.cuni.cz>. Zdroje uvedených příkladů bez dativního tvaru s významem přináležitosti zdaleka nepotvrzují domněnku, že jsou takové věty v češtině „neoprávněným galicismem“ (srov. Šmilauer 1969, 223).

¹⁷⁵ V TG stromě je atribut substantiva reprezentován uzlem zavěšeným na uzlu tohoto substantiva a ohodnocen jako APP, koreferenční vztah v takové větě není (srov. kap. 4.4).

nateče – Čí? – Zlomený prst každého člověka / každému, kdo si zlomí prst).¹⁷⁶

Ale křečové žíly.ACT {On.APP} na jejích nohou naopak **naběhly**. <doc S|NOV|1993|sol1> Potom jsem ovázala pacientce kolem ruky škrtidlo a vydezinfikovala místo vpichu. Jakmile **žila**.ACT {On.APP} **naběhla**, zabodla jsem do ní jehlu a čekala, až z ní vytryskne krev. <doc S|NOV|1996|pece2> Maître Girardin sklonil hlavu v uctivém vyčkávání, až hrabě dokončí svou zdobnou čmáranici, a modravé **žíly**.ACT {On.APP} na jeho skloněném čele, i jindy až nápadně viditelné, **naběhly** ještě víc a dosáhly té vystouplé a naleštěné tvrdosti, která je příznakem arteriosklerózy. <doc S|NOV|1997|tvare> Měl také sklon k podléhání návalům nezadržitelného vzteku; jeho ruměný obličej tehdy nabýval purpurové barvy, modré **oči** {On.APP} **nabíhaly** krví, a do hlasu se navracel dávný pronikavý, divoký tón. <doc S|POP|1992|milosz> Přelétla Richardovy klikyháky a Richard poprvé viděl, jak se zarděla či spíše zrudla a [ona.ACT]¹⁷⁷ **naběhla** vzteky. <doc S|NOV|1994|stavba>

Ten nos ti tak zůstane? zeptala se Marie a sáhla si na špičku mého nosu, **který**.ACT {On.APP} **napuchl** jako rajské jablíčko. <doc S|NOV|1992|ing>¹⁷⁸ „Cože...?“ mrzutě se zeptal Břeta. **Začínal** už pěkně **opuchat** [on.ACT]. <doc S|COL|1985|metracek> Ale Pavel toho hada setřásl do ohně a nic zlého se mu nestalo. Lidé čekali, že [on.ACT] **opuchne** a najednou padne mrtvý. <doc S|NOV|1998|novzakon>

Oči mi při tom vyprávění padnou na ruce pana Vršky a já vidím, že jsou tak veliké, že už žádné nemohou být větší, jejich prsty připomínají špalíky, tak [ony.ACT] {On.APP} kdysi z té dřiny **otekly** – a také ovšem z té nekonečnosti – a už nikdy nesplaskly. <doc S|COL|1997|svestka> Pokud se pamatují, zápletka byla v tom, že jakýsi pán měl klec s papouškem, ta klec s papouškem mu spadla na obličej a **on**.ACT **otekl** do té míry, že ho nikdo nepoznal, a pak chodil mezi lidmi a slyšel, co oni o něm říkají. <doc S|FAC|1995|deniky> Bodnutí žihadlem nám samozřejmě neublíží (pokud nejsme alergičtí, či **neoteče** nevhodná část těla.APP). <doc S|PUB|1996|bv-1> Blažej se díval na koleno, fixované v provizorní Kramerově dlaze. Silně **otékalo** [ono.ACT] {On.APP} a nevypadalo vůbec pěkně.<doc S|SCR|1996|nemoc>

Druhou skupinou sloves, u níž chceme přehodnotit chápání dativního substantiva / zájmena jako agentu a interpretovat ho jako nevalenční BEN s významem přináležitostního určení tělesné části, jsou slovesa s významem rytmického pohybu / zvuku (zpravidla nějakého tělesného orgánu: *cukat, bušit, pulzovat, tepat, tlouct*) nebo pohybu / zvuku signalizujícího nějakou tělesnou obtíž / potřebu (*hučet, kručet, loupat, znít*).¹⁷⁹ Uvedeným postupem chceme analyzovat oba typy vět, které tato slovesa vytvářejí: v prvním větěném typu je pohyb / zvuk přímo připsán nějaké tělesné části (název

¹⁷⁶ Přináležitostní určení se všeobecným / z kontextu nebo situace známým významem je v TG stromě reprezentováno uzlem s lematem Gen / On a ohodnocením APP, který je zavěšen na uzlu nesoucím název části těla (srov. kap. 4.4).

¹⁷⁷ V hranatých závorkách doplňujeme do věty povrchově nerealizovaný subjekt (s významem aktoru).

¹⁷⁸ *Který* odkazuje k názvu tělesné části *nos*, u tohoto názvu v řídicí klauzi je přináležitostní určení realizováno posesivním zájmenem *můj*, do závislé klauze toto určení doplňujeme v podobě zástupného symbolu On k zájmenu *který*.

¹⁷⁹ Zabýváme se slovesy, která uvádí J. Panevová (1998) a autoři *Mluvnice češtiny 3* (1987). Rozdíly naší interpretace vzhledem k interpretaci J. Panevové krátce zmíníme na konci tohoto oddílu. Další významy těchto sloves (*někdo loupá brambory; někdo bušit na vrata; někdo tepe zlato / nepravosti; ryba sebou cukala; z rádia zněla smutná melodie; řeka hučí*) tu neprobíráme.

tělesné části vystupuje v povrchové stavbě těchto vět v pozici nominativního subjektu: *Srdce mu buší, Krev mu buší / tepe ve spáncích, Cukají mu koutky, Žaludek mu kručel*), ve druhém typu vět s těmito slovesy je pohyb / zvuk lokalizován do dané části těla (*Škrábe mu v krku. Kručí mu v žaludku. Loupá mu v kříži. Cuká mu v oku. Buší / tepe mu v hlavě. Zní mu v uších. Hučí mu v uších.*). Pro vyjmenovaná slovesa v prvním typu vět tedy navrhuje rámec ACT(1), pro druhý typ rámec LOC().

Popsání významu jmenovaných sloves v prvním typu vět (*Srdce mu buší...*) rámcem ACT(1) umožní TG strukturu těchto vět ztotožnit s TG strukturou obdobných vět, v nichž se ovšem dativní tvar s významem přináležitosti nevyskytuje. Přináležitostní určení může být v takových větách reprezentováno jak atributem názvu tělesné části (*naše srdce / srdce raněného*),¹⁸⁰ tak povrchovou nulou – v tom případě jde buď o přináležitostní určení se všeobecným významem, nebo je toto určení známo z předchozího kontextu / ze situace.¹⁸¹ Pro většinu uvedených sloves jazykový korpus věty prvního typu (slovesům v nich připisujeme rámec ACT(1)), v nichž dativní tvar s přináležitostním významem nevystupuje, dokládá – srov. níže uvedené příklady. Takové příklady jsme ovšem nenalezli pro sloveso *kručet* – jeho význam je vázán na jedinou konkrétní tělesnou část (*žaludek / břicho*) a dativní tvar je, zdá se, stálou součástí vět s těmito slovesy. I v tomto případě však trváme na tom, že dativní tvar tu má význam přináležitostního určení tělesné části, není proto vyžádán významem slovesa (a v jeho valenčním rámci s ním nepočítáme): slovesu *kručet* tedy rovněž přidělujeme rámec ACT(1).

Uvádíme příkladové věty se slovesy s významem tělesného zvuku / pohybu, v nichž se dativní tvar s přináležitostním významem nevyskytuje. Tyto věty jsme čerpali z korpusu SYN2000:

Joannino.APP srdce.ACT bušilo jako zvon. <doc S|NOV|1996|pece5> Musela jsem se vždycky po pár krocích zastavit, bylo mi špatně od žaludku, plíce se vždycky zkroutily a srdce.ACT {já.APP}¹⁸² bušilo proti odporu a nemohlo to utáhnout.<doc S|NOV|

¹⁸⁰ V TG stromě je uzel reprezentující atribut zavěšen na uzlu názvu tělesné části a ohodnocen funktorem APP.

¹⁸¹ V TG stromě je přináležitostní určení se všeobecným významem reprezentováno uzlem s lematem Gen, který je zavěšen na uzlu názvu tělesné části a ohodnocen jako APP. Je-li informace o přináležitosti doplnitelná z kontextu nebo situace, je přináležitostní určení v TG stromě reprezentováno uzlem se zástupným lematem On a ohodnocením APP.

¹⁸² Do této věty nedoplňujeme zástupné On.APP, ale rovnou já.APP, jak vyrozumíváme z kontextu.

1992|terezka3> *Kůň stál a podupával, jako když buší veliké, nepravidelné srdce.*ACT {On.APP}. <doc S|NOV|1992|noc> *Pár kapek v odvaru z jiných bylin utiší srdce, jestliže [ono.*ACT] {Gen.APP} *nepravidelně buší.*<doc S|NOV|1988|eco>

*V poraněné ruce mu pulsovala ukrutná bolest; zavíral oči, a tu se mu zdálo, že ta bolavá ruka roste, že je velká jako hlava, jako tykev, jako hrnec na vyvážení prádla, a že v celém jejím rozsahu palčivě cuká živé maso.*ACT. <doc S|NOV|1982|krakatit>

*Vítězslav zatím doma ženě, když se uklidnila, barvitě líčil, jak přišel ke chlebu. „Vidíš, jak je hospoda důležité zařízení, tam tepe život.*ACT.“ <doc S|NOV|1994|borivoj> *A přece je to vždy jeden tep, kterým tepe naše.*APP *srdce.*ACT, *a jeden dech, kterým dýcháme v hodinách blažených i v hodinách úzkosti, vzrušení nebo smutku.* <doc S|NOV|1995|fucik> *Než začal vyprávět, máitre Girardin si přetřel dlaní tvář, několikrát si ve všech směrech splošťuje nos, jako by veškeré jeho myšlenky byly soustředěny v krvi, která.*ACT *bolestně tepala v naběhlých žilách v obočí a rozlévala se do rudých skvrn na obličeji.* <doc S|NOV|1997|tvare>

*Jeho kroky ponuře duněly na dlaždicích. Ticho zvyrazňovalo šustění jeho uniformy a jeho protahování bylo příznivé nervovým poruchám: rty se chvěly, žíly.*ACT {On.APP} *na spáncích tloukly, Dudu-Ménar přežvykovala vzduch s nebezpečnou neurvalostí.* <doc S|NOV|1993|sol1> *At' jste to viděl, nebo ne, určitě si dovedete představit, co se stane, když býk vrazí roh hluboko do živého těla, vrtí jím a trhá ránu. Srdce.*ACT *oběti.*APP *přitom stále ještě zběsile tlouče.* <doc S|NOV|1996|smrt>¹⁸³

Méně průkazná je situace u vět, pro jejichž slovesa předpokládáme rámec LOC(): *Škrábe mu v krku. Kručí mu v žaludku. Loupá mu v kříži. Cuká mu v oku. Buší / tepe mu v hlavě. Zní / hučí mu v uších.* Zdá se, že přináležitostní určení je v češtině v tomto typu vět realizováno výhradně dativem. Avšak proto, že se také v tomto typu vět slovesný děj týká osoby pojmenované substantivem / zájmenem v dativu jen zprostředkovaně, právě jako „posesora“ na ději zúčastněné tělesné části, domníváme se, že člen realizovaný dativním tvarem nepatří ani v těchto větách do valenčního rámce slovesa. Dativ chápeme jako povrchovou realizaci významu přináležitostního určení substantiva, které vystupuje v pozici obligatorního lokálního doplnění slovesa – jde o „přesun“ substantivního doplnění ke slovesu.¹⁸⁴

Určením dativního tvaru jako fakultativního volného doplnění benefaktoru se naše pojetí obou uvedených typů vět se slovesy tělesných zvuků / pohybů (*buší mu srdce* a *buší mu ve spáncích*), které jsme právě představili, zásadně liší od výkladu J. Panevové (1998). Tato autorka interpretuje dativní tvar v obou probraných typech vět jako agens

¹⁸³ Spojení *srdce oběti* v poslední příkladové větě je homonymní: forma *oběti* může být interpretována jednak jako genitivní atribut subjektu *srdce* (tuto interpretaci volíme v příkladu), jednak jako dativní objekt slovesa *tlouct* (tento dativní objekt by podle našeho přístupu vyjadřoval právě význam přináležitostního určení substantiva *srdce*).

¹⁸⁴ Toto pojetí nám umožňuje popsat jediným rámcem LOC() např. význam slovesa *hučet* ve větách *Hučelo mu v hlavě* i *V přelidněné hale hučelo jako v úle a vydýchaný vzduch by se dal krájet* (př. ze SYN2000).

slovesného děje. Panevová své rozhodnutí opírá také o paralelnost těchto vět s obdobnými větami, v nichž ovšem místo dativu vystupuje akuzativ (*buší mu srdce jako bolí ho hlava a buší mu ve spáncích jako škrábe ho v krku*). Uznáváme, že touto paralelou je naše interpretace vět se slovesy tělesných pohybů / zvuků, v nichž se vyskytuje dativ, (možná podstatně) oslabena. Při důsledné aplikaci našeho postupu také na věty s akuzativními tvary by totiž význam slovesa *bolet* v uvedené větě musel být popsán rámcem ACT(1), význam slovesa *škrábat* rámcem LOC(). Akuzativ bychom stejně jako dativ v probraných větách chápali jako povrchovou realizaci příslušnostního určení tělesné části (šlo by o případy „posesivního akuzativu“). Takové závěry jsou zřejmě málo přijatelné. Interpretaci dativního tvaru ve větách se slovesy typu *bušit* jako nevalenčního benefaktoru tedy předkládáme spíše jako pracovní hypotézu, jejíž oprávněnost – a to především vzhledem k obdobným větám s akuzativem (*bolet, škrábat...*) – je třeba teprve ověřit.

Za oprávněnější považujeme námi navržený přístup – kdy ve větách s dativním tvarem s významem příslušnostního určení tělesné části, která vystupuje jako (valenční i nevalenční) slovesné doplnění, nestanovíme pro slovesa speciální valenční rámec, ale jejich význam popíšeme stejným valenčním rámcem jako při obsazení této větné pozice jakýmkoli jiným substantivem – u sloves s významem „zvětšit svůj objem“ (*napuchnout...*, u nichž název tělesné části hodnotíme jako agens) i u všech dalších sloves, u nichž se název části těla může vyskytnout v pozici valenčního nebo nevalenčního doplnění (*Do oka mu spadla moucha* apod.). Domníváme se, že v těchto případech představený přístup dostatečně respektuje vztah formy a funkce a podstatně přispívá k jednoduchosti a průhlednosti popisu slovesné valence.

4.3.1.2 Tzv. posesivní dativ a relační substantiva

Názvy tělesných částí, jimiž jsme se dosud zabývali, však nejsou jedinou třídou substantiv, která ve své sémantice implikují význam určení příslušnosti. Dativ s příslušnostním významem se tak může vyskytnout i ve větách, v nichž se název části těla nevyskytuje. Některé takové věty krátce probereme v této kapitole.

Vymezením třídy substantiv, jejichž sémantika přináležitostní určení implikuje a u kterých je tedy s tímto určením nutné počítat jako s jejich valenčním doplněním, se zabývá Piřha (1992). Vedle probraných názvů tělesných částí – zde souhlasíme s Piřhovým tvrzením, že obligatorní APP vyžadují pouze názvy některých tělesných částí (nikoli např. *kůže, brzlík* apod.)¹⁸⁵ – implikují podle Piřhy (1992, 35) obligatorní určení přináležitosti také relační substantiva (jde hlavně o příbuzenská jména jako *otec, dcera, bratr, strýc, děda*, navíc ale také o substantiva jako *přítel, nadřížený...*), dále názvy některých vlastností (*barva, hloubka*) nebo částí (*čtvrtek, zbytek*) a slova „s významem zobrazování“ (*podobizna, kopie*).

Pro naše téma, tedy stanovení sémantických (a syntaktických) funkcí dativu, jsou ze jmenovaných substantiv s obligatorním APP důležitá – kromě probraných názvů části těla – relační substantiva. Dativní tvar ve větách s relačními substantivy tedy stejně jako u názvů tělesných částí interpretujeme vzhledem ke slovesu jako nevalenční doplnění, hodnotíme ho jako benefaktor, do něhož je „přesunut“ význam přináležitostního určení relačního substantiva: *Zemřela mu matka* jako *Zemřela jeho matka*. Význam slovesa v obou příkladových větách popíšeme rámcem ACT(1), uzel reprezentující dativní zájmeno v první větě je ve vztahu koreference s uzlem reprezentujícím povrchově nerealizované přináležitostní určení substantiva *matka* (uzel přináležitostního určení bude mít zástupné lema *On* a ohodnocení APP).

4.3.1.3 Tzv. posesivní dativ a substantiva bez obligatorního určení přináležitosti

Pro dativní tvar ve větách s jinými substantivy než s názvy tělesných částí a relačními substantivy volíme jinou interpretaci: také dativní tvary

---

¹⁸⁵ Piřha tvrdí, že skupinu názvů tělesných částí, které vyžadují APP, nelze vymezit na základě lexikálního významu těchto slov, pokouší se proto o vymezení této skupiny na základě kognitivních kategorií. Ta substantiva, která tvoří jádro kognitivní kategorie názvů částí těla (zhruba několik desítek, např. *hlava, ruka, noha, prsa...*, srov. Piřha 1992, 30), určení přináležitosti vyžadují, naopak názvy nepatřící do centra této kategorie, i když nějakou tělesnou část pojmenovávají, obligatorní APP neimplikují. Toto vymezení podle našeho názoru dobře koresponduje se syntaktickým chováním jednotlivých názvů částí těla v české větě – naším cílem není Piřhovo vymezení upřesňovat ani korigovat. Chceme jen poznamenat, že i když Piřha ukazuje kognitivní základy valence těchto substantiv, chápeme skutečnost, že tato substantiva vyžadují přináležitostní určení, jako jev roviny jazykového významu, roviny TG.

ve větách jako *Zastavily se mu hodinky* nebo *Na sukni se jí udělala skvrna* zřejmě vyjadřují nějaký vztah osoby pojmenované zájmenem v dativním tvaru k předmětům *hodinky / sukni*, domníváme se však, že na základě jazykové formy ani jazykového významu nemůžeme tvrdit, že jde právě o vztah přináležitosti – z věty *Zastavily se mu hodinky* nevíme zcela jistě, že to byly *jeho* a nikoli např. *dědečkovy* hodinky (*Zastavily se mu dědečkovy hodinky*).¹⁸⁶ Ve větách se substantivy, která ve svém významu neimplikují určení přináležitosti (toto určení je však u nich možné jako doplnění fakultativní),¹⁸⁷ tedy podle našeho názoru tento dativní tvar nerealizuje význam přináležitostního určení některého ze substantiv, označuje pouze osobu, v jejíž prospěch / neprospěch se událost vyjádřená větou udála. Tomuto dativnímu tvaru rovněž udělujeme ohodnocení benefaktor, jeho význam ovšem chápeme jako prostě prospěchový, nikoli jako posesivní. Sémantický vztah mezi tímto benefaktorem a doplněním některé z větných pozic nekonstruujeme.¹⁸⁸

Protože dativní tvar, jehož význam není implikován sémantikou slovesa, nelze, vyskytuje-li se ve větě se substantivem bez obligatorního APP, interpretovat jako tvar s přináležitostním významem, domníváme se, že jeho zahrnutí pod tzv. posesivní dativ není opodstatněné. TG strukturu vět s takovým dativním tvarem zachycujeme stejně jako strukturu vět s dativními tvary označovanými jako dativ prospěchový a zřetelový.

---

¹⁸⁶ Naopak v případě vět, v nichž vystupuje název části těla nebo relační substantivum, se domníváme, že vztah přináležitosti mezi tímto substantivem a substantivem / zájmenem v dativu existuje (až na výjimečné případy) vždy: *Klesla mu hlava* (určitě jde o jeho hlavu) stejně také *Podlomily se mu nohy* nebo *Dcera jí odjela na školní výlet*. Dativ ve větách s názvy částí těla a relačními substantivy nevyjadřuje význam přináležitosti pouze v případech, kdy je přináležitostní určení názvu části těla / relačního substantiva v povrchové stavbě věty vyjádřeno jako atributivní rozvití těchto substantiv: *Janina dcera odjela Pavle na školní výlet* (např. „když Pavla hlídala Janinu dceru...“).

¹⁸⁷ Určení přináležitosti jako volné doplnění je možné u všech substantiv, dovolují-li to obsahové vztahy (zpravidla se nehovoří o *mém hromu), srov. také pozn. 166.

¹⁸⁸ Jediným funktorem BEN tedy hodnotíme jak dativ s posesivním významem (tj. dativ realizující význam obligatorního APP názvů částí těla nebo názvů relačních), tak dativ s významem prostě prospěchovým (tj. právě probraný dativ ve větách se substantivy s fakultativním, tedy nevalenčním APP). Zavedení nového (odlišného) sémantického ohodnocení pro posesivní význam (reprezentovaný dativem) se nám však (prozatím) nezdá potřebné – TG zápis vět se substantivy s fakultativním APP jsme od zápisu vět s názvy částí těla a názvy relačními schopni odlišit právě nezachycením koreferenčního vztahu (protože tento vztah podle našeho názoru u prostě prospěchového významu dativu neexistuje): ve větách s prostě prospěchovým dativem posesivní doplnění substantiva, není-li povrchově realizováno, do TG struktury v podobě uzlu se zástupným lematem nedoplňujeme a od uzlu benefaktoru (reprezentujícího dativní tvar) žádná spojnice znázorňující koreferenční vztah nevede.

4.3.1.4 Tzv. dativ zřetelový a prospěchový

Dativ chápaný jako prospěchový a zřetelový označuje stejně jako v posledně probraném typu příkladů osobu, která má ze slovesného děje prostý prospěch / nepospěch. Význam reprezentovaný dativním tvarem není implikován ve významu slovesa, hodnotíme ho tedy jako fakultativní volné doplnění BEN. S „volností“ významu vyjádřeného dativem vzhledem ke slovesu koresponduje fakt, že v povrchové reprezentaci věty zpravidla může být tento význam realizován také akuzativem s předložkou *pro* – dativní forma není určena slovesem. Jako příklady tzv. prospěchového dativu uvádí Šmilauer (1969, 222nn.) věty *Připravila vedle sebe Josefovi židli* (tj. „pro Josefa“), *Mikeš chytil krejčímu Matochovi uprchlého kanárka*, *Narodila se jim holčička* a další, jako příklady tzv. zřetelového dativu *Dítěti nejsou mouchy a mravenci žádnou obtíž* (tj. „pro dítě“), *Václav Karas se jim stával svrchovanou autoritou* apod.

Ještě než se dostaneme k poslednímu typu volného dativu, tzv. dativu sdílnosti, který se od dosud probraných typů volného dativu (tzv. dativu posesivního, prospěchového a zřetelového) výrazně liší, chceme stručně shrnout dosavadní výklad a na několika příkladech ilustrovat rozdíl mezi větami, v nichž dativ hodnotíme jako povrchovou realizaci významu přináležitostního určení některého ze substantiv, a větami, v nichž doplnění reprezentované dativem nestojí k žádnému ze substantiv ve větě ve vztahu přináležitosti a jeho význam vzhledem ke slovesu hodnotíme jako prostě prospěchový. Tato dvojí interpretace dativu je vystavěna na valenčních vlastnostech substantiv.

Stojí-li v některé z větných pozic substantivum, které ve svém významu implikuje význam přináležitosti (tzn. určení přináležitosti je u tohoto substantiva obligatorní, patří do jeho valenčního rámce; v češtině jsou to pouze názvy běžných částí těla a substantiva relační, jejichž centrem jsou příbuzenská jména), interpretujeme význam dativního tvaru (pokud se ve větě vyskytne) jako povrchovou realizaci přináležitostního určení přítomného názvu části těla / příbuzné osoby. Vzhledem ke slovesu hodnotíme význam tohoto dativu jako volné doplnění fakultativní, tedy nevalenční (patří sem centrální případy tzv. dativu posesivního). Fakt, že je

význam obligatorního doplnění substantiva v povrchové stavbě věty často realizován právě takto, tj. jako (dativní) rozvití slovesa, patří ke specifickým češtiny; v jiných jazycích, někdy také v češtině, je přináležitostní určení skutečně realizováno svým primárním prostředkem, tj. jako substantivní rozvití, jako atribut.

Naopak ve větách, v nichž se substantivum s obligatorním určením přináležitosti nevyskytuje, nenacházíme podle našeho názoru pro interpretaci dativu jako dativu s významem přináležitosti dostatečnou oporu a dativ v takových větách hodnotíme jako prostě prospěchový, rovněž nevalenční (spadají sem případy tzv. dativu prospěchového a zřetelového, ale také některé případy dativu posesivního).

Jako dativ realizující význam přináležitostního určení názvu tělesné části / příbuzné osoby tedy chápeme dativní tvar např. ve větách *Klesla mu hlava* nebo *Narodila se jim dcerka*. Zaměníme-li ve druhé větě relační substantivum *dcerka* substantivem bez obligatorního APP *holčička* (ale také např. *koťata...*), interpretujeme dativ podle našeho vymezení jako prostě prospěchový. Podobně spatřujeme prostě prospěchový dativ ve větě *Do bazénu mu spadlo dítě* (podle našeho názoru může jít buď o *jeho bazén*, nebo o *jeho dítě*, popř. jak o *jeho dítě*, tak o *jeho bazén*), naopak dativ ve větě *Do bazénu mu spadla dcerka* jako dativ s významem přináležitosti hodnotíme (jde o *jeho dcerku*, protože toto relační substantivum svým významem vyžaduje určení přináležitosti; zda jde také o *jeho bazén* nejsme stejně jako v předchozím případě schopni z věty zjistit). Jako prostě prospěchový je však třeba hodnotit také dativní tvar ve větách, v nichž sice vystupuje substantivum s obligatorním APP, ale přináležitostní určení tohoto substantiva je již realizováno jeho atributem: př. *Petrovi.BEN spadla Janina.APP dcerka do bazénu* (tj. „když Petr hlídal Janinu dcerku...“). Při porovnání těchto vět vyvstává otázka, zda je přiměřené vázat odlišení posesivního významu dativu od jeho významu prostě prospěchového pouze na lexikální význam (a tedy valenci) substantiva – nosnost přístupu, jehož základní principy jsme v práci nastínili, je třeba teprve ověřit.

4.3.2 Tzv. dativ sdílnosti jako „kontaktní“ prostředek

Jako tzv. dativ sdílnosti je probírána dativní forma, která zpravidla označuje osobu, jíž autor věty svůj projev adresuje, kterou žádá o účast na sdělení – zpravidla jde o dativní formy zájmen 2. osoby.¹⁸⁹ Význam reprezentovaný touto formou má ke slovesnému ději ještě „volnější“ vztah než předchozí typy tzv. volného dativu: domníváme se, že jeho funkcí není významově doplňovat / obohacovat větné jádro, jeho funkce se blíží funkci kontaktního prostředku (mluvčí se obrací k adresátovi textu, který se však na ději vyjádřeném slovesem nijak nepodílí). Význam takového dativního tvaru nejen že není implikován ve významu slovesa, ale nemá ke slovesnému ději ani vztah prospěchu / neprospěchu – na TG rovině mu udělujeme speciální funktor CONT. Výklady o dativní formě s tímto významem patří podle našeho názoru spíše do oblasti pragmatiky.

---

¹⁸⁹ Příklady, které uvádí Šmilauer (1969, 223): *Ale to vám.CONT byla zábava, Tak vám.CONT měl král v paláci dva psy*, př. s dativem zájmena 1. os.: *A to je mi.CONT čistá historie*; př. ze SYN 2000: *Mně ti.CONT tak hučí v hlavě*.

4.4 K TG zápisu vět s probranými typy dativního doplnění

Na závěr výkladu o sémantických a syntaktických funkcích, které substantivum / zájmeno v dativním tvaru plní jako slovesné rozvití v české větě, chceme krátce představit schematizaci zápisu TG struktury věty, jak je obvyklá ve FGP. TG struktura věty se ve FGP zachycuje pomocí stromové struktury, tzv. závislostního stromu: autosémantická slova věty vystupují jako uzly stromu, synsémantika jsou „připojena“ k odpovídajícím autosémantikům (např. předložky k substantivům, podřadicí spojky k řídicímu uzlu závislé klauze apod.). Každé dva uzly jsou v závislostním stromu spojeny právě jednou cestou (hranou). Spoje, kterými znázorňujeme vztah koreference mezi uzly (srov. pozn. 122), nereprezentují závislostní vztah – na rozdíl od závislostní hrany (plná čára) jsou zakresleny přerušovanou šipkou / čarou.

Uspořádání uzlů v závislostním stromě plyne z pojetí slovesa jako větného jádra: uzel reprezentující finitní tvar slovesa (slovesa řídicí věty) vystupuje jako vrchol stromu, povrchová forma je zde zastoupena infinitivním lematem. Na uzlu slovesa jsou „zavěšeny“ uzly jeho rozvití (tj. uzly reprezentující povrchový subjekt, objekt atd., takový uzel je „dcerou“ slovesného uzlu) – slovesná rozvití jsou rovněž lematizována, v TG stromě tedy nevystupují povrchové formy jednotlivých (ohebných) slov. V případě, že funkci slovesného rozvití plní závislá klauze, je na slově, které tato klauze rozvíjí, „pověšen“ uzel řídicího slovesa závislé klauze, na něm pak další členy této klauze. Pořadí slovesných rozvití se řídí podle pravidel hloubkového slovosledu.

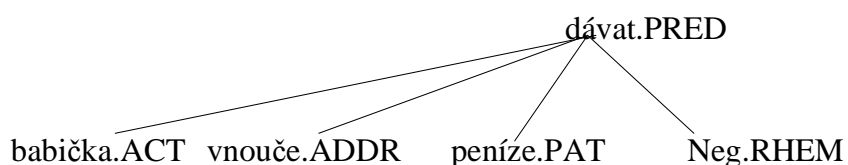
Funkce slova ve větě je připsána ve formě funktoru k uzlu reprezentujícímu toto slovo: řídicí sloveso věty je ohodnoceno funktozem PRED, další uzly např. ACT, PAT, LOC atd., jak je v diplomové práci uvádíme. Povrchově nerealizované valenční pozice (slovesa i substantiva) jsou ve stromové struktuře reprezentovány uzlem se zástupným lematem, např. Gen, On, Ten. Negovaná slovesná forma je na TG rovině

reprezentována dvěma uzly, uzlem slovesa a uzlem negace (s lematem Neg a funktoem RHEM).¹⁹⁰

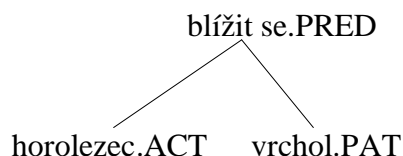
4.4.1 TG zápis vět, v nichž dativ plní prototypickou funkci

Nyní uvedeme příklady TG zápisu vět, v nichž některému ze slovesných doplnění odpovídá v povrchové stavbě věty dativní tvar. První dva příklady se vztahují k větám, v nichž dativ vystupuje ve své prototypické funkci, jako adresát a jako patiens – tyto funkce dativu jsme krátce představili v kap. 4.1. Zde i v dalších odstavcích budeme rozebírat (tytéž nebo mírně upravené) věty, kterými jsme v předchozích kapitolách jednotlivé funkce dativu dokládali.

Př. 1 *Babička vnoučatům peníze nedává.*

Př. 2 *Horolezci se blížili vrcholu.*

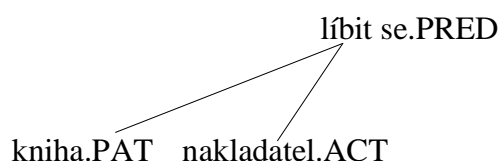
4.4.2 TG stromy reprezentující věty s dativním agentem

TG zápis vět s dativním agentem se v podstatě nijak neliší od TG zápisu vět, v nichž dativ plní funkce prototypické. Př. 3, 4 a 5 se vztahují ke kap. 4.2.5, v níž jsme probrali dativní agens u plnovýznamových sloves – uvádíme tři stromy reprezentující větu se slovesem *líbit se*. V prvním případě (č. 3) plní funkci patientu substantivum, ve druhém (č. 4) závislá klauze. V povrchové reprezentaci čtvrté věty není navíc vyjádřen agens děje – interpretujeme ho jako všeobecný: v TG struktuře je reprezentován uzlem se zástupným lematem Gen. Ve třetím příkladu (č. 5) vystupuje v pozici

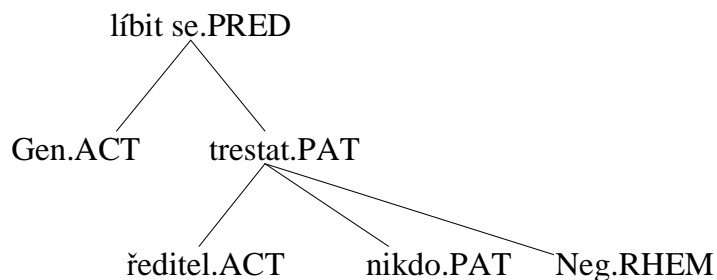
¹⁹⁰ Shrnutí jsme tu jen nejzákladnější charakteristiky TG stromů, ty, které podle našeho názoru dostatečně vysvětlují následující příklady. Blíže k TG reprezentaci srov. Hajičová – Panevová – Sgall (2001; 2002, 87nn.), také Sgall (1998).

patientu infinitiv – TG zápis této věty uvádíme především pro ilustraci zachycení koreferenčního vztahu kontroly. Kontrola je vztah referenční závislosti mezi členem kontrolujícím („Controller“, je jím jedno ze slovesných doplnění) a kontrolovaným („Controllee“, je jím vždy nevyjádřený subjekt závislého infinitivu) – srov. Panevová (1996), Kučová a kol. (2003), zde pozn. 122. V příkladové větě vystupuje jako kontrolující člen aktor slovesa *líbit se*, kterému v povrchové stavbě věty odpovídá dativní tvar (*Petrovi*), subjekt infinitivu (v příkladu odpovídá tomuto subjektu funkce ACT) je v TG stromě reprezentován zástupným lematem Cor. Vztah kontroly je znázorněn přerušovanou šipkou, vedoucí od kontrolovaného členu ke kontrolujícímu; s koreferencí se setkáme ještě v příkladu 12.

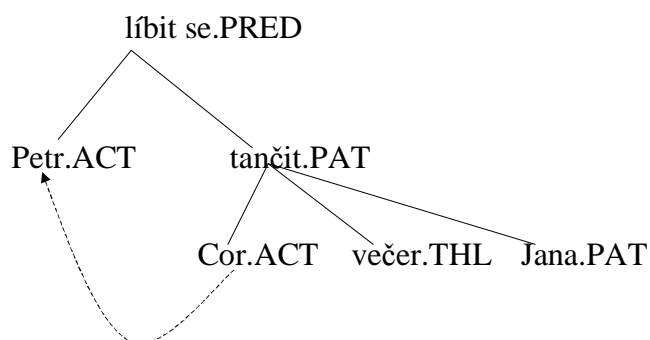
Př. 3 *Kniha se nakladateli líbila.*

Př. 4 *Líbilo se, že ředitel nikoho netrestal.*

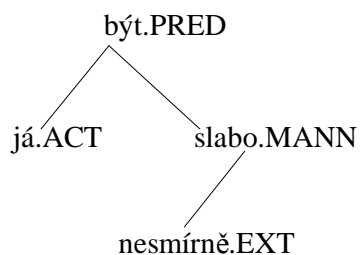
Př. 5 *Petrovi se líbilo tančit celý večer s Janou.*

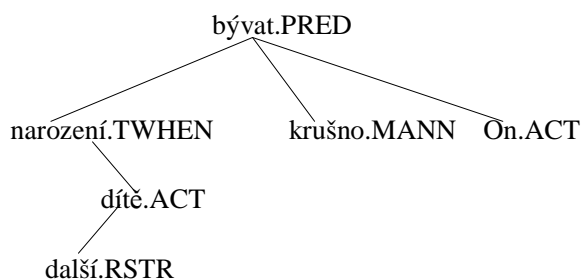
TG zápis vět s ostatními probranými plnovýznamovými slovesy – at' dvouvalenčními, nebo jednovalenčními –, která svůj agens realizují dativním tvarem, se řídí podle představených principů a od uvedených stromů se zásadně neliší.

Příklady 6 až 13 ilustrují TG zápis vět s dativním agentem, jejichž významovým centrem je sloveso *být* spolu s adverbium (větněčlenskou funkci tohoto adverbium hodnotíme jako predikativ; srov. kap. 4.2.6). V šesté, sedmé a osmé příkladové větě vystupuje jako predikativ adverbium, které se slovesem *být* vyjadřuje jedině subjektivní stav agentu, predikativ hodnotíme jako obligatorní volné doplnění způsobu MANN (srov. 4.2.6.1.1). Zatímco je v šestém příkladu agens v povrchové stavbě věty přítomen, v dalších dvou příkladech vyjádřen není. V sedmém příkladu není agens, jak se domníváme, v povrchové stavbě věty vyjádřen proto, že je účastníkem komunikace znám z kontextu / ze situace (agens je v TG stromě reprezentován uzlem se zástupným lematem On). V příkladu osmém jde podle našeho názoru o agens se všeobecným významem (tj. „v Praze bylo blaze těm, kdo tam žili“; v TG stromě je všeobecný agens přítomen v podobě uzlu se zástupným lematem Gen). Adverbium *ošklivo*, vystupující v pozici predikativu v př. 9 a 10, může v konstrukci se slovesem *být* vyjadřovat jak subjektivní stav agentu (př. 9), tak stav prostředí (př. 10) – ke konstrukcím s těmito adverbii srov. odd. A v kapitole 4.2.6.1.2. Jak stav agentu, tak stav prostředí (přesněji, počasí) vyjadřuje v konstrukcích se slovesem *být* také problematická skupina slov *horko / zima...* – protože jsme ale při analýze těchto konstrukcí nedospěli ke konečnému řešení, jejich TG zápis zde neuvádíme (srov. odd. B uvedené kap.). Př. 11 a 12 zachycují TG strukturu vět, v nichž predikativy hodnotíme funktorem DPHR (jako závislé části fráze; srov. 4.2.6.2.1). V posledním TG stromě konstrukce se slovesem *být*, v jejíž povrchové stavbě je agens reprezentován dativním tvarem (zároveň jde o poslední příklad věty s dativním agentem vůbec), jsme doplnili uzel se zástupným lematem Ten (místo elidovaného *let / roků*), který vystupuje jako řídicí uzel číselného výrazu – jde o konstrukci vyjadřující stáří agentu (srov. 4.2.6.2.2).

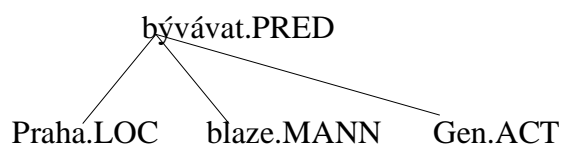
Př. 6 *Bylo mi nesmírně slabo.*

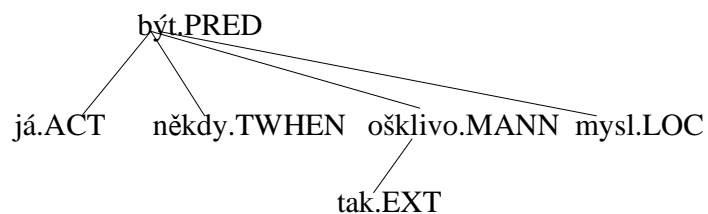
Př. 7 *Po narození dalšího dítěte bývalo krušno.*

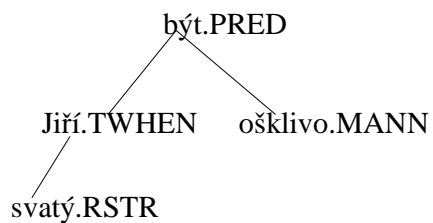
Př. 8 *V Praze bývávalo blaze.*

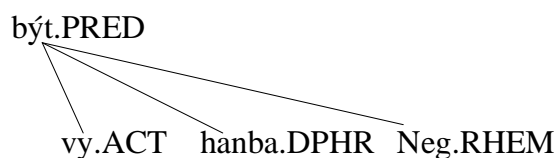
Př. 9 *Mně je někdy tak ošklivo v mysli.*

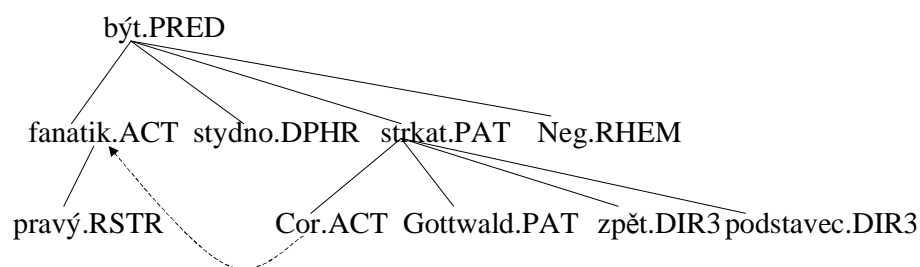
Př. 10 *Po svatém Jiří bude ošklivo.*

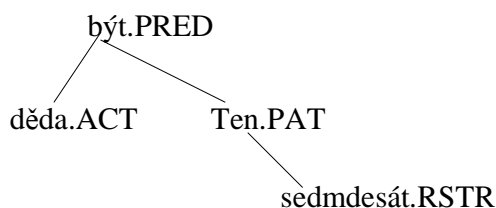
Př. 11 *Není vám hanba?*

Př. 12 *Pravým fanatikům není stydno strkat zpět na podstavec Gottwalda.*

Př. 13 *Dědovi je sedmdesát.*

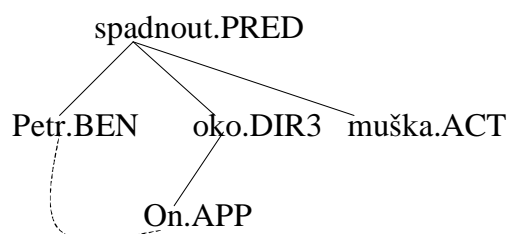

4.4.3 TG zápis vět, v nichž dativ vystupuje jako volné doplnění

V poslední části této kapitoly představíme TG strukturu vět, v nichž dativ plní funkci doplnění nevalenčního (kap. 4.3). Ve větách 14 až 17 a ve větě 20 chápeme dativní tvar jako povrchovou realizaci přináležitostního určení substantiva, jehož sémantika takové určení implikuje. Přináležitostní určení substantiva není v povrchové stavbě věty vyjádřeno jako substantivní rozvití, ale jako dativní rozvití slovesa – tomuto dativu s přináležitostním významem přidělujeme statut nevalenčního benefaktoru. Přináležitostní určení substantiva je v TG struktuře realizováno uzlem se zástupným lematem On a fakt, že jeho význam je vyjádřen dativem, je ve stromu vyznačen přerušovanou čarou – tento vztah považujeme za zvláštní typ koreference (zachycením přerušovanou čarou se tento vztah odlišuje od vztahu kontroly, znázorňovaného přerušovanou šipkou).

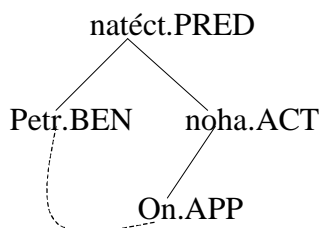
Substantiva s obligatorním určením přináležitosti obsahují také věty 18, 19 a 23. Věty 18 a 19 se od právě probraných vět (14 až 17 a 20) liší v tom, že v nich dativní tvar s přináležitostním významem nevystupuje. V příkladu 18 není přináležitostní určení subjektu *žíly* (jehož TG funkci hodnotíme jako ACT) vyjádřeno ani atributem tohoto substantiva, ani dativním rozvitím slovesa: protože však věta hovoří o žílách na *matčiných* nohou, rozumíme, že jde o *matčiny* žíly. Povrchově nerealizované přináležitostní určení substantiva *žíly* doplňujeme do TG struktury této věty v podobě uzlu se zástupným lematem On (srov. pozn. 170). Jinak chápeme přináležitostní určení substantiva *srdce* ve větě 19: předpokládáme, že povrchově nerealizované přináležitostní určení tohoto substantiva má všeobecný význam (tj. „srdce každého člověka / nemocného“), toto určení je ve stromě reprezentováno uzlem s lematem Gen. I když je ve větě 23 přítomno substantivum s obligatorním APP (*dcerka*), význam přítomného dativního tvaru (*Petrovi*) nehodnotíme jako posesivní, ale jako prostě prospěchový – domníváme se totiž, že dativní tvar nevyjadřuje přináležitostní význam proto, že je tento význam realizován atributem substantiva *dcerka* (uzlu odpovídajícímu dativnímu tvaru přidělujeme funktor BEN, tento uzel však není s žádným uzlem v koreferenčním vztahu). Prostě prospěchový význam má také dativní tvar ve větách 21, 22, 24 a 25: věty 21, 22 a 24 obsahují substantiva, která přináležitostní určení ve svém významu neimplikují, dativ *Josefovi* v př. 25 je synonymní s předložkovým akuzativem *pro Josefa*. Poslední příklad, č. 26, zachycuje TG strukturu věty s tzv. dativem sdílnosti (srov. 4.3.2).

Př. 14 *Petrovi spadla do oka muška.*

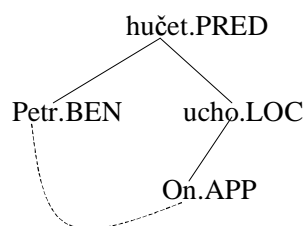
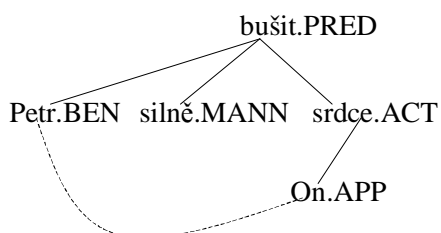

Př. 15 Petrovi natekla noha.

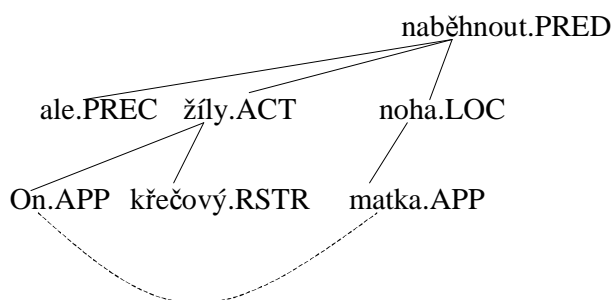

Př. 16 Petrovi silně bušilo srdce.

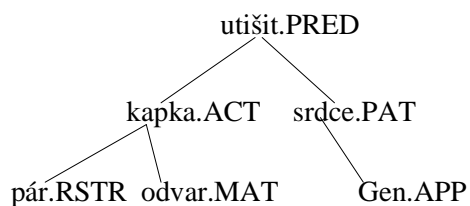
Př. 17 Petrovi hučí v uších.

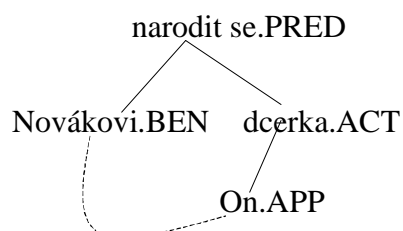
Př. 18 Ale křečové žíly na matčiných nohou naběhly.

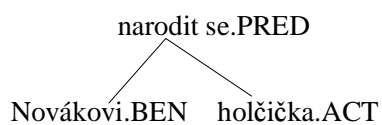
Př. 19 Pár kapek odvaru z jiných bylin utiší srdce.

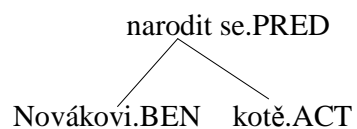
Př. 20 Novákovým se narodila dcerka.

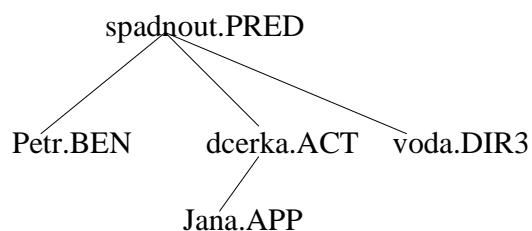
Př. 21 *Novákovým se narodila holčička.*

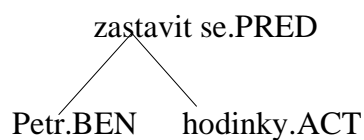
Př. 22 *Novákovým se narodila koťata.*

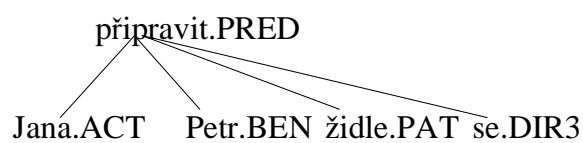
Př. 23 *Petrovi spadla Janina dcerka do vody.*

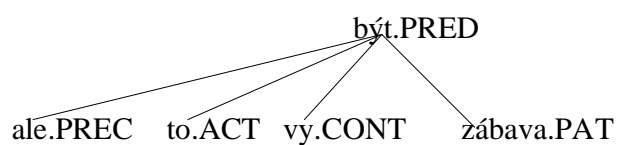
Př. 24 *Petrovi se zastavily hodinky.*

Př. 25 *Jana připravila Petrovi vedle sebe židli.*

Př. 26 *Ale to vám byla zábava!*

5 Závěr

V diplomové práci jsme se věnovali některým sémantickým a syntaktickým funkcím prostého dativu jako doplnění slovesa. Vlastní analýze dativních funkcí jsme v kapitole 2 předeslali výklad základních postulátů funkčního generativního popisu, jehož teoretického rámce i terminologie diplomová práce využívala. Představili jsme systém rovin jazykového systému i pojetí hloubkové stavby věty jako závislostní struktury, jejímž centrem je sloveso. Ve třetí kapitole jsme se snažili nastínit vývoj názorů na pojetí pádové kategorie v české lingvistice od 30. let 20. století do dneška. Vedle koncepcí českých autorů jsme uvedli také ty příspěvky cizích lingvistů, které – jak se domníváme – názory české jazykovědy podstatněji ovlivnily.

Ke zvolenému tématu práce, funkcím adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty, jsme přistoupili v kapitole čtvrté. V její první části jsme se krátce zmínili o prototypických funkcích dativu: dativnímu tvaru substantiva ve větněčlenské pozici nepřímého objektu slovesa odpovídá na TG rovině zpravidla funkce adresátu. Dativní tvar jako jediný předmět slovesa – hovoří se také o dativu přímého předmětu – bývá hodnocen jako *patiens*.

Hlavní část čtvrté kapitoly, kap. 4.2, byla věnována případům, kdy dativní tvar substantiva plní funkci agentu slovesného děje. Pro identifikaci dativního tvaru jako agentu jsme formulovali dvě pracovní kritéria: upřednostnili jsme interpretaci podle významu před ohodnocením na základě formy a tuto interpretaci jsme stvrdili parafrází větou, v níž jsou jednotlivé sémantické funkce realizovány prototypicky. V češtině vyjadřují agens pouze dativní formou jednak některá plnovýznamová slovesa (př. *Kniha se nakladateli líbila.*), jednak konstrukce se slovesem *být* (*Petrovi bylo smutno.*). Z hlediska větněčlenského hodnotíme dativní tvar s významem agentu v obou typech vět jako objekt slovesa. Sémantikou těchto plnovýznamových sloves i konstrukcí se slovesem *být* je dáno, že agens není aktivním účastníkem děje, ale spíše pasivním nositelem stavů / proživitelem pocitů vyvolaných dějem. Pasivita agentu se v povrchové

stavbě věty odráží právě v jeho realizaci dativním objektem, nikoli nominativním subjektem, jak je v české větě běžné.

V povrchové stavbě věty, jejímž základem je sloveso s dativní realizací agentu, nemusí být dativní tvar s tímto významem přítomen: jedná se o případy, kdy je význam této pozice znám z kontextu / ze situace nebo je míněn jako všeobecný. Realizaci všeobecného agentu povrchovou nulou nepřipouštějí všechna slovesa / všechny konstrukce: všeobecný význam může vyjádřit také např. substantivum *člověk* (*Člověku je takového chudáka líto.*).

Plnovýznamová slovesa, která vyjadřují agens jedině dativem, jsme podrobně analyzovali v kapitole 4.2.5. Nejprve jsme je rozdělili do dvou skupin podle počtu členů jejich valenčního rámce. Dvouvalenční slovesa (4.2.5.1) jsme dále roztřídili podle typů rámce: probrali jsme dvouvalenční slovesa s dativním agentem, jimž odpovídá šestnáct valenčních rámců. Jako nejpočetnější se ukázala skupina sloves, která mají v rámci kromě dativního agentu *patiens* primárně realizovaný nominativem. Všech šestnáct rámců nyní v přehledu uvedeme, za rámcem stojí výčet sloves / slovesných lexií, jichž se rámec týká, a číslo kapitoly, kde byla slovesa s daným rámcem probrána. Je však třeba upozornit na to, že přiřazení sloves k rámcům, která se liší jen druhou (popř. třetí) alternativou realizace funkce PAT, se může na základě rozsáhlejšího materiálového výzkumu změnit.

ACT(3) PAT(1 / inf / sent) *hodí se_n, hnusí se, lahodí, líbí se_n, nezdá se_n, oškliví se, protiví se_n, přičí se_n, vyhovuje_n, zalíbí se_n, zamlouvá se, zhnusí se, znechutí se, znelíbí se, zoškliví se, zprotiví se* (4.2.5.1.1.A);
daří se_n, podaří se, poštěstí se_n, povede se, vyvede se (4.2.5.1.1.B);

ACT(3) PAT(1) *vede se_n, vydaří se* (4.2.5.1.1.B);

ACT(3) PAT(1 / inf) *chutná_n, jde_n, konvenuje_n, zdaří se* (4.2.5.1.1.A / B);

ACT(3) PAT(1 / sent) *dochází_n, dojde_n, imponuje, vybaví se, vybavuje se_n* (4.2.5.1.1.A / C);

ACT(3) LOC() *dařit se_o, líbit se_o, vést se_o, zalíbit se_o* (4.2.5.1.1.A / B);

ACT(3) PAT(2) *zželí se* (4.2.5.1.2.i);

ACT(3) PAT(2 / inf) *zachce se* (4.2.5.1.2.i);

ACT(3) PAT(2 / sent) *dostane se_n, dostává se_n* (4.2.5.1.2.i);

ACT(3) PAT(o+4 / inf / sent) *běží_n, jde_o, jedná se_n* (4.2.5.1.2.ii);

ACT(3) PAT(na+6 / sent) *záleží_n, nesejde_n* (4.2.5.1.2.iii);

ACT(3) PAT(o+6 / sent) *sní se* (4.2.5.1.2.iv);

ACT(3) PAT(po+6 / sent) *stýská se, zasteskne se* (4.2.5.1.2.v);

ACT(3) PAT(s+7) *poštěstí se_o* (4.2.5.1.2.vi);

ACT(3) PAT(na+num) *jde_q* (př. *jde mu na padesát*) (4.2.5.1.2.vii);

ACT(3) PAT(sent) přijde_n, připadá_n, připadne_n, zdá se_o, zdává se_o
(4.2.5.1.3);
ACT(3) MANN(adv) daří se_p, dělá se_n, udělá se_n, vede se_p (4.2.5.1.4).

Podstatně méně jsou v češtině zastoupena slovesa, u nichž je dativní agens jediným valenčním doplněním (4.2.5.2) – jsou to slovesa s významem obratu ve fyzickém / psychickém stavu agentu: *otrne*, *přeskakuje_n*, *přeskočí_n*, *přitěžuje se*, *přitíží se*, *svítá_n*, *svítne_n*, *uleví se*, *ulevuje se*, *zaskočí_n*. Jen na okraj, mimo téma naší práce, jsme zmínili také jednovalenční slovesa, jejichž agens je realizován předložkovým dativem: *dojde_o*, *dochází_o* a *schyluje se_n*.

Konstrukce se slovesem *být*, v nichž agens může být realizován rovněž jedině dativem, se od probraných plnovýznamových sloves liší v tom, že jejich sémantickým jádrem není samo sloveso, ale sloveso ve spojení s neslovesným výrazem. V diplomové práci (kap. 4.2.6) jsme se věnovali hlavně konstrukcím, v nichž se *být* pojí s adverbium. Toto adverbium neoznačujeme jako součást slovesně-jmenného predikátu, jak je v české lingvistice běžné, ale v souladu s pojetím *Mluvnice češtiny* hodnotíme jeho větněčlenskou funkci ve všech případech jako predikativ.

Nejdřív jsme probrali konstrukce, které vyjadřují subjektivní pocit / stav agentu (4.2.6.1). Tento význam jsme identifikovali jako jediný význam konstrukcí se slovesem *být* a některým z adverbíí *bídně*, *blaze*, *divně / divno*, *dobře*, *hořce / hořko*, *krušno*, *lehce / lehko*, *mdlo*, *nevolno*, *příjemně / příjemno*, *slabo*, *sladce / sladko*, *smutně / smutno*, *špatně*, *teskno*, *těžko*, *trapně / trapno*, *úzko*, *veselo* nebo *zle*. Nebyl-li dativní tvar s významem agentu v povrchové stavbě těchto konstrukcí přítomen, musel být podle našeho názoru znám z kontextu / situace nebo byl míněn jako všeobecný. Slovesu *být* jsme v těchto konstrukcích přidělili valenční rámec ACT(3) MANN(adv).

Stejný význam mají také konstrukce se slovesem *být* a adverbii *hezky*, *ošklivo / ošklivě* a *pěkně*. Vedle subjektivního pocitu / stavu agentu mohou tyto konstrukce ovšem označovat také stav počasí / prostředí. V tomto druhém významu agens implikován není, pro sloveso *být* jsme sestavili rámec MANN(adv). Obdobný dvojí význam předpokládáme také pro spojení slovesa *být* se slovy *horko*, *chladno*, *teple*, *vedro* nebo *zima*.

Komplikovaná – a stále otevřená – otázka slovnědruhové příslušnosti těchto slov nám prozatím znemožnila sestavit valenční rámec také pro tyto konstrukce.

Konstrukce se slovesem *být*, v nichž predikativ hodnotíme jinak než obligatorní volné doplnění způsobu, jsme uvedli v kap. 4.2.6.2. Šlo především o případy, v nichž predikativ a *být* vytvářejí jedinou významovou jednotku, frazém. Za frazém považujeme spojení slovesa *být* s adverbii *hanba*, *stydno*, *líto* a modálními adjektivy / adverbii *možno*, *nutno*, *libo* a *třeba*. Pro spojení *být* a *hanba* / *stydno* uvažujeme o dvou významech s dativním agentem (ACT(3) DPHR(*hanba* / *stydno*) a ACT(3) DPHR(*hanba* / *stydno*) PAT(inf)), pro *být* a *líto* s významem jediným (ACT(3) DPHR(*líto*) PAT(1 / 2 / sent)). S obdobným rámcem jsme počítali také pro *být* v konstrukcích s modálními predikativy.

Dativní tvar s významem agentu se kromě dvou probraných typů vět (s plnovýznamovými slovesy a se spojením slovesa *být* s adverbiiem) vyskytuje také v konstrukcích s tzv. dispoziční modalitou. Základem těchto konstrukcí je reflexivní tvar sloves, která běžně realizují agens nominativním subjektem, v daném případě se ovšem podílejí na jazykovém ztvárnění situace, v níž agens vystupuje spíše jako pasivní účastník. Se ztrátou aktivity agentu koresponduje jeho odsunutí z centrální subjektové pozice. Konstrukcemi s dispoziční modalitou jsme se v práci podrobněji nezabývali.

Ve třetí části čtvrté kapitoly se náš úkol od úkolu v předchozí části výrazně lišil: zatímco v kap. 4.2 jsme si předem určili, že se budeme zajímat o případy, kdy dativnímu objektu odpovídá v hloubkové struktuře funkce agentu, a snažili se o široký výčet sloves / konstrukcí s takovou realizací této sémantické funkce, šlo nám v kap. 4.3 o stanovení sémantické funkce dativního tvaru, který je na rovině povrchové syntaxe reprezentován tzv. volným dativem, tj. dativem adverbiiálního typu. O vymezení množiny sloves, u nichž se takový tvar může vyskytnout, jsme se přitom nepokoušeli – už proto ne, že tzv. volný dativ jako doplnění nevyžádané sémantikou slovesa pravděpodobně nepodléhá silným distribučním omezením.

Šmilauerovy typy tzv. volného dativu, které nám byly východiskem, jsme svým rozbořem přehodnotili. Posesivní význam, tj. význam „posesora“

nějakého předmětu / osoby, přiznáváme dativnímu tvaru pouze v případě, vystupuje-li ve větě společně se substantivem, které ve své sémantice implikuje přináležitostní určení. Z českých substantiv, která určení přináležitosti vyžadují (toto volné doplnění tedy patří do jejich valenčního rámce), nás zajímaly především názvy „základních“ částí těla a příbuzenská jména. Primárním prostředkem realizace přináležitostního určení jako substantivního doplnění je, jak se domníváme, shodný / neshodný atribut. Pro češtinu je však typické, že význam přináležitostního určení názvu tělesné části / příbuzné osoby je realizován jako dativní doplnění slovesa. Jde o „přesun“ substantivního doplnění do pozice doplnění slovesného, o případ asymetrie mezi rovinou hloubkové a povrchové větné stavby. Vzhledem k tomu, že dativní tvar není v těchto případech vyžádán sémantikou slovesa, hodnotíme doplnění reprezentované tímto tvarem ve vztahu ke slovesu jako fakultativní volné, tedy nevalenční doplnění benefaktor.

Dativní tvar ve všech ostatních případech, tj. nevystupuje-li ve větě substantivum s obligatorním určením přináležitosti, interpretujeme jako prostě prospěchový, ne posesivní. Podle našeho vymezení tedy mají prostě prospěchový význam nejen tzv. dativ zřetelový a prospěchový, ale také některé případy běžně řazené k tzv. dativu posesivnímu (např. *Zastavily se mu hodinky*). Také dativ s prostě prospěchovým významem hodnotíme jako benefaktor, jako nevalenční doplnění slovesa.

Poslední typ tzv. volného dativu, tzv. dativ sdílnosti, rovněž není podle našeho názoru vyžádán sémantikou slovesa. Tento dativ sémanticky nerozvíjí větné jádro, jeho funkci ve větě chápeme spíše jako funkci „kontaktovou“. Doplnění reprezentované tzv. dativem sdílnosti tedy nezařazujeme do valenčního rámce slovesa, udělujeme mu zvláštní ohodnocení CONT. Naše přehodnocení typů tzv. volného dativu nabízíme jako hypotézu, jejichž nedostatků – především úzké vazby vymezení přináležitostního významu nevalenčního dativu na substantivní valenci – si jsme vědomi. Udržitelnost tohoto subtilního rozlišení by bylo třeba ověřit v komplexnější studii.

Před závěrem diplomové práce, v kap. 4.4, jsme se ještě krátce zastavili u schematizace zápisu tektogramatické struktury věty. Spíše pro

ilustraci jsme uvedli příklady tektogramatické struktury všech probraných typů vět s dativním rozvitím.

Diplomová práce, v níž jsme se zaměřili především na slovesa, u nichž dativní objekt plní funkci agentu, a stručněji také na stanovení sémantických funkcí tzv. volného dativu, zdaleka nemohla vyčerpat širokou problematiku stanovení funkcí adverbálního dativu v povrchové a hloubkové stavbě české věty. Dalšími tématy, která se týkají funkcí dativu a jejichž vyřešení se nám zdá pro studium vztahu obou syntaktických rovin podstatné, jsou např. vymezení hranice mezi dativním tvarem jako adresátem a dativem ve funkci benefaktoru nebo rozlišení dativu jako benefaktoru od konatelské funkce tohoto tvaru v české větě.

6 Seznam zkratk užitých v textu

ACT	konatel / aktor / agens (<i>aktant</i>)
ADDR	adresát (<i>aktant</i>)
AIM	účel (<i>volné doplnění</i>)
APP	přináležitost (<i>substantivní volné doplnění</i>)
BEN	prospěch / benefaktor (<i>volné doplnění</i>)
CAUS	příčina (<i>volné doplnění</i>)
CONT	„kontaktový“ prostředek (TG funkce tzv. dativu sdílnosti; <i>volné doplnění</i>)
CRIT	kritérium (<i>volné doplnění</i>)
DIR1	směr „odkud“ (<i>volné doplnění</i>)
DIR3	směr „kam“ (<i>volné doplnění</i>)
DPHR	závislá část frazému
EFF	výsledek / efekt (<i>aktant</i>)
EXT	míra (<i>volné doplnění</i>)
FGP	funkční generativní popis
GVV	gramatický větný vzorec
LOC	místo „kde“ (<i>volné doplnění</i>)
MANN	způsob (<i>volné doplnění</i>)
ORIG	původ / origo (<i>aktant</i>)
PAT	patiens (<i>aktant</i>)
PREC	TG ohodnocení navazovacích prostředků
PRED	řídící sloveso
RHEM	TG ohodnocení slov s funkcí rematizátoru
RSTR	restriktivní atribut (<i>substantivní volné doplnění</i>)
SSČ	<i>Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost</i> (viz seznam literatury)
SVV	sémantický větný vzorec
SYN2000	<i>Český národní korpus – SYN2000</i> (viz seznam literatury)
TG	tektogramatický (př. TG rovina – tektogramatická rovina)
THL	časový úsek „jak dlouho“ (<i>volné doplnění</i>)
TWHEN	čas „kdy“ (<i>volné doplnění</i>)

7 Seznam literatury

- BAUER, J. – GREPL, M. (1975). *Skladba spisovné češtiny*. Druhé vydání. Praha, SPN.
- BĚLIČOVÁ, H. (1982). *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Praha, Academia.
- BÉMOVÁ, A. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1989). Znovu k významu prostých a předložkových pádů. *Slovo a slovesnost*, 50, 128–136.
- ČECHOVÁ, M. a kol. (1996). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha, ISV.
- Český národní korpus – SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- DANEŠ, F. (1971). Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní. In: *Miscellanea Linguistica*. Ostrava, Profil, s. 131–138.
- DANEŠ, F. (1977). K otázce větných členů. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 281–288.
- DANEŠ, F. (1985). *Věta a text*. Praha, Academia.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1987). *Větné vzorce v češtině*. Druhé vydání. Praha, Academia.
- DOKULIL, M. (1941). Morfologické kategorie pasiva ve spisovných jazycích severských ve srovnání se spisovnou češtinou. In: *Hrst studií a vzpomínek*. Brno, s. 77 – 99.
- DOKULIL, M. (1958). K otázce morfologických protikladů. *Slovo a slovesnost*, 19, s. 81–103.
- DOKULIL, M. (1967). K pojetí morfologické kategorie. *Jazykovedný časopis*, 18, s. 13–36.
- DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958). K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha, ČSAV, s. 231–246.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha, NLN.
- ERHART, A. (1982). *Indoevropské jazyky*. Praha, Academia.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998). *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2001). *Manuál pro tektogramatické značkování*. Verze IV. Praha, MFF UK.

- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002). *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. I. svazek – teoretická lingvistika*. Praha, Karolinum.
- HAUSENBLAS, K. (1958). Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování. *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury*, II, s. 23–51.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1996). *Stručná mluvnice česká*. 25. vydání. Praha, Fortuna.
- HRABĚ, V. (1964). K otázce nepřímého subjektu v ruské skladbě. *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury*, VIII, s. 45–49.
- HRABĚ, V. (1978). K problematice větných členů, zvláště v ruštině. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 266–269.
- HRBÁČEK, J. a kol. (1997). *Mluvnické rozborů a cvičení v češtině*. Praha, Karolinum.
- ILEK, B. (1954). Volba a postavení subjektu v ruštině a v češtině. In: *Studie a práce lingvistické*, I. Praha, ČSAV, s. 275–295.
- JAKOBSON, R. (1936). Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 6, s. 240–288.
- KARLÍK, P. (2000). Hypotéza modifikované valenční teorie. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 170–189.
- KOCEK, J. a kol. (eds.) (2000). *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. Praha, FF UK – ÚČNK.
- KONEČNÁ, D. (1960). Poznámky k významům „izolovaných“ pádů v současné spisovné češtině. *Slovo a slovesnost*, 21, s. 24–33.
- KOPEČNÝ, F. (1958). *Základy české skladby*. Praha, SPN.
- KOŘENSKÝ, J. (1972). *Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině*. Praha, Academia.
- KOŘENSKÝ, J. (1984). *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha, Academia.
- KUČOVÁ, L. a kol. (2003). *Anotování koreference v Pražském závislostním korpusu*. ÚFAL / CKL technická zpráva TR-2003-19. Praha, Univerzita Karlova.
- KURYŁOWICZ, J. (1936). Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, 37, s. 79–92. Český

- překlad in: *Principy strukturní syntaxe I*. Praha, Univerzita Karlova, s. 87–94.
- KURYŁOWICZ, J. (1949). Le problème du classement des cas. *Biuletyn polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 9, s. 20–43. Český překlad in: *Principy strukturní syntaxe I*. Praha, Univerzita Karlova, s. 95–111.
- LOPATKOVÁ, M. a kol. (2002). *Tektogramaticky anotovaný valenční slovník českých sloves*. ÚFAL / CKL technická zpráva TR-2002-15. Praha, Univerzita Karlova.
- LOPATKOVÁ, M. a kol. (2003). *VALLEX 1.0. Valency Lexicon of Czech Verbs*. Version for printing. ÚFAL / CKL technical report TR-2003-18. Praha, Univerzita Karlova.
- MACHÁČKOVÁ, E. (1992). Je posesivní dativ volný, nebo vázaný? *Slovo a slovesnost*, 53, s. 185–192.
- MATHESIUS, V. (1947). O funkci podmětu. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha, Melantrich, s. 277–285.
- MIKO, F. (1962). *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava, SAV. *Mluvnice češtiny 2* (1986). Praha, Academia. *Mluvnice češtiny 3* (1987). Praha, Academia.
- MRÁZEK, R. (1978). K metajazykové stránce kategorie subjektu. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 270–273.
- NOVÁK, P. (1959). K otázce obecného významu gramatických jednotek. *Slovo a slovesnost*, 20, s. 81–88.
- NOVÁK, P. (1974a). K věcné platnosti pádů, jejich tzv. celostnímu (obecnému) významu a lokalismu. *Slovo a slovesnost*, 35, s. 88–95.
- NOVÁK, P. (1974b). K lokalistickému pojetí významu pádů. *Slovo a slovesnost*, 35, 256–260.
- ORAVEC, J. (1967). *Vázba sloviés v slovenčině*. Bratislava, SAV.
- PANEVOVÁ, J. (1973). Věty se všeobecným konatelem. In: *Studia Slavica Pragensia*. Praha, UK, s. 133–144.
- PANEVOVÁ, J. (1974). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part I. *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 22, s. 3–40.
- PANEVOVÁ, J. (1975). On Verbal Frames in Functional Generative Description. Part II. *Bulletin of Mathematical Linguistics*, 23, s. 17–52.

- PANEVOVÁ, J. (1977). Verbal Frames Revisited. *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 28, s. 55–72.
- PANEVOVÁ, J. (1978). K významové stavbě větného centra. *Slovo a slovesnost*, 39, s. 33–39.
- PANEVOVÁ, J. (1980). *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.
- PANEVOVÁ, J. (1996). More Remarks on Control. In: *Prague Linguistic Circle Papers*, II. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 101–120.
- PANEVOVÁ, J. (1998). Ještě k teorii valence. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 1–14.
- PAULINY, E. (1943). *Štruktúra slovenského slovesa*. Bratislava, SAVU.
- PIŤHA, P. (1971). Existuje dativ posesivní? *Slovo a slovesnost*, 32, s. 301–311.
- PIŤHA, P. (1992). *Posesivní vztah v češtině*. Praha, AVED.
- POLDAUF, I. (1962). Místo dativu ve výstavbě věty. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica – Slavica Pragensia*, 4, s. 335–345.
- POPELA, J. (1959). K syntaktické podstatě tzv. dativu subjektu v současné ruštině. *Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury*, III, s. 41–69.
- Příruční mluvnice češtiny* (2000). Druhé vydání. Praha, NLN.
- RUŽIČKA, J. (1968a). O vetách s nulovým gramatickým subjektem. In: *Otázky slovanské syntaxe*, II. Brno, UJEP, s. 115–117.
- RUŽIČKA, J. (1968b). Valencia sloves a intencia slovesného deja. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 50–56.
- SGALL, P. (1960). Soustava pádových koncovek v češtině. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 2 – Slavica Pragensia*, 2, s. 65–84.
- SGALL, P. (1967). *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha, Academia.
- SGALL, P. (1976). K obecným otázkám sémantiky věty. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 184–194.
- SGALL, P. (1994). Meaning, reference and discourse patterns. In: *The Prague School of structural and functional linguistics – A short introduction*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, s. 277–309.

- SGALL, P. (1995). From meaning via reference to content. In: *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Praha, FILOSOFIA, s. 172–183.
- SGALL, P. (1998). Teorie valence a její formální zpracování. *Slovo a slovesnost*, 59, s. 15–29.
- SGALL, P. – HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. (1986). *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Praha, Academia.
- SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. (1976). Obsah, význam a gramatika se sémantickou bází. *Slovo a slovesnost*, 37, s. 14–25.
- SKALIČKA, V. (1935). *Zur ungarischen Grammatik*. Praha, FF UK.
- SKALIČKA, V. (1950). Poznámky k teorii pádů. *Slovo a slovesnost*, 12, s. 134–152.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1998). Druhé vydání. Praha, Academia.
- SVOZILOVÁ, N. a kol. (1997). *Slovesa pro praxi*. Praha, Academia.
- ŠMILAUER, V. (1969). *Novočeská skladba*. Třetí vydání. Praha, SPN.
- ŠMILAUER, V. (1973). *Nauka o českém jazyku*. Druhé vydání. Praha, SPN.
- TESNIÈRE, Lucien (1965). *Éléments de syntaxe structurale*. Deuxième édition. Paris, Librairie C. Klincksieck.
- TROST, P. (1962). Subjekt a predikát. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica – Slavica Pragensia*, 4, s. 267–269.
- ULIČNÝ, O. (1973). K pádovému systému v češtině. *Slavia*, 52, s. 347–361.
- ULIČNÝ, O. (2000). *Instrumentál v struktuře české věty*. Druhé vydání. Praha, Karolinum.
- ZIMEK, R. (1960). K chápání posesivnosti. In: *Rusko-české studie*, II, s. 131–156.